

วารสาร

พุทธศาสน์ศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ISSN 0858-8325

ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๓

กันยายน - ธันวาคม ๒๕๔๒

๒	จากบรรณาธิการ	บรรณาธิการ
๓	บทความ ปัญหาโสภณีย์ : เหตุปัจจัย มุมมอง และวิธีการ แก้ปัญหาตามแนวทางพุทธศาสนา	พระมหาวิญญ์ ผลเจริญ
๓๗	พุทธทาสศึกษา เราควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร	พุทธทาสภิกขุ ม.ร.ว คึกฤทธิ์ ปราโมช
๕๘	รายงานการวิจัย ผลการฝึกอบรมตามแนวพุทธต่อจิตลักษณะ และลักษณะทางพุทธของบุคคลในวัยผู้ใหญ่	อุบล เลี้ยววาริณ
๖๙	รายงานการวิจัย วิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิ ในพระพุทธรูปศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย	วริยา ชินวรรโณ สุภัทร ปัญญาทิป บูรณ เกตุทัตสา พระสมศักดิ์ จันทสิโล
๗๖	บทความ สังคมแห่งการเรียนรู้ : สังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล	รินธรรม อโศกตระกูล

เจ้าของ

ศูนย์พุทธศาสนศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่ปรึกษา

วิทย์ วิศเวทย์
สุนทร ณ รังษี

บรรณาธิการและคณะทำงาน

บรรณาธิการ
สมภาร พรหมทา

กองบรรณาธิการ

สุวรรณา สถาอานันท์
ประทุม อังกุลโรหิต
โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์
ชาญณรงค์ บุญหนุน

ฝ่ายสมาชิก

อรวรรณ สะหาบ

สำนักงาน

ชั้น ๑๓ อาคารบรมราชกุมารี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐ โทร. ๒๑๘๔๖๕๔

กองบรรณาธิการยินดีรับบทความจาก
นักวิชาการและบุคคลภายนอกมหาวิทยาลัย
ผู้สนใจส่งบทความ กรุณาส่งสำเนาบทความ
สองชุดถึงบรรณาธิการ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสาร

พุทธศาสนศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารรายสี่เดือนของศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ISSN 0858-8325 ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๓ ประจำเดือนกันยายน - ธันวาคม ๒๕๔๒

สารบัญ

๒	จากบรรณาธิการ	บรรณาธิการ
๓	บทความ ปัญหาไต่ถาม : เหตุปัจจัย มุมมอง และวิธีการ แก้ปัญหาตามแนวทางพุทธศาสนา	พระมหาวิชัย ผลเจริญ
๓๗	พุทธศาสนศึกษา เราควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร	พุทธศาสนิกชน ม.ร.ว คึกฤทธิ์ ปราโมช
๕๔	รายงานการวิจัย ผลการฝึกอบรมตามแนวพุทธต่อจิตลักษณะ และลักษณะทางพุทธของบุคคลในวัยผู้ใหญ่	อุบล เลี้ยววาริณ
๖๙	รายงานการวิจัย วิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิ ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย	วริยา ชินวรรณ สุภัทร ปัญญาทิป บุรณ เกตุทัตสา พระสมศักดิ์ จันทลีโล
๗๖	บทความ สังคมแห่งการเรียนรู้ : สังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล	รินธรรม อโศกตระกูล

สังคมศาสตร์กับพุทธศาสนา

มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่านักวิชาการในบ้านเราที่ไม่ได้ศึกษามาทางพุทธศาสนาโดยตรง แต่หันมาสนใจพุทธศาสนามักอยู่ในสายวิทยาศาสตร์หรือไม่มีมนุษยศาสตร์ มักไม่ค่อยมีนักวิชาการสายสังคมศาสตร์ที่หันมาสนใจพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ท่านอาจารย์ระวี ภาวิไล และท่านอาจารย์หมอบริเวณ วัชรี คือตัวอย่างของนักคิดทางพุทธที่มีรากฐานความคิดเดิมมาจากด้านวิทยาศาสตร์ ท่านอาจารย์คลุ้ม วัชโรบล และท่านอาจารย์อื่น ๆ แห่งสำนักอภิธรรมวัดโพธิ์ทำเทียบกันแล้วแต่เป็นผู้ศึกษามาทางด้านวิทยาศาสตร์ทั้งสิ้น

การที่วิทยาศาสตร์ ปรัชญา และศาสนาอยู่ใกล้กันนั้นเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ยาก วิทยาการเหล่านี้สนใจศึกษาจักรวาล มนุษย์ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างจักรวาลและมนุษย์เหมือนกัน แม้่วิธีการ ความเชื่อ และเป้าหมายสุดท้ายของการค้นคว้าจะแตกต่างกัน แต่จุดหลักๆ กล่าวคือความปรารถนาที่จะเข้าใจว่าอะไรคือความจริงของชีวิตและของจักรวาลน่าจะกล่าวได้ว่าเป็นจุดร่วมของวิทยาการสามสาขาที่กล่าวมานี้ วิชาสังคมศาสตร์นั้นสนใจศึกษาสังคม ไม่ได้สนใจศึกษามนุษย์ ศาสนาในรูปของปรากฏการณ์ทางจิตที่ปรากฏแก่ปัจเจกบุคคลจึงไม่อยู่ในความสนใจของนักสังคมศาสตร์ เห็นจะเป็นเพราะเหตุนี้กระมังครับที่ผู้สนใจพุทธศาสนาในบ้านเราส่วนมากจะมาจากสายวิทยาศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทางสังคมศาสตร์จะมีบ้างแต่ก็ยังนับว่าน้อยอยู่

อันที่จริงศาสนาในรูปทางสังคมก็มีอยู่ ยิ่งในโลกปัจจุบันที่ศาสนาในรูปของความพยายามของปัจเจกบุคคลที่จะเข้าใจความจริงสูงสุดอ่อนกำลังลงมาตามลำดับ ศาสนาในรูปแบบทางสังคมก็ยังมีกำลังเข้มแข็งมากขึ้นตามลำดับด้วยเช่นกัน ลักษณะทางสังคมของศาสนานี้ น่าจะมีเส้นที่ตัดดูในทางวิชาการเพียงพอที่จะกระตุ้นให้นักวิชาการด้านสังคมศาสตร์เดินเข้าไปหาแล้วศึกษาค้นคว้าวิจัย ผมเชื่อว่าสังคมเราต้องการมุมมองทางด้านสังคมศาสตร์เกี่ยวกับเรื่องศาสนา งานวิจัยของท่านอาจารย์อภิญา เพื่อพิสูจน์เกี่ยวกับวัดพระธรรมกายที่เคตีพิมพ์ในวารสารของเรานี้ น่าจะเป็นตัวอย่างของงานทางสังคมศาสตร์เกี่ยวกับศาสนาที่สาธารณชนได้รับประโยชน์

นักวิชาการฝรั่งอย่างเช่น Max Weber หรือ William James มักถูกอ้างถึงเสมอในงานทางสังคมวิทยาศาสตร์ คนหลังนี้ผมเพิ่งอ่านหนังสือ เรื่อง The Varieties of Religious Experiences ของเขา แม้จะยังอ่านไม่จบเพราะเป็นหนังสือขนาดใหญ่มาก แต่ความรู้สึกจากเท่าที่อ่านไปก็พอบอกได้ว่าทำไมนักวิชาการเหล่านี้จึงถือกันว่าเป็น "ยักษ์ใหญ่" ในศาสตร์แขนงนี้ ประการแรกคนเหล่านี้เป็นผู้ที่ทุ่มเทให้แก่งานที่ตนสนใจ คำว่าทุ่มเทคงไม่ได้หมายความว่าเอาเวลาส่วนใหญ่ในชีวิตอุทิศแก่งานที่ตนรักเท่านั้น

แต่น่าจะหมายถึงการมีวินัยในทางวิชาการ มีความรับผิดชอบ อดทน และอดกลั้นที่จะไม่เล่นงานที่ยังไม่สมบูรณ์พอในความรู้สึกของตนสู่สาธารณชน ประการต่อมาผมรู้สึกว่านักวิชาการฝรั่งที่ดีๆ นั้นเป็นผู้ที่เอาตัวเองเข้าไปคลุกคลีกับเรื่องที่ตนสนใจ หนังสือเล่มหนึ่งชื่อ Passionate Enlightenment ที่ผมเพิ่งอ่านจบเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบของทิเบต ท่านผู้แต่งใช้เวลาเขียนอยู่ ๗ ปี ระหว่างนี้ก็เดินทางไปหลายแห่งในทิเบต อินเดีย และที่อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล งานหนักๆ แบบนี้อาจใช้เวลาและความเพียรพยายามนาน แต่เมื่อสำเร็จออกมาก็ให้ผลเป็นความชื่นใจที่ยาวนานสมกับความเหน็ดเหนื่อยที่ลงไป

บ้านเรานั้น มหาวิทยาลัยมหิดลจะสนใจศึกษาศาสนาในแง่สังคมศาสตร์มากกว่าที่อื่นๆ ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ของคณาจารย์ และนักศึกษาในหลักสูตรศาสนาเปรียบเทียบ นอกจากที่มหิดลที่บุกเบิกเรื่องนี้มาก่อน ที่อื่นๆ ก็เริ่มจะหันมาสนใจกันมากขึ้น เช่น หลักสูตรพุทธศาสนศึกษาของธรรมศาสตร์ หรือพุทธศาสนศึกษาของจุฬาฯ เป็นต้น ผมขอกราบเรียนฝากไปยังท่านอาจารย์ที่มหิดล ธรรมศาสตร์ (ส่วนจุฬาฯ ไม่ต้องฝากครับเพราะผมก็อยู่ที่นี้) และที่อื่นๆ เช่น เชียงใหม่ ตลอดจนมหาวิทยาลัยและสถาบันราชภัฏที่มีคณาจารย์ทำวิจัยทางด้านสังคมวิทยาศาสตร์ว่า สังคมเราต้องการงานด้านนี้เท่าๆ กับด้านอื่นๆ หากท่านอาจารย์มีงานวิจัยดีๆ ที่ต้องการเผยแพร่แก่สาธารณชนก็ส่งมาให้กองบรรณาธิการเราอ่านบ้างนะครับ วิทยานิพนธ์ของนักศึกษาที่น่าสนใจก็ควรเผยแพร่ด้วยเช่นกัน บทความหลายชิ้นที่เคยลงในวารสารของเราเป็นผลงานของนิสิตบางคนอยู่ในระหว่างทำวิทยานิพนธ์ ผมก็ขอให้เขียนบางส่วนมาลงเป็นบทความทำนองประลองฝีมือก่อนทำวิทยานิพนธ์ตัวจริง บางคนก็ประสบความสำเร็จครับ ได้งานมาตีพิมพ์จริง ๆ การเขียนมาลงนี่ก็เป็นผลดีแก่นิสิตเองเพราะจะได้รับคำวิจารณ์ชี้แนะจากกองบรรณาธิการ การชี้แนะนั้นท้ายที่สุดแล้วก็จะเป็นประโยชน์เมื่อนิสิตลงมือทำวิทยานิพนธ์ฉบับจริง

พุทธศาสนศึกษา ฉบับนี้เป็นฉบับประเดิมความเปลี่ยนแปลงเรื่องภาพประกอบ เราดูหนังสือพิมพ์และวารสารเก่าๆ ของฝรั่งแล้วเห็นว่าภาพประกอบสมัยโบราณนั้นทำกันประณีตเหลือเกิน ภาพประกอบเหล่านี้เมื่อเวลาผ่านไปก็กลายเป็นของมีค่าในตัวมันเอง เราอยากให้อารมณ์ของเราจัดทำอย่างประณีตเช่นนั้นบ้าง จึงตกลงกันว่าจะทำภาพประกอบเอง กองบรรณาธิการเรามีอาจารย์บางท่านพอจะวาดรูปเป็น เราจึงให้อ่านขอให้ช่วยทำ หน้าตาของวารสารเราจึงออกมาอย่างที่เห็นนี้ ท่านผู้อ่านและท่านสมาชิกจะพอใจหรือไม่เพียงใดก็ไม่ทราบเหมือนกัน แต่ที่แน่ๆ คือเราทำหนังสืออย่างต้องการให้ประณีต ไม่สุกเอาเผากินครับ

ปัญหาโสภณ : เหตุปัจจัย มุมมอง และวิธีการ แก้ปัญหาตามแนวทางพุทธศาสนา

พระมหาวิชัย ผลเจริญ

๑. เกริ่นนำ

ปัจจุบัน ปัญหาโสภณถือว่าเป็นวิกฤติการณ์ของสังคม ผลกระทบที่สังคมได้รับนั้นแผ่ขยายไปในวงกว้างหลายฝ่ายต้องการให้ปัญหาโสภณหมดไปหรือทุเลาเบาบางลงไป แต่ดูเหมือนว่าจะมีอะไรบางอย่างที่ไปได้อย่างง่ายดาย เสียแล้ว เพราะปัญหาโสภณมีเหตุปัจจัยหลายอย่าง ที่ซับซ้อนที่ทำให้เกิดขึ้น หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งไม่สามารถจะจัดการตามลำพังได้ จำเป็นต้องอาศัยทั้งรัฐและสังคมทั้งหมดร่วมกันตระหนักรู้ถึงความรุนแรงของปัญหาเสียก่อน จึงจะได้ช่วยกันศึกษาถึงเหตุปัจจัยและวิธีการแก้ไขได้ พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ตั้งอยู่บนเหตุผล จึงน่าจะมีการศึกษาดูว่ามีเหตุปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้เกิดปัญหาโสภณ เมื่อปัญหานี้ยังคงดำรงอยู่ พุทธศาสนามีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้ปัญหาเหล่านี้หมดไปหรือลดระดับความรุนแรงลงไป และในขณะที่ปัญหามีอยู่นั้น พุทธศาสนามีมุมมองอย่างไรและมีวิธีการอย่างไรที่จะจัดการกับปัญหาโดยที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาอย่างอื่นตามมาหรือมีปัญหามาตามมาน้อยที่สุด เช่นปัญหาเกี่ยวกับ

ทัศนคติของคนทั่วไปต่อคนที่เป็นโสภณ ซึ่งอาจจะมีผลเชิงบวกหรือเชิงลบต่อการแก้ปัญหานี้ก็ได้อีก และเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่เราจะสามารถนำเอาแนวคิดในพุทธศาสนาไปใช้แก้ปัญหาโสภณได้

บทความนี้เกิดขึ้นเพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาข้างต้น โดยมุมมองของพุทธศาสนาและทัศนะของชาวพุทธ โดยจะได้กล่าวถึงบริบททางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโสภณในพุทธกาล และโสภณในสังคมไทยในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพะอย่างยิ่งปัญหาทั้งในสภาพแห่งปัญหาและเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหามุมมองต่อปัญหานั้น ตลอดจนวิธีการแก้ปัญหาตามแนวพุทธด้วย เป็นลำดับต่อไป

๒. ความเป็นมาของ “โสภณ”

อาชีพโสภณคงจะเป็นอาชีพที่มีมาก่อนพุทธกาล และมีปรากฏอยู่ทั่วโลก ในพุทธศาสนามีคำศัพท์อยู่หลายคำในวรรณคดีบาลีที่มีความหมายคล้ายกับคำว่า “โสภณ” ที่เราเข้าใจกันอยู่ในปัจจุบัน คำเหล่านี้ได้แก่ โสภณิ นครโสภณิ คณิกา เวสีหรือเวสียา อภิสาริกา และ

วัฒนธรรมแล้ว แม้ว่าคำเหล่านี้จะหมายถึงสตรีที่มีอาชีพในการให้บริการทางเพศ แต่ก็มีระดับความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันอยู่บ้าง คือโสเภณีนั่นเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติในเมืองหนึ่งๆ จะมีอยู่น้อยคน ผู้ที่เป็นโสเภณีประจำเมืองเรียกว่านครโสเภณี ซึ่งเป็นผู้ที่ต้องมีความงามเป็นเลิศ เจลลียวฉลาด และมีความรอบรู้ในศาสตร์ถึง ๖๔ ศาสตร์ เช่น รู้จักศิลปะในการร้องรำทำเพลง การแต่งคำประพันธ์ และการเอาใจชาย เป็นต้น^๑ ธรรมเนียมการแต่งตั้งโสเภณีเกิดขึ้นที่เมืองไพศาล เมืองหลวงของแคว้นวัชชีก่อน แคว้นนี้มีการปกครองแบบสาธารณรัฐ มีผู้ปกครองมาจากการเลือกตั้ง วัตถุประสงค์ที่ตั้งโสเภณีขึ้นมาคือเพื่อดึงดูดเงินตราจากต่างประเทศเป็นสำคัญ^๒ ธรรมเนียมการแต่งตั้งโสเภณีคงมีอยู่ไม่ยาวนานนัก ในสมัยต่อมาจึงมีบุคคลประเภทนี้เพิ่มมากขึ้น และการประกอบอาชีพนี้จึงทำกันเป็นกลุ่ม เรียกหญิงที่ประกอบอาชีพขายบริการทางเพศเป็นกลุ่มว่า “คณิกา” ต่อมามีการจัดตั้งสำนักอย่างถาวรและมีคนอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย^๓ จนกลายเป็นช่อง และสถานบริการทางเพศรูปแบบใหม่ๆ เพิ่มขึ้นมามากมาย อีกคำหนึ่งที่หมายถึงโสเภณีคือคำว่า “เวสี” หรือ “เวสียา” ซึ่งแปลว่าผู้อยู่ตามตรอกซอกซอย คำนี้กลายเป็นคำว่า “แพศยา” ในภาษาไทย ซึ่งเป็นคำที่แสดงความรู้สึกเหยียดหยามต่อผู้ประกอบอาชีพนี้มาก^๔ ส่วนอีก ๒ คำ คือคำว่า “อภิสาริกา” และ “วัฒนธรรม” นั้นก็มีความหมายว่าเป็นผู้ประกอบอาชีพโสเภณีเช่นเดียวกัน^๕ แต่ ๒ คำนี้มีได้มีเรื่องราวในพระไตรปิฎกกล่าวถึงมากนัก

๓. โสเภณีในพุทธกาล

ในพระไตรปิฎกและอรรถกถามีเรื่องราวของโสเภณีหลายคนที่ได้บรรลุอรหัตผล หรือทำคุณประโยชน์แก่พุทธศาสนามากมาย ที่สำคัญได้แก่อัมพปาลี สาลวดี สิริมา อัทธมาศาลี ปทุมาวดี และวิมลลา ส่วนโสเภณีที่มีพฤติกรรมที่ไม่ดีหรือเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้นก็มีเช่นเดียวกัน แต่มักจะไม่ปรากฏชื่อว่าเป็นใคร อัมพปาลีเกิดได้ต้นมะม่วงในอุทยานของพระราชชา ในเมืองไพศาล ได้รับการเลี้ยงดูจากผู้ดูแลสวนมะม่วง

จึงได้มีชื่อเช่นนั้น เมื่อเติบโตขึ้นเป็นผู้ที่มีรูปร่างหน้าตา สวยงาม และมีความรู้ความสามารถในด้านดนตรีและนาฏศิลป์โดยเฉพาะการตีพิณมาก จึงได้ประกอบอาชีพโสเภณี^๖ คราวหนึ่งเธอทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังโกฏีกา จึงต้องการจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรม เมื่อเธอได้ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใสได้นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหาร พระองค์ทรงรับนิมนต์ไว้ ต่อมาเจ้าลิจจวีได้ทราบข่าวก็ไปนิมนต์พระองค์เช่นเดียวกัน แต่พระองค์ไม่สามารถรับนิมนต์ของเจ้าลิจจวีได้ เนื่องจากทรงรับนิมนต์จากอัมพปาลีแล้ว^๗ นี่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงให้ความเสมอภาคแก่ทุกคน มิได้เลือกว่าผู้นิมนต์จะเป็นคนชั้นใด และมีได้ถูกบุคคลผู้ประกอบอาชีพโสเภณีเลย ต่อมาเธอได้บวชเป็นภิกษุณีและได้เป็นพระอรหันต์ คำอุทานของเธอในเถรีคาถา^๘ สะท้อนให้เห็นว่าการที่เธอมีประสบการณ์ในการเป็นโสเภณีได้มีส่วนช่วยทำให้เธอได้นำมาพิจารณาสังขารจนได้บรรลุอรหัตผล นอกจากคุณงามความดีดังกล่าวแล้ว เธอยังได้ถวายสวนมะม่วงให้เป็นวัดในพระพุทธศาสนามีชื่อว่า “อัมพปาลีวัน” อีกด้วย^๙

สาลวดี เป็นหญิงโสเภณีในกรุงราชคฤห์ มีความสามารถในด้านดนตรีและนาฏศิลป์อย่างยอดเยี่ยมเช่นเดียวกัน ทั้งยังมีความสวยงามมากด้วย จึงเป็นที่หมายปองของคนจำนวนมาก ต่อมาเธอตั้งครุฑ คิดว่าหญิงที่มีครุฑยกยอไม่เป็นที่ต้องการของบุรุษ ในระหว่างที่ตั้งครุฑเธอจึงแกล้งทำเป็นป่วย สั่งให้คนเฝ้าประตูออกแก่ แยกว่าเธอป่วยไม่สามารถรับแขกได้ เมื่อเธอคลอดบุตรแล้วได้ให้นางทาสีนำบุตรไปทิ้งที่กองขยะ อภิยราชกุมารได้เสด็จไปพบเด็กคนนี้เข้าจึงทรงนำมาเลี้ยงไว้^{๑๐} เมื่อเด็กคนนี้ได้เติบโตขึ้นแล้วได้เดินทางไปเรียนวิชาแพทย์ที่เมืองตักกศิลา จนกลายเป็นหมอชีวกโกมารภักจ์ ผู้มีชื่อเสียงมาก ได้ทำหน้าที่ถวายการดูแลพระพุทธเจ้าและคณะสงฆ์อย่างดียิ่ง

สิริมา เป็นลูกสาวของสาลวดี เป็นน้องสาวของหมอชีวกโกมารภักจ์ เธอมีความงามเป็นเลิศเช่นเดียวกับมารดาของเธอ และได้ประกอบอาชีพโสเภณีอยู่ในเมือง

ราชศฤงคารเช่นเดียวกัน เธอเคยทำความผิดต่ออุตตราอุบาลิกา จนเป็นเหตุให้เธอมีโอกาสพึงธรรมจนบรรลุโสดาปัตติผล จากนั้นเธอได้ถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์วันละ ๘ รูปเป็นประจำ วันหนึ่งเธอไม่สบายจึงให้นางทาสีเตรียมอาหารถวายพระสงฆ์ เธอได้ออกมาไหว้พระด้วย มีพระรูปหนึ่งเห็นเธอคิดว่าแม่เธอจะไม่สบายก็ยิ่งสงวยงามถึงเพียงนี้ หากสบายดีจะต้องสงวยงามยิ่งกว่านี้ เมื่อกลับไปก็ยิ่งคร่ำครวญถึงเธอ ในวันนั้นเองนางสิริมา ได้เสียชีวิต พระพุทธเจ้าทรงขอให้เก็บศพของเธอไว้ ในวันที่ ๔ ได้เสด็จไปพร้อมกับภิกษุสงฆ์รวมทั้งพระรูปนั้นด้วย ทรงให้มีการประมุขราคาศพของเธอตั้งแต่ ๑,๐๐๐ กหาปณะลงไป ลดราคาลงไปจนถึงให้แบบฟรีๆ ก็ไม่มีใครต้องการ จึงทรงตรัสสอนถึงความไม่ยั่งยืนของชีวิต จนเป็นเหตุให้มีผู้บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก แม้แต่พระรูปนี้ก็ได้รับบรรลุโสดาปัตติผล^{๑๑}

อัทธมาสี เป็นลูกสาวเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี แคว้นกาสิ ได้เป็นโสเภณีเพราะวิบากกรรมในอดีตชาติ^{๑๒} ต่อมาเกิดเบื่อหน่ายในชีวิตศุกข์ ต้องการบวชจึงเดินทางไปเมืองสาวัตถี แต่ระหว่างทางนั้นมีพวกนักเลงข่มขู่อยู่ไม่สามารถเดินทางไปถึงเมืองสาวัตถีได้ พระพุทธองค์ทรงทราบข่าว จึงทรงมีพุทธานุญาตให้มีการบวชโดยส่งผู้แทนไป เรียกว่าทูตนอุปสัมปทา^{๑๓} เธอเป็นภิกษุณีเพียงผู้เดียวที่ได้รับการอุปสมบทด้วยวิธีนี้^{๑๔} เมื่อดูจากอัทธมาสีเถรีคาถาในทุกนิบาตแห่งขุททกนิกายเถรีคาถา ทำให้เราทราบว่าเมื่อเธอเป็นโสเภณีนั้น เธอมีค่าตัวสูงถึงครึ่งหนึ่งของราคาของแคว้นกาสิ เมื่อเธอได้บวชเป็นภิกษุณีแล้วจึงได้ปฏิบัติธรรมจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ และได้วิชา ๓ ประการด้วย^{๑๕}

ปทุมาวดี เป็นโสเภณีอยู่ในเมืองอุชเชนี พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งกรุงราชคฤห์ได้ทรงทราบกิตติศัพท์จึงเสด็จไปเสวยสุขกับเธอ ต่อมาเธอก็ตั้งครมกิจจึงกราบทูลให้พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบพระองค์รับสั่งว่าหากเด็กในท้องเป็นผู้ชาย เมื่อโตขึ้นให้นำไปเฝ้าที่กรุงราชคฤห์ เมื่อเธอคลอดลูกออกมาเป็นผู้ชายจึงตั้งชื่อลูกว่าภักย และส่งลูกไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ทรงเลี้ยงดู

เด็กชายเช่นเดียวกับโอรสองค์อื่น ๆ ต่อมาภักยได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา มีโอกาสได้เทศน์โปรดมารดาคือ ปทุมาวดี ปทุมาวดีมีศรัทธาอย่างแรงกล้าได้ออกบวชเป็นภิกษุณีและสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในกาลต่อมา^{๑๖}

วิมลมา เกิดที่เมืองไพศาลี มารดาเป็นโสเภณี เมื่อเธอโตเป็นสาว วันหนึ่งได้เห็นพระมหาโมคคัลลานะเดินบิณฑบาตอยู่ เกิดหลงรักพระมหาโมคคัลลานะจึงเดินตามไปจนถึงกุฎิ และได้พยายามหาเรื่องสนทนาด้วยเพื่อยั่วชวนท่าน แต่ท่านเป็นพระอรหันต์แล้วจึงไม่หวั่นไหวและทราบเจตนาของเธอ จึงเตือนเธอจนเธอได้สติ รู้สึกอับอายกับพฤติกรรมที่แสดงออกมา เธอจึงเลิกประกอบอาชีพโสเภณี พยายามขัดเกลาความประพฤติของตนเอง ต่อมาได้ออกบวชเป็นภิกษุณีและได้บรรลุอรหันต์ผล^{๑๗} คำอุทานของเธอเมื่อได้รับบรรลุอรหันต์ผลปรากฏอยู่ในปัจจุณินิบาต ในขุททกนิกาย เถรีคาถา^{๑๘} ได้แสดงให้เห็นว่าการเป็นโสเภณีที่มีคนหลงใหลมากมายนั้นมีได้ก่อให้เกิดความสงบเย็นเป็นสุขแท้ได้เหมือนกับการทำลายกิเลสให้หมดสิ้นไปได้เลย

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นโสเภณีที่เป็นพระอริยบุคคล ได้ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่ก็มีโสเภณีจำนวนหนึ่งที่มีเรื่องราวปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาว่าเป็นผู้ที่มีพฤติกรรมที่ไม่ดี หรือเป็นผู้ที่มีส่วนให้เกิดเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้น โสเภณีเหล่านี้มักไม่ปรากฏชื่อ แต่ดูอ้างถึงในเรื่องของพระสงฆ์บางกลุ่ม พระภิกษุบางรูปหรือคนบางกลุ่ม เช่นเรื่องของพระภิกษุทศคิย์ เรื่องพระสุนทรสมุท และเรื่องของเจ้าลิจจวี เป็นต้น

ในเรื่องพระภิกษุทศคิย์มีโสเภณีเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย โดยมีเรื่องเล่าว่ามีคนอยู่กลุ่มหนึ่ง กลุ่มนี้มีสมาชิกอยู่ ๓๐ คน ทั้งหมดเป็นเพื่อนกัน มักเดินทางไปท่องเที่ยวด้วยกัน กลุ่มคน ๓๐ คนนี้มีชื่อว่า “ภิกษุทศคิย์” ในวันหนึ่งพากันไปเที่ยวในป่า ๒๙ คนมีภรรยาไปด้วย มีอยู่คนหนึ่งไม่มีภรรยาจึงไปว่าจ้างโสเภณีคนหนึ่ง (โสเภณีประเภทเวสี) ไปเป็นเพื่อนเที่ยว ขณะที่พวกเขากำลังเที่ยวอย่าง

เปล็ดเปล็นสนุกสนานอยู่นั้น โสภณีนคนนั้นได้ขโมย
สิ่งของแล้วหนีไป พวกเขาจึงพากันตามหาโสภณีนคนนั้น
จนไปพบพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสถามให้พวกเขาคิดว่า
พวกเขาควรแสวงหาหนิงหรือควรจะแสวงหาตนเอง เมื่อ
พวกเขาสำนึกได้ว่าควรแสวงหาตนเองดีกว่า พระองค์จึง
ทรงแสดงธรรมจนพวกเขาบรรจธรรมและขออุปสมบท
ในพุทธศาสนา^{๑๙} ในเรื่องนี้ แม้ว่าโสภณีนที่กล่าวถึงจะมี
พฤติกรรมที่ไม่ดี แต่พฤติกรรมนี้ก็เป็เหตุปัจจัยส่วนหนึ่ง
ที่ทำให้กลุ่มภิกษุศรัทธามีโอกาสได้ฟังธรรมและอุปสมบท
จนกลายเป็นกำลังสำคัญในการประกาศพุทธศาสนาใน
ยุคแรกๆ

เรื่องราวของพระสุนทรสมุทริกมีโสภณีนเข้ามา
เกี่ยวข้อง ท่านเกิดในตระกูลเศรษฐีในเมืองสาวัตถี มี
โอกาสได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนเลื่อมใสต้องการ
ออกบวช แต่บิดามารดาไม่อนุญาตให้บวช ท่านจึงบเร้า
จนได้รับอนุญาต ต่อมาบิดามารดาของท่านรู้สึกเสียตาย
ที่ไม่มีผู้สืบสกุล จึงว่าจ้างให้โสภณีนคนหนึ่งใช้อุปายทำให้
ท่านสึก โสภณีนคนนี้ออกอุบายนิมนต์ท่านไปฉันที่บ้าน
วันแรกได้ถวายอาหารที่ระเบียงนอกบ้าน พอวันต่อมา
เธอได้ให้เด็กๆ ทำให้ที่นั่นสกปรก จึงนิมนต์ท่านเข้าไป
ฉันข้างในบ้าน รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง เธอก็สั่งให้เด็กๆ ส่งเสียง
รบกวนแล้วนิมนต์ท่านขึ้นไปบนบ้าน เธอได้ใช้วิธีการ
ต่างๆ นานาที่ถือว่าเป็นมารยาทหนิงถึง ๔๐ ประการ เช่น
ทำโน่นทำนี่ไม่หยุดมือ ทำก้มๆ เงยๆ กระโดดโศดเด็น
ทำเป็นเหนียมอาย หักนิ้วเล่น นั่งไขว่ห้าง เอามือขีด
ดินเล่น อุ้มเด็ก และหยอกล้อกับเด็ก เป็นต้น เพื่อให้
ท่านหลงใหล แต่ด้วยอานุภาพของพระพุทธเจ้าที่ทรงแผ่
พระรัศมีไปและตรัสให้เห็นโทษของกามจนพระเถระบรรล
อุหนิมิตผลแล้วเหาะหนีออกจากบ้านนั้นได้^{๒๐}

อีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่องของเจ้าลิจจวี มีเรื่องเล่าว่า
ในวันหนึ่งได้มีมหรสพ พวกเจ้าลิจจวีได้ตกแต่งประดับ
ประดาร่างกายอย่างสวยงามสงดงามพากันออกไปเที่ยวและ
พาโสภณีนคนหนึ่งไปด้วย แต่ด้วยความอิจฉาริษยากัน
จึงเกิดการทะเลาะวิวาทชกต่อยกันจนเลือดนองแผ่นดิน

ในวันนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกจากเมืองพร้อมทั้ง
พระภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์ได้เห็นเหตุการณ์นั้นจึงกราบทูล
พระองค์ว่าพวกเจ้าลิจจวีประสบกับความย่อยยับเพราะ
หนิงคนเดียวแท้ๆ พระองค์จึงตรัสสอนภิกษุสงฆ์ว่า
ความโศกหรือภัยอันตรายย่อมเกิดขึ้นเพราะความยินดี
นี้เองเมื่อไม่มีความยินดีซึ่งในที่นี้คือความยินดีในกามคุณ
ทั้ง ๕ ประการ ความโศกและภัยอันตรายย่อมเกิดขึ้นไม่
ได้^{๒๑} กรณีนี้แม้ว่าจะมีโสภณีนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย แต่
โสภณีนมิได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความพิชานขึ้นมา
ความเสียหายที่เกิดขึ้นนั้นมีเพราะกิเลสที่มีอยู่ในจิตใจ
ของคนเป็นสำคัญ เราจึงไม่สามารถกล่าวโทษโสภณีนคนนี้
โดยส่วนเดียวว่าเธอมีพฤติกรรมที่ชั่วร้ายจนก่อความเสียหาย
ขึ้นมา

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าโสภณีนในพุทธกาลนั้น
มีระดับความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันออกไป มีทั้งโสภณีนที่
เป็นทางการซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติ และโสภณีนที่ไม่
เป็นทางการซึ่งต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพของตน โสภณีน
บางคนได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและมีพฤติกรรม
บางอย่างที่ไม่เหมาะสม แต่ก็มีหนิงโสภณีนจำนวนมาก
ที่ดำรงตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีอุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนา
และเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา^{๒๒} นี้แสดง
ให้เห็นว่าอาชีพโสภณีนซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยหลายประการ
นั้นมิได้เป็นเครื่องบ่งบอกถึงสัญลักษณ์ของความเป็นคน
ชั่วเลย ภาพลักษณ์ที่สังคมประทับตราให้ซึ่งเกิดจากการ
มองแบบตายตัวมิใช่หรือ ที่ทำให้เรามักจะมองโสภณีนว่า
เป็นคนชั่วเสมอไป

๔. โสภณีนในสังคมไทย

โสภณีนเริ่มมีในสังคมไทยเมื่อไหร่ก็ไม่มีการระบุ
ไว้อย่างชัดเจน แต่หากเราเชื่อว่ามีนางนพมาศในสมัย
สุโขทัย ก็ต้องเชื่อว่าในสมัยนั้นมีโสภณีนแล้ว เพราะใน
ประวัติของนางนพมาศ มีข้อความที่กล่าวถึงบุตรธิดา
ของหนิงโสภณีนและหนิงที่ชอบสำส่อนกับชายที่เป็น
ทาสไว้ว่าบุตรธิดาของหนิง ๒ จำพวกนี้คนทั่วไปรังเกียจ
มาก เรียกกันว่าเป็นคนคอนาจาร^{๒๓}

ในสมัยอยุธยา คำว่า “หญิงนครโสเภณี” ก็มีปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงบทพระอัยการผัวเมียที่บัญญัติขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๐๔ ในรัชสมัยพระเจ้าอู่ทอง และในกฎหมายลักษณะพยานที่บัญญัติขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๘๔ ก็ยังระบุว่าโสเภณีเป็นหนึ่งในจำนวนคน ๒๔ ประเภทที่ไม่สามารถนำมาเป็นพยานได้ ส่วนช่องโสเภณินั้น ในหนังสือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ระบุว่ามียู่ ๔ โรง ช่องโสเภณีเหล่านี้ได้รับอนุญาตและเสียภาษีให้กับรัฐด้วย^{๒๓} ในช่วงหลังของยุคสมัยอยุธยา มีพวกที่ทนภาวะภาษีไม่ไหวจึงลักลอบขายตัวอย่างลับๆ เป็นครั้งคราว รัฐเห็นว่ารัฐเสียผลประโยชน์ จึงออกพระราชกำหนดใน พ.ศ. ๒๓๐๖ ห้ามคนไทย มอญ ลาว ลักลอบเสพเมถุนธรรมกับคนแขก ฝรั่งเศส อังกฤษ คุลา และมลายู ซึ่งเป็นฝ่ายมิชฌาปฏิฐิ^{๒๔} ตามความเห็นของรัฐศักดินาในสมัยนั้น

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ปรากฏว่ายังมีกรเก็บภาษีจากโสเภณีและช่องอยู่ โดยเรียกภาษีนี้อาภิชณน^{๒๕} ในสมัยรัชกาลที่ ๔ รัฐเก็บภาษีโสเภณีได้ถึงปีละ ๕๐,๐๐๐ บาท^{๒๖} ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการพัฒนาปรับปรุงให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ในการพัฒนาให้ทันสมัยจะต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมาก โสเภณีก็เพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน มีการตราพระราชบัญญัติป้องกันสัจจรโรค ร.ศ. ๑๒๗ เพื่อควบคุมจำนวนช่องโสเภณีและกามโรค ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้บังคับให้ช่องโสเภณีต้องแขวนโคม แต่มิได้บังคับว่าต้องเป็นโคมสีอะไร เจ้าหน้าที่ได้ทำเป็นแบบอย่างโดยติดตั้งโคมสีเขียว จึงใช้โคมสีเขียวเหมือนกันหมด โสเภณีจึงถูกเรียกว่า “หญิงโคมเขียว” ตั้งแต่นั้นมา^{๒๗}

หลังสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้ว่าจะมีการเลิกทาสแล้ว โสเภณีก็ยังมีอยู่มาก ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ สันนิบาตชาติรายงานว่ ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ เจาะสำนักโสเภณีที่จดทะเบียนโดยถูกกฎหมายในกรุงเทพฯ ก็มีอยู่ถึง ๑๕๑ แห่งแล้ว หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ ๓ ปี ประเทศไทยได้ประกาศใช้กฎหมายผัวเดียวเมีย

เดียว ความต้องการเที่ยวโสเภณีของผู้ชายไทยก็มีมากขึ้น เมื่อมีอุปสงค์มากขึ้น อุปทานคือจำนวนโสเภณีและช่องก็มีเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน^{๒๘}

ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ องค์การสหประชาชาติได้ประกาศนโยบายยกเลิกโสเภณี รัฐบาลไทยได้ออกกฎหมายปรามการค้าประเวณี พ.ศ. ๒๕๐๓ กฎหมายฉบับนี้ห้ามการประกอบกิจกรรมทางการค้าทางเพศ ซึ่งหมายรวมถึงผู้ซื้อขายในเพศเดียวกันด้วย ผู้ที่ละเมิดกฎหมายนี้จะถูกปรับไม่เกิน ๒๐,๐๐๐ บาทหรือจำคุกไม่เกิน ๖ เดือน ตามกฎหมายนี้ อาชีพโสเภณีเป็นอาชีพที่ผิดกฎหมาย แต่จำนวนโสเภณีกลับมีเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่ามีกองกำลังทหารของสหรัฐอเมริกามาตั้งฐานทัพในประเทศไทย เมื่อรัฐบาลสหรัฐฯ ได้ถอนกำลังทหารออกไปแล้ว พวกผู้หญิงที่ให้บริการแก่ทหารอเมริกันก็พากันแยกย้ายออกไปทำงานในที่ต่างๆ ในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น^{๒๙}

นอกจากนี้ นโยบายของรัฐบาลก็มีส่วนในการส่งเสริมให้สถานบริการทางเพศเพิ่มมากขึ้นเช่น ใน พ.ศ. ๒๕๒๓ ในที่ประชุมผู้ว่าราชการจังหวัดทั่วประเทศ ครั้งที่อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา รองนายกรัฐมนตรีนในสมัยนั้นคือ นายบุญชู โรจนเสถียร ได้เสนอแนะให้ส่งเสริมสถานบริการทางเพศเพื่อใช้โฆษณาดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวเมืองไทยมากขึ้น เมื่อมีการทดสอบโดยใช้สถิติขั้นสูงแล้วพบว่าในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๓๕ การเติบโตของธุรกิจการท่องเที่ยว มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติกับการเพิ่มขึ้นของสถานบริการทางเพศ^{๓๐} และมีรายงานขององค์การพัฒนาเอกชนหลายของค์กรระบุว่ามีการเติบโตของกระบวนการชักจูงเด็กผู้หญิงเข้าสู่ธุรกิจการค้าประเวณี มีการขยายวงกว้างมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในช่วงการรณรงค์ปีการท่องเที่ยวในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๓ ข้อมูลของกระทรวงสาธารณสุขระบุว่าใน พ.ศ. ๒๕๓๗ มีสถานบริการทางเพศทั้งทางตรงและทางอ้อมสูงถึง ๕,๗๕๔ แห่ง

ปัจจุบัน จำนวนโสเภณีในประเทศไทย และโสเภณีไทยที่ไปค้ากามารมณ์ในต่างประเทศยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ หากดูตามสถิติของหน่วยงานของรัฐ จะเห็นว่าไม่มากนัก แต่องค์กรพัฒนาเอกชนบางแห่งก็ประเมินไว้ในจำนวนที่สูงมาก มีผู้ประเมินไว้แตกต่างกันตั้งแต่ ๗๕,๐๐๐ คน จนถึง ๒.๔ ล้านคน^{๓๑} และปัจจุบันนี้โสเภณีมิได้มีแต่ผู้หญิงเท่านั้น โสเภณีชายก็มีมากขึ้น รวมทั้งโสเภณีเด็ก ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากด้วย แต่ไม่ว่าจำนวนโสเภณีจะมีมากน้อยเพียงใดก็ตาม ประเทศไทยก็มีภาพลักษณ์ว่าเป็นประเทศที่มีโสเภณีมาก ดังที่มีพจนานุกรมภาษาอังกฤษฉบับหนึ่งได้นิยามกรุงเทพฯ ไว้ว่าเป็นเมืองที่คนเข้าใจกันว่ามีโสเภณีจำนวนมาก ภาพลักษณ์เช่นนี้จะไม่ลบเลือนไปง่าย ๆ หากทุกฝ่ายในสังคมไม่ตั้งใจและจริงจังที่จะแก้ปัญหานี้อย่างจริงจัง

๕. สภาพของปัญหาโสเภณี

ปัญหาโสเภณีเป็นปัญหาที่ซับซ้อน เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมหลายประการ การจะพิจารณาปัญหานี้จึงต้องพิจารณาอย่างรอบด้านเพื่อให้มองเห็นสภาพปัญหาชัดเจน จึงได้ประมวลสภาพของปัญหาโสเภณีมาไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

๑) สภาพของปัญหาโสเภณีมีความเกี่ยวข้องกับสถานภาพของสตรีที่เป็นอยู่ในสังคม ในสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่ ผู้หญิงมักถูกเอารัดเอาเปรียบต่าง ๆ นานา ผู้หญิงมีสถานภาพที่ต่ำ ผู้หญิงถูกสอนให้ยอมรับความเป็นรองของผู้ชายมาตั้งแต่เด็ก ดังนั้นผู้หญิงจึงทนต่อการถูกเอารัดเอาเปรียบ และบางครั้งก็ต้องทนกับการเหยียดหยามของผู้ชายโดยไม่ปริปากบ่น รูปแบบการเอารัดเอาเปรียบที่ผู้ชายทำกับผู้หญิง มีอยู่อย่างหลากหลาย เช่น ในปัจจุบันที่ระบบชุมชนกำลังล่มสลาย ผู้หญิงและผู้ชายต้องออกไปทำงานนอกชุมชน ผู้หญิงมักจะส่งเงินกลับบ้าน ขณะที่ผู้ชายไม่ค่อยได้ส่งเงินกลับบ้าน ผู้หญิงที่ไปทำงานนอกบ้านหากไม่ส่งเงินกลับบ้านจะถูกตำหนิ ขณะที่ผู้ชายไม่ส่งเงินกลับบ้านเลยก็ไม่ถูกตำหนิ จากสังคม^{๓๒} ไม่เฉพาะในสังคมชนบทเท่านั้นที่ผู้หญิงมี

สถานภาพเป็นรอง แม้แต่ในเมือง ผู้หญิงที่ย้ายเข้ามาอยู่ในเมือง ก็ไม่มีวัฒนธรรมหรือระบบความสัมพันธ์ของหมู่บ้านมารองรับ จึงเปิดโอกาสให้ผู้ชายกดขี่ผู้หญิงได้มากขึ้น^{๓๓} รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชายและหญิงที่ไม่เสมอภาคเช่นนี้แหละนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การค้าประเวณียังคงดำรงอยู่

๒) จากระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิงที่ไม่เท่าเทียมกันนั้น ทำให้ผู้ชายใช้ประโยชน์จากผู้หญิงได้อย่างง่ายดาย ผู้หญิงมักจะถูกหลอกและถูกอบรมขัดกลายจากสังคมให้เชื่อฟังผู้ชาย บางครั้งผู้หญิงจึงเชื่อผู้ชายได้อย่างง่ายดายโดยไม่เฉลียวใจว่าจะถูกหลอกใช้ มีผู้หญิงเป็นจำนวนมากที่ถูกหลอกไปประกอบอาชีพโสเภณี ในที่สุดก็ต้องจำใจประกอบอาชีพนั้นต่อไป

๓) ปัจจุบันมีบิดามารดาของเด็กหญิงจำนวนมากที่ยอมให้ลูกของตนเข้าสู่อาชีพโสเภณี โดยที่ตนจะได้รับเงินล่วงหน้าก่อนจะส่งตัวเด็กหญิงไปค้าประเวณี วิธีการนี้เรียกว่า “ตกเขียว” บิดามารดาของเด็กหญิงรับเงินมาจำนวนหนึ่งที่มากพอสมควร แต่เมื่อเด็กหญิงไปค้าประเวณีแล้วนั้นจะต้องทำงานให้หนี้ถึง ๒ เท่า หรือมากกว่านั้น บางทีเด็กบางคนเคราะห์ร้ายก็อาจถูกส่งไปขายยังที่อื่นอีกหลายทอด ไปเริ่มต้นสร้างหนี้และชดใช้หนี้ใหม่ไม่มีวันจบสิ้น นำพิจารณาว่าเพราะปัจจัยอะไรบ้างจึงทำให้บิดามารดาของเด็กหญิงต้องทำเช่นนั้น ความจนเป็นปัจจัยหนึ่งแน่นอน แต่คงมีใช้ปัจจัยเดียวที่สำคัญ

๔) ในบางกรณี ไม่มีการบังคับให้ไปค้าประเวณี มีเด็กหญิงจำนวนหนึ่งที่เห็นรุ่นพี่ไปประกอบอาชีพโสเภณีแล้วสามารถเก็บเงินส่งให้ทางบ้านได้สร้างบ้านหลังใหม่ มีเงินซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกภายในบ้านมากมาย เมื่อหญิงที่ไปค้าประเวณีกลับบ้านก็มักจะถูกยกย่อง แม้แต่วัดในชุมชนเดิมของหญิงที่ไปค้าประเวณีก็ได้รับการสนับสนุนจากพวกเธอในรูปของกฐินและผ้าป่าที่พวกเธอและผู้เกี่ยวข้องจัดไปทอดถวาย พระบางรูปถึงกับส่งเสริมการค้าประเวณีด้วย ดังกรณีที่มีเจ้าอาวาสวัดแห่งหนึ่งในอำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา กล่าวว่า

“เพราะศรัทธาบ้านเฮามันไปกรุงเทพฯ นั่นค่า วัดถึง แป้งอะหยับเสรีจ”^{๓๔} จากค่านิยมในสังคมเช่นนี้ โดยเฉพาะค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับเงินและวัตถุภายนอก ทำให้เด็กหญิงจำนวนหนึ่งสมัครใจที่จะเข้าสู่อาชีพโสเภณี

๕) จากกรณีที่เด็กหญิงถูกหลอกไปเป็นโสเภณี กรณีที่บิดามารดายอมขายลูกสาวของตนไปเป็นโสเภณี และกรณีเด็กหญิงสมัครใจที่จะไปประกอบอาชีพโสเภณีเองอันเนื่องมาจากค่านิยมในชุมชน ทำให้ปัจจุบันนี้ ประเทศไทยมีโสเภณีเด็กเป็นจำนวนมาก จากการประเมินของศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็ก มูลนิธิเด็ก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ พบว่ามีโสเภณีเด็ก (อายุไม่เกิน ๑๖ ปี) ทั่วประเทศ ประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ คน^{๓๕} การมีโสเภณีเด็กนั้นผิดทั้งกฎหมายและศีลธรรม และเด็กเหล่านี้ยังไม่มีความรู้และประสบการณ์เพียงพอ จึงถูกเอารัดเอาเปรียบในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย

๖) ปัจจุบัน แหล่งค้าประเวณีในประเทศไทย มีอยู่ในรูปแบบที่หลากหลาย มีทั้งแหล่งที่คนทั่วไปรู้จักกันดี และแหล่งที่เกิดขึ้นใหม่ซึ่งคนทั่วไปอาจจะไม่ทราบว่าเป็นแหล่งค้าประเวณี จากข้อมูลของฝ่ายกามโรค กรมควบคุมโรคติดต่อ กระทรวงสาธารณสุข ระบุว่า ประเทศไทยมีแหล่งค้าประเวณีถึง ๒๔ ประเภท คือ ห้องโรงแรม ไนท์คลับ บาร์เบียร์ บาร์ร่าว อะโกโก้บาร์ ดิสโกเทค ร้านอาหาร คอฟฟี่ช็อป คาเฟ่ คอกเทลเล็จ์ ผับ โรงน้ำชา สถานอาบอบนวด โรงนวดแผนโบราณ ร้านเสริมสวย ร้านตัดผม นางทางโทรศัพท์ บาร์เกย์ เกสต์เฮ้าส์ คาราโอเกะ เซาน่า บังกาโล และประเภทอื่นๆ^{๓๖} การจัดการกับปัญหาโสเภณีหรือปัญหาการค้าประเวณี โดยเฉพาะการใช้มาตรการทางกฎหมาย จึงมีใช้เรื่องง่าย เนื่องจากสถานบริการหลายประเภทเป็นสถานบริการที่จัดตั้งขึ้นมาโดยได้รับอนุญาตอย่างถูกกฎหมาย

๗) เนื่องจากแหล่งค้าประเวณีมีอยู่เป็นจำนวนมาก และโสเภณีก็มีอยู่หลายประเภทเช่นเดียวกัน คือ โสเภณีเปิดเผยซึ่งต้องหลบซ่อนตัวเฉพาะในยามที่ตำรวจกวาดล้าง

โสเภณีปิดบัง เช่น นางทางโทรศัพท์ โสเภณีอำพรางซึ่งมีอาชีพอื่นบังหน้าแต่ค้าบริการทางเพศด้วย โสเภณีท่องเที่ยวซึ่งเป็นโสเภณีที่เดินทางไปตามแหล่งทัศนาจรใหญ่ๆ และรับลูกค้าตามโรงแรมใหญ่ๆ โสเภณีที่มีสามีถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งมักจะเป็นฝ่ายหาเลี้ยงสามี และโสเภณีชั่วคราวซึ่งประกอบอาชีพโสเภณีเพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของตนหรือครอบครัวเป็นครั้งคราว^{๓๗} เรามีโสเภณีทุกประเภททั้งที่อยู่ในประเทศและต่างประเทศเป็นจำนวนมาก เป็นการยากที่จะระบุลงไปแน่นอนว่าเท่าไร? ถ้าเป็นสถิติจากหน่วยงานของรัฐ จำนวนก็ไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนที่ประเมินโดยองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น ศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็กเคยประเมินไว้สูงถึง ๒,๔๒๐,๐๐๐ คน^{๓๘} ไม่ว่าจะจำนวนโสเภณีจะมากถึงขนาดนี้หรือน้อยกว่านี้ก็ตาม ก็คงไม่มีใครที่จะสามารถปฏิเสธได้ว่าปัญหาโสเภณีมิใช่เป็นปัญหาที่วิกฤติในสังคมไทย

๘) นโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐบาลไทยในบางยุคสมัย ก็มีส่วนในการทำให้ธุรกิจการค้าประเวณีดำรงอยู่และขยายตัวมากขึ้น มีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศจำนวนไม่น้อยเดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทยเพียงเพราะว่าทราบว่ามีแหล่งค้าประเวณีและประเภทของโสเภณีให้เลือกเป็นจำนวนมาก พรั่งพร้อมไปด้วยสาวงามที่พร้อมจะให้บริการทางเพศแก่ลูกค้าได้อย่างประทับใจ เราจึงได้ทราบข่าวการจัดการท่องเที่ยวเพื่อให้นักท่องเที่ยวต่างชาติมาใช้บริการทางเพศที่เรียกว่า “sex tour” กันอยู่บ่อยๆ และรายได้จากธุรกิจประเภทนี้มีเป็นจำนวนมากพอที่จะทำให้รัฐบาล และเจ้าหน้าที่ของรัฐเห็นดีเห็นงามไปกับการดำเนินธุรกิจประเภทนี้ อันทำให้มีการดึงดูดเงินต่างประเทศ และช่วยให้ดุลการชำระเงินระหว่างประเทศเพิ่มสูงขึ้น

๙) นอกจากการจัดการจัดธุรกิจท่องเที่ยวเข้ามาในประเทศไทยเพื่อวัตถุประสงค์ทางกามารมณ์แล้ว ยังมีการส่งผู้หญิงออกเป็นสินค้าไปยังต่างประเทศ องค์กรการค้าหญิงแยกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นองค์กร

เล็ก ๆ มีการติดต่อกันโดยตรง ระหว่างนายหน้าคนที่จะพาออกไป ซึ่งมักจะเป็นเพื่อน ญาติ หรือคนรู้จักที่เคยไปทำงานต่างประเทศมาแล้ว กลุ่มที่ ๒ เป็นองค์กรขนาดกลางที่มีคนกลางหรือนายหน้าเป็นคนติดต่อประสานงานเป็นคนจัดการส่งผู้หญิงออกไป มีการทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร กลุ่มที่ ๓ เป็นองค์กรขนาดใหญ่ มีคนเกี่ยวข้องมาก มีการวางแผนและเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายที่กว้างขวาง บางทีก็เกี่ยวข้องกับองค์กรเดือนหรือองค์กรอาชญากรรม^{๕๙} การดำเนินการส่งผู้หญิงออกไปค้ากามารมณ์ในต่างประเทศเช่นนี้มีในหลายรูปแบบ และมีได้มีแต่การส่งหญิงไทยไปต่างประเทศเท่านั้น หญิงในต่างประเทศที่ถูกส่งเข้ามาค้าประเวณีในประเทศไทยด้วยเช่นกัน เช่น กรณีการค้าหญิงและเด็กสาวพม่าในประเทศไทย^{๖๐} การค้าหญิงถือว่าเป็นการค้าทาสยุคใหม่และเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานที่ร้ายแรงที่สุด เป็นปัญหาระดับนานาชาติที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง^{๖๑}

๖๐) จากกรณีที่เรามีสถานบริการทางเพศและมีโสเภณีจำนวนมากมีการจัดการท่องเที่ยวเพื่อวัตถุประสงค์ด้านกามารมณ์ และมีการค้าหญิงข้ามชาติ จึงทำให้ประเทศไทยถูกมองจากชาวต่างชาติในแง่ลบ และต่างชาติเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีโสเภณีจำนวนมาก และลูกค้าสามารถแสวงหาบริการทางเพศได้อย่างสะดวกสบายในประเทศไทย ถึงกับมีการให้ความหมายของคำว่ากรุงเทพฯ ว่าเป็นเมืองที่คนเข้าใจกันว่า มีโสเภณีจำนวนมาก ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษของลองแมน และนิตยสารไทม์ซึ่งมีเรื่องราวของโสเภณีในประเทศไทยด้วย ทำให้ประเทศไทยเสื่อมชื่อเสียงเกียรติภูมิ เกิดความอับอายขายหน้าประชาคมโลกเป็นอย่างมาก

๖๑) โสเภณีเมื่อเข้าสู่อาชีพนี้แล้ว ไม่ว่าจะถูกบังคับมาหรือสมัครใจมากก็ตาม ย่อมจะได้ประสบกับปัญหาในการประกอบอาชีพนี้หลายอย่าง เช่น ถูกเอาเปรียบทางกฎหมาย ถูกประณามและถูกประทับตรา

จากสังคมให้เป็นหญิงชั่ว เกิดความเครียดกับการต้อนรับแขกและมีเพศสัมพันธ์กับคนแปลกหน้า โดยมีอาจเลือกและปฏิเสธได้ ถูกเอาเปรียบในเรื่องราวได้ ต้องทำงานหนักโดยได้รับส่วนแบ่งเพียงเล็กน้อย ถูกทำร้ายกักขัง หนองเหนียว และไม่มีความมั่นคงในอาชีพ เนื่องจากอาชีพโสเภณีนี้ขึ้นอยู่กับรูปร่างหน้าตาและอายุ เมื่อใดที่อายุมากขึ้น ร่างกายทรุดโทรม ก็จะประกอบอาชีพนี้ไม่ได้ ทั้งยังเสี่ยงต่อการติดโรคต่าง ๆ โดยเฉพาะโรคเอดส์ และมักจะถูกสังคมมองอย่างเหยียดหยามว่าเป็นผู้แพร่กระจายเชื้อโรค^{๖๒}

๖๒) ปัญหาในเรื่องกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมาย ก็เป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้การจัดการกับปัญหาโสเภณีไม่ค่อยได้ผลเป็นที่น่าพอใจ กฎหมายบางฉบับ เช่น พระราชบัญญัติปราบปรามการค้าประเวณีเปิดช่องให้เจ้าหน้าที่เลือกปฏิบัติ เห็นได้จากการที่เจ้าหน้าที่มักจะจับกุมเฉพาะผู้ค้าประเวณี แต่ไม่จับกุมผู้เป็นธุระจัดหาหญิงและเด็กมาค้าประเวณี และคนอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่นเจ้าของสถานบริการทางเพศและแมงดา เป็นต้น การปราบปรามจะกระทำเป็นครั้งคราวเมื่อมีนโยบายจากรัฐบาลให้ปราบปรามอย่างเด็ดขาด^{๖๓} เจ้าของกิจการบางแห่งเป็นผู้มีเส้นสายโยงใยกับผู้มีอำนาจในสังคม จึงดำเนินกิจการได้โดยไม่ถูกเอาผิดทางกฎหมาย เช่นกรณีการตั้งธนาคารอารมณของอ้อย บีเอ็ม แม้จะมีผู้หลักผู้ใหญ่ในบ้านเมืองบางคนประณาม แต่เธอก็สามารถดำเนินกิจการนี้ได้อย่างสะดวกสบาย^{๖๔}

๖๓) เนื่องจากโสเภณีมีความเสี่ยงในการติดโรค โดยเฉพาะกามโรคประเภทต่าง ๆ และโรคเอดส์ซึ่งเป็นโรคร้ายแรง ปัญหานี้จึงมีขอบเขตความรุนแรงที่ขยายกว้างออกไปอีกมาก เพราะผู้ที่เป็โสเภณีนั้นอยู่ในฐานะที่สามารถแพร่เชื้อให้ผู้อื่นได้มาก แม้ว่าจะมีการณรงค์ให้มีการใช้ถุงยางอนามัย แต่นักเที่ยวบางคนก็ไม่ยอมใช้หรือใช้ไม่ถูกต้อง โรคเอดส์จึงยังแพร่เชื้ออยู่ต่อไปในบรรดาโสเภณีและผู้ที่มีเพศสัมพันธ์กับโสเภณี กระจายไปยังส่วนต่าง ๆ ในสังคม จนถึงทุกวันนี้ที่ทราบกันว่าใน

ประเทศไทยมีผู้ติดเชื้อเอชไอวีประมาณ ๑ ล้านคนแล้ว ปัญหานี้ยังเกี่ยวโยงกับปัญหาเสพติดและปัญหาอาชญากรรมด้วย และผู้ที่ติดเชื้อเอชไอวี เมื่อมีอาการป่วยแล้ว หรือมีคนทราบว่าติดเชื้อมักจะถูกมองจากคนทั่วไปอย่างรังเกียจ ก่อให้เกิดปัญหาทางจิตใจแก่ผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเป็นอย่างมาก และปัญหานี้จะเป็นปัญหาที่ต้องสูญเสียงบประมาณไปในการบำบัดรักษาเป็นจำนวนมาก

๑๔) เมื่อดูจำนวนผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยโรคเอดส์อันมีจำนวนมากเช่นนั้น เราสามารถคาดการณ์ได้ว่าจะมีเด็ก ซึ่งพ่อแม่ของตนเสียชีวิตด้วยโรคเอดส์อยู่ในสังคมเป็นจำนวนมาก เด็กเหล่านี้ใครจะรับผิดชอบดูแลชีวิตของพวกเขา เมื่อพวกเขาเติบโตขึ้นจะกลายเป็นคนที่มีคุณภาพในสังคมเป็นพลเมืองที่ดีของชาติได้หรือไม่ การเป็นเด็กกำพร้าจะส่งผลเสียต่อจิตใจของพวกเขามีใช่น้อย แล้วเราจะคาดหวังความสงบสุขในสังคมได้หรือนอกจากนี้ยังมีทารกจำนวนมากที่ได้รับเชื้อเอชไอวีจากแม่ของตนที่ติดเชื้อ เขาเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นมา ก็คงจะอยู่ในโลกนี้ได้ไม่นานนัก น่าสงสารเพียงไรที่เราต้องทนเห็นพวกเขาจากไปโดยไม่สามารถช่วยเหลืออะไรได้

๑๕) จากสภาพการณ์แห่งปัญหาโสเภณี เราจะเห็นความเชื่อมโยงของปัญหานี้กับปัญหาอื่น ๆ อีกมากมาย ปัญหาโสเภณีเป็นปัญหาที่ซับซ้อน มีผู้เกี่ยวข้องที่ได้รับผลประโยชน์หรือสูญเสียผลประโยชน์เป็นจำนวนมาก ผลกระทบมิได้ตกแก่ผู้ประกอบการอาชีพโสเภณีหรือบุคคลในวงการค้าประเวณีเท่านั้น แต่สังคมทั้งหมดเป็นผู้ได้รับผลกระทบ ภาระที่เกิดขึ้นใครเล่าจะเป็นผู้แบกรับ หากมิใช่สังคมทั้งหมด ต้นทุนทางธรรมชาติ ต้นทุนทางสังคม และต้นทุนทางวัฒนธรรมต้องสูญเสียไปเพราะปัญหานี้มีใช่น้อยเลย

สภาพของปัญหาที่กล่าวมานี้ ได้พยายามทำให้เห็นความเชื่อมโยงของปัญหาหนึ่งซึ่งเป็นเหตุปัจจัยแก่ปัญหาอื่น ขณะเดียวกันปัญหาเหล่านั้นก็เป็นเหตุปัจจัยเชื่อมโยงแก่กันและกัน สนับสนุนให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมามีรัฐบาลการศึกษาสภาพของปัญหาจึงต้องมองอย่าง

รอบด้านให้เห็นความเชื่อมโยงของสิ่งต่าง ๆ เป็นองค์รวม พุทธศาสนาเรียกการมองเช่นนี้ว่าเป็นการมองแบบปฏิจกสมุปบาทหรืออหิทัปปัจจยตา ปัญหาที่เกิดขึ้นมิได้ดำรงอยู่โดดๆ หากแต่มีความซับซ้อน และการแก้ปัญหาที่ไม่สามารถแก้ได้ด้วยวิชาการในเชิงเทคนิคของแต่ละวิชา แต่ต้องอาศัยบูรณาการแห่งสหสาขาวิชา มองให้เห็นความเชื่อมโยงนั้นด้วย จึงจะสามารถแก้ปัญหาได้ ที่กล่าวมานี้เป็นสภาพของปัญหาที่ดำรงอยู่เท่านั้น คือเป็นเรื่องของทุกข์ ดังนั้น ต่อไปจะได้กล่าวถึงสมุทัยคือเหตุปัจจัยแห่งปัญหาโสเภณีนี้ ซึ่งก็มีความซับซ้อนเช่นเดียวกัน

๖. เหตุปัจจัยแห่งปัญหาโสเภณี

มีเหตุปัจจัยหลายประการที่ทำให้โสเภณีและปัญหาโสเภณีเกิดขึ้น ดำรงอยู่และขยายตัวออกไป ที่ผ่านมามักจะอ้างกันว่าความยากจนทำให้คนต้องเข้าสู่อาชีพโสเภณี ซึ่งก็มีส่วนถูก แต่ความยากจนมิได้เป็นปัจจัยเดียว แม้ว่าความยากจนจะเป็นปัจจัยที่สำคัญ แต่ก็เพียงหนึ่งในปัจจัยที่สำคัญหลายประการ ปัญหาโสเภณีนั้นเกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา และวัฒนธรรมที่มีความสลับซับซ้อน และเชื่อมโยงกัน เราจะได้พิจารณาว่าเหตุปัจจัยเหล่านี้มีอะไรบ้าง และมีความสัมพันธ์ และมีความเชื่อมโยงกันอย่างไร

๑) เหตุปัจจัยทางเศรษฐกิจ ในอดีตก่อนที่จะมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เศรษฐกิจเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ คือเศรษฐกิจแบบยังชีพ ซึ่งมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในลักษณะที่เสมอกัน ต่อมาเมื่อมีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เศรษฐกิจมีความหมายถึงกระบวนการทำให้ทรัพยากรทุกอย่างกลายเป็นสินค้า ทุกสิ่งถูกมองว่าสามารถทำให้เป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายได้ การวางแผนพัฒนามักจะเน้นเฉพาะบางพื้นที่ในกระบวนการพัฒนานั้น ก็มีการเอารัดเอาเปรียบกันตามปรัชญาการพัฒนาแบบเสรีทุนนิยม ที่เป็นแบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา ปรากฏว่ายิ่งพัฒนาไปมากเท่าใด ก็ทำให้เกิด

ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจมากขึ้น ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนห่างกันมากขึ้น การพัฒนาที่เน้นอุตสาหกรรมเพื่อจุดมุ่งหมายคือ ความเติบโตทางเศรษฐกิจ ทำให้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติเพิ่มสูงขึ้น แต่การที่ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติที่สูงขึ้นนั้นมิได้ทำให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเลยและผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาตินั้นมีได้คำนึงถึงต้นทุนทางสังคมเลย โดยถือว่าเป็นสิ่งที่วัดไม่ได้ ต้นทุนที่สังคมต้องจ่ายนี้ได้แก่สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ชุมชนล่มสลาย และชีวิตครอบครัวแตกแยก เป็นต้น^{๕๖} สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดปัญหาเพิ่มมาอีกมาก เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาแรงงานเด็ก และปัญหาโสเภณี เป็นต้น^{๕๗}

ท่ามกลางความชื่นชมความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้น เราก็ได้ประสบปัญหาต่างๆ มากมายดังที่กล่าวแล้ว แต่ว่ารัฐบาลไทยและผู้คนเป็นอันมากในเมืองไทยก็ยังคงการให้ประเทศไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ต้องการอยู่ในกลุ่ม NICS ซึ่งมีบางคนล้อเลียนว่าคำว่า NICS นี้ย่อมาจาก Narok Is Coming Soon ต้องการให้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) สูงขึ้น แต่ว่า GNP ที่สูงขึ้นนี้ ก็ทำให้เกิดสภาพสิ่งแวดล้อมเป็นพิษมากขึ้นด้วย GNP คือ Gross National Product นี้ จึงมี GNP อีกตัวหนึ่งตมมาด้วย คือ Gross National Pollution ซึ่งก็เพิ่มมากขึ้นเช่นเดียวกัน

เรามักจะโทษประชาชนว่าเหตุที่ทำให้เขาอยากจน นั่นคือ ความเกียจคร้าน เช่น พูดว่า “ไม่มีความอยากจนในหมู่คนขยัน” แต่คนไทยส่วนมากอยากจนเพราะความเกียจคร้านจริงหรือ ในความเป็นจริงความอยากจนนั้นเป็นผลของการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ โดยการครอบงำชนบทจากศูนย์กลาง ศูนย์กลางมักจะดูดเอาทรัพยากรที่มีอยู่ในชนบทไปใช้ ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ และแร่ธรรมชาติต่างๆ ตลอดถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ อีกมากมาย การตัดสินใจที่จะใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นอำนาจที่ท้องถิ่นได้จัดการเองบ้างหรือไม่ ที่ผ่านมามีส่วนกลางมิใช่หรือที่เป็นผู้ตัดสินใจ

ที่จะใช้ทรัพยากร และยังมีทรัพยากรเป็นอันมากก็ถูกดึงดูดไปใช้บริการภาคอุตสาหกรรมในนามของการพัฒนาเศรษฐกิจและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

นโยบายการกระจายรายได้ไปสู่ภูมิภาคของรัฐบาลใช้ได้บ้างหรือไม่ เรายังพบเห็นว่ามีชาวชนบทจำนวนมากต้องละทิ้งถิ่นฐานของตนเข้ามาทำงานในเมือง โดยเฉพาะในฤดูกาลที่ได้ทำการเกษตร ในเมื่ออยู่ในชนบทไม่มีงานทำ ชาวชนบทก็จำต้องเข้ามาทำงานในเมืองซึ่งก็ต้องประสบกับปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบด้านค่าจ้างแรงงาน ผู้ชายซึ่งเคยเป็นกำลังผลิตหลักของครอบครัวไม่สามารถแบกรับภาระของครอบครัวไว้ได้ทั้งหมด ผู้หญิงจึงต้องเข้ามาหางานทำในเมือง แต่ผู้หญิงก็ถูกคาดหวังจากครอบครัวมากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงที่ทำงานในเมืองหากไม่มีเงินส่งกลับบ้านมักจะถูกตำหนิจากชุมชน ขณะที่ผู้ชายแม้จะไม่ได้ส่งเงินกลับบ้านเลย กลับไม่ค่อยมีใครตำหนิ และงานที่ทำนั้นมักจะมีค่าแรงที่ถูก เช่น งานบ้าน ผู้หญิงจำนวนมากจึงสมัครใจที่เข้าสู่อาชีพโสเภณี เพราะเป็นอาชีพที่พอจะหาเงินส่งไปจุนเจือครอบครัวได้

๒) เหตุปัจจัยจากครอบครัว ความจริงครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งของสังคมถือว่าเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคม แต่ครอบครัวก็เป็นปัจจัยผลักดันที่สำคัญที่ทำให้ผู้หญิงจำนวนหนึ่งเข้าสู่อาชีพโสเภณี ความกดดันจากครอบครัวนี้ยังเกี่ยวข้องกับชุมชนและสังคมที่ครอบครัวนั้นๆ ตั้งอยู่ แต่ต้องการแยกพิจารณาเพื่อความชัดเจน

เหตุปัจจัยจากครอบครัวที่ผลักดันให้ผู้หญิงเข้าสู่อาชีพโสเภณีนั้นมีมากมาย ในอดีตครอบครัวไทยเป็นครอบครัวขยาย มีสมาชิกจำนวนมากทั้งพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย และลุงป้าน้าอาอยู่ในครอบครัวเดียวกัน หรือแม้จะมีสมาชิกบางส่วนแยกครอบครัวไปบ้างก็ยังคงมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นอยู่มาก ความสัมพันธ์ในครอบครัวเป็นความสัมพันธ์ด้วยความเชื่ออาทรต่อกัน ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบครอบครัว มีครอบครัวเดี่ยวซึ่งมีสมาชิกเพียงพ่อแม่และลูกเท่านั้นเพิ่มมากขึ้น ความ

สัมพันธ์ในครอบครัวเดียวกันจะไม่มีการไกลทางวัฒนธรรม
รองรับและต้านทานความกระทบกระทั่งภายในครอบครัว
อย่างเพียงพอ หลายครอบครัวจึงแตกแยก เกิดปัญหา
หย่าร้างมากมาย เมื่อครอบครัวแตกแยก สถานะทาง
เศรษฐกิจของครอบครัวก็ย่ำแย่ ลูกๆ บางคนจึงเข้าสู่
อาชีพโลเกนีย์เพื่อความอยู่รอด พ่อแม่บางคนก็ทะเลาะ
ตบตีกันเป็นประจำ พ่ออาจขบตีแม่หรือแม่อาจ
ขบตีลูกเล่นการพนัน สุดท้ายก็มาลงที่ลูก ลูกถูกพ่อทุบตี
หรือบางทีก็ถูกแม่ทุบตีเช่นเดียวกัน เมื่อทนไม่ไหวหนีออก
จากบ้าน หาทางเลี้ยงตัวเอง ไปทำงานอื่นๆ หรือเข้าสู่
อาชีพโลเกนีย์ หลายคนไม่มีงานทำต้องเป็นเด็กเร่ร่อน
ในที่สุดก็ถูกหลอกไปเป็นโลเกนีย์

โลเกนีย์บางคนผ่านการมีชีวิตครอบครัวมาแล้ว แต่
ชีวิตครอบครัวแตกแยก หย่าร้างกับสามี เมื่อขาดที่พึ่งพิง
ประกอบกับการที่ต้องรับผิดชอบดูแลลูกของตน จึงต้อง
ดิ้นรนหางานทำเพื่อเลี้ยงตนเองและลูก อาชีพโลเกนีย์เป็น
อาชีพที่พอจะทำพอให้มีเงินพอเลี้ยงตนเองได้ หลายคน
เมื่อหย่าร้างแล้ว จึงเข้าสู่อาชีพโลเกนีย์ ดังจะเห็นได้จาก
ผลการศึกษาวิจัยที่พบว่า มีผู้หญิงจำนวนหนึ่งที่ผ่านชีวิต
ครอบครัวมาแล้ว ก่อนที่จะมาเป็นโลเกนีย์ เช่น งานวิจัย
ของสุลีมาน นฤมล พบว่า ๓ ใน ๙ คนของกลุ่มที่ศึกษา
ได้ผ่านประสบการณ์ของการแต่งงานและการมีลูกมา
แล้ว^{๔๘}

ความกดดันที่ไม่สามารถทำตามความคาดหวัง
ของครอบครัวได้ก็เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้หญิงเข้าสู่
อาชีพโลเกนีย์ เช่น กรณีของเดือน จากงานวิจัยของ
สุลีมาน นฤมล พ่อแม่ของเดือนส่งเสียให้เดือนเรียน
แต่เดือนกลับติดหินเนอร์อย่างหนัก จนทางโรงเรียนต้อง
ให้พักการเรียน พ่อแม่พาเดือนไปรักษาที่ถ้ากระบอก
ความสัมพันธ์ต่อกันจึงห่างเหินกันไป แม่ก็จะมองเดือน
ในแง่ร้าย ไม่เชื่อถือเดือน เดือนจึงเก็บตัวเงียบอยู่คนเดียว
เมื่อมีเพื่อนมาชวนก็เลยพากันหนีออกจากบ้านไปเป็น
โลเกนีย์ ในกรณีนี้ ปัจจัยสำคัญของการทำตามความ
คาดหวังของสังคมไม่ได้คือการละเมิดบรรทัดฐานของสังคม

ซึ่งนำไปสู่การประท้วงตราอย่างไม่เป็นทางการจากสังคม^{๔๙}
สังคมตราหน้าว่าเป็นคนชั่ว ผู้หญิงบางคนจึงหาทางออก
ด้วยการหนีชุมชนของตนเข้าสู่อาชีพโลเกนีย์

พ่อแม่บางคนครอบครัวถูกกดดันจากภาวะหนี้สิน
และมีค่านิยมบริโภค จึงพร้อมที่จะขายลูกสาวใน
ครอบครัวของตนไปเป็นโลเกนีย์ ดังจะเห็นได้จากครอบครัว
ในภาคเหนือที่ยอมรับวิธีตักเซียว คือรับเงินล่วงหน้า
ก่อนจากเอเยนต์หรือนายหน้า เมื่อลูกของตนจบการ
ศึกษาภาคบังคับ ก็ถูกนายหน้าหรือเอเยนต์นำไปยัง
แหล่งค้าประเวณีทันที เด็กหญิงจำต้องทนกับการถูกเอาไรด์
เอาเปรียบทางเพศและทางรายได้ ต้องทำงานใช้หนี้
อยู่นานจึงจะเป็นอิสระ บางคนก็ถูกขายต่อไปยังที่อื่นอีก
ต้องทนทุกข์ซ้ำแล้วซ้ำเล่า

๓) เหตุปัจจัยทางสังคม สังคมในที่นี้คือหน่วยที่
แวดล้อมครอบครัวอยู่เกี่ยวข้องกับครอบครัวอย่างใกล้ชิด
ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเพื่อน ชุมชน รวมทั้งสถาบันการศึกษา
คือโรงเรียนและสถาบันศาสนาคือวัดด้วย ในอดีต หมู่บ้าน
วัด และโรงเรียน มีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยกัน
ในหมู่บ้านมีความเชื่ออย่างเดียวกัน มีการทำกิจกรรม
ร่วมกัน มีความสามัคคีกัน วัดก็เป็นศูนย์กลางของชุมชน
หลายๆ ด้านซึ่งรวมถึงการศึกษาด้วย ต่อมาระบบโรงเรียน
ขยายตัวมากขึ้น โรงเรียนก็ทำหน้าที่ให้การศึกษาย่าง
เป็นทางการแก่ชุมชนแทนที่วัด ทั้งบ้าน วัด และโรงเรียน
มีหน้าที่อบรมขัดเกลาสมาชิกในสังคมด้วยจุดมุ่งหมาย
อย่างเดียวกัน ปัจจุบันหมู่บ้านที่เคยสามัคคีกัน เอื้อเพื่อ
ต่อกัน วัดที่เคยเป็นแหล่งศีลธรรม และโรงเรียนซึ่งเคย
แนะนำสั่งสอนสิ่งที่ถูกที่ควร มักไม่ค่อยได้ทำหน้าที่ของ
ตนตามเดิม ผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันบางคนตั้งตัวเป็น
นายหน้าหรือเป็นเอเยนต์ส่งเด็กไปยังแหล่งค้าประเวณีด้วย
ตนเองเลยทีเดียว^{๕๐} วัดบางแห่งก็มีส่วนสนับสนุนทาง
อ้อมที่ทำให้อาชีพโลเกนีย์ดำรงอยู่ เช่น ในกรณีที่ต้อง
พึ่งพาเงินทุนที่ได้จากการประกอบอาชีพโลเกนีย์ในการ
สร้างวัดเจ้าอาวาสบางรูปถึงกับเห็นว่าที่วัดของตนไม่เจริญ
เพราะว่าคนในชุมชนไม่ไปทำงานในกรุงเทพฯ โดยกลัว

เปรียบเทียบกับชุมชนหมู่บ้านอื่นที่มีผู้หญิงไปประกอบอาชีพโสเภณีและมีเงินมาบำรุงวัดในรูปแบบของการทอดกฐินและผ้าป่า ครุบางคนก็เป็นนายหน้าเสียเอง โรงเรียนประสบความสำเร็จล้มเหลวที่จะสร้างคนให้สามารถประกอบอาชีพในชุมชน ปัจจัยเหล่านี้ส่งเสริมให้อาชีพโสเภณีและปัญหาโสเภณีเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และขยายตัวต่อไป

ชุมชนบางแห่งเป็นชุมชนที่ให้ความสำคัญกับวัดทุกคนในชุมชนจึงต้องแข่งขันกันเพื่อให้มีวัดอยู่มากในครอบครองให้มาก ๆ การที่จะแสวงหาวัตถุมงคลในครอบครองให้ได้มาก ๆ โดยแสวงหาภายในชุมชนเป็นเรื่องที่ทำได้ไม่ง่ายเลย อันเนื่องมาจากการที่ทรัพยากรในชุมชนถูกดูดกลืนเข้าสู่ส่วนกลางจนแทบจะไม่มีอะไรเหลือ ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลที่ต้องประสบกับภาวะฝนแล้ง ไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้ ผู้คนในชุมชนจึงมักจะเข้าไปทำงานทำในเมืองใหญ่ บางส่วนเข้าสู่อาชีพโสเภณี เมื่อสามารถหาเงินเข้าบ้านได้มาก สามารถสร้างบ้านใหม่และซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกในบ้านได้มาก ผู้คนในชุมชนก็นิยมยกย่อง จึงมีส่วนทำให้เด็กหญิงในชุมชนต้องการทำตามแบบอย่าง เป็นปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้เด็กหญิงจำนวนหนึ่งสมัครใจที่จะไปประกอบอาชีพโสเภณี บางคนแม้ไม่ต้องการเป็นโสเภณี แต่ด้วยอิทธิพลของเพื่อนที่ไปทำงานประสบความสำเร็จมา ก็ทนไม่ได้ที่ตนเองจะต้องอยู่ในท่ามกลางของความยากจน ขณะที่เพื่อน ๆ ร่ำรวยขึ้น มีชีวิตสะดวกสบายทางวัตถุมากขึ้น ในที่สุดก็ต้องเข้าสู่อาชีพโสเภณี

กลุ่มเพื่อนเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลมากต่อเด็กวัยรุ่น เด็กวัยรุ่นที่อยู่ในเมืองมักจะมีพ่อแม่ซึ่งต้องประกอบอาชีพจนไม่มีเวลาเพียงพอที่จะดูแลลูก ๆ จึงพึ่งพิงเพื่อน ๆ มักจะทำอะไรโดยเลียนแบบกัน เด็กบางคนติดยาเสพติดก็เลยชักนำให้เพื่อน ๆ ในกลุ่มติดยาเสพติดด้วย เด็กผู้หญิงหรือเด็กผู้ชายในเมืองเมื่อติดยาเสพติดแล้วมักจะมีปัญหากับครอบครัวและสังคมรอบข้าง ปลาย

เป็นคนแตกแยก บางคนหนีออกจากบ้านไปเป็นเด็กเร่ร่อน บางส่วนถูกชักจูงเข้าสู่การค้าประเวณี ซึ่งอาจพบเด็กในกรณีนี้ได้ทั้งในห้างสรรพสินค้าและสวนสาธารณะต่าง ๆ ในเมือง โสเภณีเด็กจึงมีมากขึ้น โสเภณีที่เป็นเด็กนี้มีเด็กผู้ชายอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย

เงื่อนไขทางสังคมของการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ผู้หญิงซึ่งเคยเป็นกำลังผลิตหลักถูกผลักออกจากกิจกรรมทางการผลิตในภาคเกษตรมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อผู้หญิงเข้าไปทำงานในเมืองก็ถูกจัดให้ทำงานประเภทผลิตซ้ำ เช่นงานบ้าน และงานให้บริการในร้านอาหาร ซึ่งการที่ผู้หญิงต้องทำงานเช่นนี้นั้นความจริงแล้วก็ถูกกำหนดโดยสังคมด้วยการแบ่งงานกันทำระหว่างเพศ สังคมเห็นว่าผู้หญิงควรทำงานเช่นใด ผู้ชายควรทำงานอะไร การที่มีทางเลือกเหลืออยู่น้อยจะทำให้ในที่สุดก็มีหญิงชาวบ้านจำนวนมากหันเข้าสู่อาชีพโสเภณี ในชนบทการที่ผู้หญิงในชนบทต้องทำงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการผลิตซ้ำ เช่น ชักผ้า หุงหาอาหารและดูแลบ้านเรือนอยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า อันเป็นการใช้ชีวิตที่ซ้ำซากจำเจและน่าเบื่อหน่ายนั้น ก็เปิดโอกาสให้หญิงเหล่านี้ถูกชักชวนจากเอเยนต์ให้เดินทางไปค้าประเวณีเพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าได้เช่นเดียวกัน^{๕๐}

๕) เหตุปัจจัยทางการเมือง เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐในแง่กฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับนโยบายของรัฐบาลบางประการที่มีส่วนทำให้เกิดการค้าประเวณีเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และขยายตัว และเกี่ยวกับนักการเมืองบางคนที่มีอิทธิพลโยงใยกับขบวนการค้าหญิงเป็นโสเภณีและได้รับผลประโยชน์จากการค้าประเวณี เมื่อพิจารณาตามกฎหมายเกี่ยวกับโสเภณีที่มีอยู่ จะเห็นว่าเรามีกฎหมายอยู่หลายฉบับที่เกี่ยวข้องกับโสเภณี ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ประเภทคือ ประเภทที่ ๑ เป็นกฎหมายห้ามการค้าหญิงและการแสวงหาประโยชน์จากการค้าประเวณีของผู้หญิงและเด็กหญิง เช่น พระราชบัญญัติว่าด้วยการค้าหญิงและเด็กหญิง พ.ศ. ๒๔๗๑ และพระราชบัญญัติปราบปรามการค้าประเวณี พ.ศ. ๒๕๐๓

เป็นต้น ประเภทที่ ๒ เป็นกฎหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับการห้ามการค้าหรือการแสวงประโยชน์ประโยชน์จากการค้าหญิงโดยตรง แต่ก็ไม่ส่งเสริมการกระทำดังกล่าว เช่น พระราชบัญญัติสถานบริการ และประเภทที่ ๓ เป็นกฎหมายที่ควบคุมความประพฤติที่ไม่สมควรของเด็กและนักเรียน ซึ่งมุ่งป้องกันการซื้อขายประเวณีในกลุ่มผู้เยาว์ เช่น ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๑๓๒ และกฎกระทรวง กฎหมายเหล่านี้มีบทบัญญัติชัดเจนที่ถือว่าการค้าประเวณีและการแสวงหาประโยชน์จากการค้าประเวณีเป็นความผิด แต่เมื่อกฎหมายเหล่านี้ถูกนำไปใช้ก็มีการเลือกปฏิบัติ โดยเฉพาะพระราชบัญญัติปรามการค้าประเวณี พ.ศ. ๒๕๐๓ นั้น ได้เปิดช่องให้มีการเลือกปฏิบัติได้มาก เจ้าหน้าที่มักจะจับกุมผู้ค้าประเวณี แต่ไม่จับกุมผู้เป็นธุระจัดหาหญิงและเด็กมาค้าประเวณี^{๕๒}

การเลือกปฏิบัติมีความเกี่ยวพันกันในเรื่องผลประโยชน์ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและเจ้าของแหล่งค้าประเวณี ดังกรณีฆาตกรรมนางภัสวรา สัมฤทธิ์ เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๓๕ ซึ่งเป็นวันเดียวกันกับวันที่นายกรัฐมนตรีชวน หลีกภัย ประกาศขจัดโสเภณีเด็กและการบังคับค้าประเวณีทั่วประเทศ ในคดีนี้ ภัสวราเป็นผู้ที่ถูกขายตัวให้กับช่องแห่งหนึ่ง เธอทนทารุณกรรมไม่ได้จึงหนีออกมาพยายามขอความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่ไม่มีใครช่วยเหลือเธอ จนในที่สุดเธอก็ถูกฆ่าโดยตำรวจที่มีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับเจ้าของช่อง คดีนี้ผู้ถูกจับกุมในข้อหาร่วมกันนั้นมี ๖ คน แต่ถูกลงโทษเพียง ๔ คน โดยถูกลงโทษประหารชีวิต ส่วนคนสำคัญที่เป็นธุระในการจัดหาผู้หญิงไปค้าประเวณีนั้นกลับถูกจับกุมในอีกข้อหาหนึ่งและถูกลงโทษเพียงแค่จำคุกเป็นเวลา ๓ ปี^{๕๓}

นโยบายของรัฐบาลก็เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งแห่งปัญหาโสเภณี เช่นอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์อันมหาศาลของบุคคลหลายฝ่าย ซึ่งรวมทั้งนักการเมืองบางคนด้วย ดังเช่นนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว การ

ท่องเที่ยวเป็นธุรกิจที่นำเข้าเงินตราจากต่างประเทศได้เป็นจำนวนมาก นักท่องเที่ยวเหล่านี้จะใช้จ่ายเงินไปเป็นจำนวนมากในการแสวงหาความสุขจากแหล่งเริงรมย์ต่างๆ จึงเห็นได้ชัดว่าการท่องเที่ยวนั้นมีความสัมพันธ์กับการขยายตัวของธุรกิจทางเพศ รัฐได้ให้การสนับสนุนการลงทุนด้านกิจการโรงแรม และสถานบริการต่างๆ ตลอดจนจัดปีที่ท่องเที่ยวไทยเพื่อส่งเสริมธุรกิจท่องเที่ยว แต่การส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐนั้นทำให้บริษัทนำเที่ยวต่างชาติได้รับผลประโยชน์มากที่สุด เพราะว่านักท่องเที่ยวมักจะต้องชำระเงินค่าเดินทางและค่าที่พักล่วงหน้าให้กับบริษัทนำเที่ยวจากต่างประเทศก่อนการเดินทางภาคธุรกิจเอกชนในประเทศจึงต้องแข่งขันกันเรียกลูกค้าวิธีการหาเงินจากลูกค้าผู้มาเที่ยวด้วยการให้ “บริการพิเศษ” ในรูปแบบต่างๆ บริการพิเศษเหล่านี้มักจะเป็นบริการทางเพศ ดังนั้นจึงเห็นได้ชัดว่านโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวของรัฐนั้นได้ทำให้ธุรกิจทางเพศขยายตัวมากขึ้น^{๕๔} ในปี พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ นี้รัฐบาลได้ประกาศให้เป็นปีท่องเที่ยวไทย เราจะปฏิเสธได้หรือว่าธุรกิจทางเพศมีใช้ส่วนที่สำคัญในการดึงดูดเงินตราจากต่างประเทศ

การท่องเที่ยวมิได้ทำให้ธุรกิจทางเพศในเมืองเท่านั้นที่ขยายตัว แต่ยังก่อให้เกิดการขยายตัวของการค้าประเวณีในชุมชนท้องถิ่นในชนบทด้วย จากงานวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่องวัฒนธรรมชุมชนกับการแก้ไขปัญหาการค้าประเวณีของหญิงสาวเขาเผ่ามูเซอ สารภี สีลา พบว่าการท่องเที่ยวแบบทัวร์ป่าหรือการเดินทางไปท่องเที่ยวและพักผ่อนค้างคืนในชุมชนชาวเขานั้น เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการค้าประเวณีขึ้นในชุมชนชาวเขา ในหมู่บ้านวนาหลวงและในหมู่บ้านมูเซอริในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย หญิงมูเซอหลายคนเป็นคู่นอนของนักท่องเที่ยวแบบเหมาจ่ายระยะยาว เมื่อนักท่องเที่ยวกลับไป หญิงเหล่านั้นก็เข้าไปค้าประเวณีในเมืองต่อไป กรณีเช่นนี้พบว่ามิเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ^{๕๕}

๕) เหตุปัจจัยทางการศึกษา ตามสถิติที่มีผู้ทำวิจัยไว้ โสเภณีส่วนใหญ่เป็นผู้มีการศึกษาน้อย แสดงว่าการศึกษามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการเข้าสู่อาชีพโสเภณี นั่นคือการมีการศึกษาน้อย ทำให้มีความเป็นไปได้มากที่จะทำให้คนเป็นโสเภณี ขณะเดียวกันผู้ที่มีการศึกษามากมักจะมีแนวโน้มที่จะไม่ประกอบอาชีพโสเภณี เนื่องจากมีช่องทางในการประกอบอาชีพอื่นมากกว่า ชาวชนบทมักจะมีการศึกษาน้อย ภาพลักษณ์ที่คนชั้นกลางในเมืองมองชาวชนบทก็คือเห็นว่าชาวชนบทนั้น “โง่ จน และเจ็บ” คือมีการศึกษาน้อย ทำให้ยากจนและสุขภาพไม่ดี ซึ่งมีความเกี่ยวข้องเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน ไม่ว่าจะชาวชนบทจะเป็นเช่นนั้นหรือไม่ก็ตาม เราก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการที่ชาวชนบทได้รับการศึกษาน้อยนั้นทำให้เขามีโอกาสน้อยลงไปอีกในการที่จะเลือกเข้าสู่อาชีพที่ให้ผลตอบแทนสูง ชาวชนบทนั้นขาดโอกาสในการศึกษาระดับสูง แต่การที่เขาขาดโอกาสนั้นมิใช่เพราะว่ารัฐไม่สามารถจัดการศึกษาให้ทั่วถึงหรือพวกเขาไม่มีทางเลือกในอาชีพไม่มากนัก และหนึ่งในอาชีพที่พอจะทำให้พวกเขาโดยเฉพาะผู้หญิงซึ่งมักจะถูกเอารัดเอาเปรียบในเกือบทุกด้านอยู่แล้วได้รับเงินมากพอคืออาชีพโสเภณีด้วยมิใช่หรือ เราจึงพบเห็นว่าโสเภณีส่วนมากมีการศึกษาในระดับประถมศึกษาเท่านั้น

ปัจจุบันรัฐต้องการขยายการศึกษาระดับมัธยมศึกษาไปอีก ให้เด็กได้อยู่ในโรงเรียนมากขึ้นกว่าเดิม บางคนเห็นว่านโยบายนี้จะช่วยให้ปัญหาโสเภณีลดลง และจำนวนโสเภณีเด็กจะลดลงด้วย เพราะว่าเด็กที่ได้อยู่ในสถานศึกษานานขึ้นย่อมมีความรู้ความสามารถและมีโอกาสฝึกฝนความถนัดได้มากขึ้น เมื่อจบการศึกษาพวกเขาจะสามารถเลือกอาชีพที่เหมาะสมกับตนได้ดียิ่งขึ้น แต่จะเป็นจริงมากน้อยเพียงใดที่การศึกษาระดับมัธยมศึกษาขยายออกไปจะช่วยแก้ปัญหาโสเภณีได้ ในเมื่อการศึกษาที่เป็นอยู่ทุกวันนี้กระตุ้นให้คนเห็นความสำคัญของวัตถุภายนอก ผู้ที่มีการศึกษาสูงขึ้นที่อยู่ในชนบทมักจะมีสภาพแปลกแยกกับชุมชนของตนเกิดการรังเกียจ

อาชีพเดิมของบรรพบุรุษ^{๕๖} เพราะว่าการศึกษามีได้เน้นความสำคัญของชุมชนท้องถิ่น การศึกษาโดยเฉพาะการศึกษาระดับมัธยมนั้นถูกจัดขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของ “ชาติ” เพื่อสร้างคนในชาติให้เหมือนกันหมดและเป็นพลเมืองดีของชาติ รัฐนั้นจัดการศึกษาโดยคล้ายตามโลกทัศน์วิทยาศาสตร์ตะวันตกที่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ^{๕๗} แม้แต่มนุษย์ก็ถูกมองว่าเป็นทรัพยากรที่จะต้องถูกใช้ ดังที่เรียกกันว่า ทรัพยากรมนุษย์โดยนัยนี้การศึกษาภาคบังคับจึงเป็นเครื่องสนองความต้องการแรงงานสำหรับการแข่งขันทางเศรษฐกิจเป็นหลักมิใช่หรือ

การศึกษาจากศูนย์กลางที่รัฐจัดให้ นั้น ได้เข้าไปครอบงำและทำลายศักยภาพของท้องถิ่นทำลายเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้าน ประสพการณ์ และเทคโนโลยีชาวบ้านที่เคยสั่งสมกันมาหลายชั่วอายุคน ขณะเดียวกันก็ช่วยเร่งเร้าวัฒนธรรมบริโภคนิยมให้ขยายตัวมากขึ้น^{๕๘} ความสัมพันธ์ในเชิงเอื้อเพื่อเอื้อแก่ซึ่งกันและกันหายไป การเอารัดเอาเปรียบซึ่งเกิดจากการที่แต่ละคนมุ่งจะ “ไต่บันไดศรียา” มีมากขึ้น ท่ามกลางระบบการศึกษาเช่นนี้ เราได้สูญเสียสิ่งที่มีคุณค่าแบบเดิมในชุมชนท้องถิ่น แต่ก็ไม่สามารถสร้างคุณค่าแบบใหม่ขึ้นมาได้ สิ่งที่สร้างขึ้นใหม่กลับเป็นตัวกระตุ่นและผลักดันให้คุณค่าแบบเดิมที่ดั้งเดิมหายไป ในพุทธศาสนาเรียกภาวะเช่นนี้ว่า “อุกโตภิกฺขุระ” คือสูญเสียทั้งสองทาง เมื่อเป็นเช่นนี้ เด็กที่จบการศึกษาออกมาเมื่อไม่มีกลไกทางวัฒนธรรมควบคุมให้พร้อมที่จะอยู่ในชุมชนและทำประโยชน์แก่ชุมชนจึงแปลกแยกจากชุมชนพร้อมที่จะออกจากชุมชนท้องถิ่นเข้าไปแสวงหาความสะดวกสบายในเมือง เมื่อไม่สามารถอยู่ในชุมชนของตนเองได้อย่างมีศักดิ์ศรีได้ ประกอบกับมีค่านิยมบริโภคสูง ก็ไม่เป็นการยากเลยที่พวกเขาจะหันไปประกอบอาชีพโสเภณี

การเรียนการสอนเพศศึกษาในสถาบันการศึกษามีได้ช่วยทำให้ผู้เรียนเข้าใจและมีปฏิสัมพันธ์ทางเพศระหว่างชาย-หญิงที่เหมาะสมได้มากนัก เพราะว่าเพศ

ศึกษาที่สอนกันอยู่นั้นมีอยู่เฉพาะในวิชาสุขศึกษา ทำให้มีเนื้อหาที่เป็นเรื่องทางกายภาพ โดยละเอียดประเด็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและค่านิยมที่มีผลต่อพฤติกรรมทางเพศของคนในสังคม เนื้อหาก็น้อยไม่เพียงพอการที่เพศศึกษาอยู่ในวิชาสุขศึกษาซึ่งเป็นวิชาที่มีความสำคัญน้อยในแง่ผลการเรียน ผู้เรียนจึงไม่สนใจมากนักมักคิดว่าเป็นวิชาที่มีไว้เพื่อช่วยคะแนน เมื่อไม่สนใจก็มีความเข้าใจไม่ต้องแท้ นอกจากนี้ อาจารย์ผู้สอนวิชานี้ก็มีทัศนคติทางเพศที่เห็นเรื่องเพศเป็นเรื่องที่ควรปกปิดเช่นเดียวกับคนส่วนใหญ่ในสังคม มักจะอายที่จะพูดเรื่องเพศ เมื่อมีปัญหาทางเพศ เด็กวัยรุ่นมักจะไม่กล้าปรึกษากับอาจารย์หรือผู้ปกครอง แต่มักจะแก้ปัญหาด้วยตนเอง เพศศึกษาซึ่งไม่เหมาะสมก่อให้เกิดปัญหาหลายประการตามมาเช่นปัญหาการตั้งครรภ์ระหว่างเรียนและการทำแท้ง ปัญหาโรคติดต่อทางเพศ และปัญหาค่านิยมในการซื้อประเวณีของเด็กวัยรุ่นชาย^{๕๙}

๖) เหตุปัจจัยทางวัฒนธรรม เป็นเหตุปัจจัยที่มีความซับซ้อนและเชื่อมโยงเกี่ยวพันกับปัจจัยอื่น ๆ มากมาย วัฒนธรรมมีความหลากหลาย เป็นเรื่องที่เข้าใจยาก แต่เป็นสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจปัจจัยทางวัฒนธรรมทำให้ปัญหาโสเภณีดำรงอยู่และขยายตัวมากขึ้นเนื่องจากวัฒนธรรมมีความหมายกว้างขวาง เมื่อพิจารณาปัจจัยทางวัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องยากที่จะพิจารณาให้ครอบคลุมได้ทั้งหมด บางเรื่องแยกได้ยากว่า เป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ สังคม หรือประเด็นอื่นใด แต่เมื่อพิจารณาคำว่าวัฒนธรรมในความหมายกว้าง ประเด็นต่าง ๆ เกือบทั้งหมดก็เป็นประเด็นทางวัฒนธรรม ด้วย ในที่นี้จะได้นำประเด็นที่ยังมิได้พิจารณามาเสนอต่อไป

การที่ชาวบ้านทางภาคเหนือนิยมขายลูกสาวไปเป็นโสเภณี มักจะมีผู้ตีความว่าพ่อแม่ไม่มีศีลธรรม แต่เราเคยคิดหรือไม่ที่เราให้ค่านิยมคำว่าศีลธรรมตรงกับพวกเขาหรือเปล่า ทำไมเราจึงพบว่าพฤติกรรมที่ผิดศีลธรรมในความคิดของเรากลับเป็นพฤติกรรมที่ชาวบ้านบางกลุ่มมองว่าไม่ผิดศีลธรรม นี่หมายความว่าเรายึดถือ

ระบบศีลธรรมหรือมาตรฐานทางศีลธรรมคนละชุดหรือไม่ การคบชู้นั้นชาวบ้านทางภาคเหนือมองว่าเป็นความผิด ขณะที่การไปค้าประเวณีนั้นชาวบ้านหลายคนมิได้มองว่าเป็นการเสียหายอะไร ดังที่ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า “การล่องใต้ไปค้าประเวณีกับการคบชู้เป็นคนละเรื่องกัน การค้าประเวณีนั้นทำนอกหมู่บ้าน แต่การคบชู้นั้นทำในหมู่บ้าน และทำให้หมู่บ้านมีเรื่อไม่พอใจ”^{๖๐} จะเห็นว่าชาวบ้านจะแบ่งแยกชัดเจนระหว่างพฤติกรรมภายในและภายนอกหมู่บ้าน ใช้มาตรฐานคนละชุดในการวัดพฤติกรรมเหล่านี้ แต่มาตรฐานทางศีลธรรมทั้งสองชุดนี้ก็มีความลักลั่นขัดแย้งกัน ทำให้การประเมินพฤติกรรมมีความสับสนเกิดขึ้นด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาวบ้านจึงมักจะสร้างกลไกขึ้นมาปลอบประโลมใจตนเองที่ต้องขายลูกสาวไปเป็นโสเภณี หรือแม้แต่โสเภณีเองก็สร้างกลไกขึ้นมาปลอบประโลมใจตนเองเช่นเดียวกัน แม้ว่าพวกเขาเหล่านั้นจะเจ็บปวดเพียงใดก็ตาม การประณามพวกเขาว่าไร้ศีลธรรม โดยไม่มองดูโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม มีแต่จะทำให้พวกเขาเจ็บปวดยิ่งขึ้น^{๖๑}

เรามักจะโทษวัฒนธรรมตะวันตกโดยเฉพาะวัฒนธรรมบริโคนิยมว่าเป็นตัวทำลายวัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมบริโคนิยมที่มีอยู่ทั่วไปทั้งโลกในปัจจุบันนี้เป็นสิ่งที่เรานำเข้ามาจากตะวันตกจริงหรือ ในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ มนุษย์มีแนวโน้มที่จะเป็นนักบริโคนอยู่แล้ว การบริโคนเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์และในการบริโคนนั้นผู้บริโคนก็ได้บริโคนวัตถุสิ่งของที่มองเห็นได้เท่านั้น แต่ยังมีบริโคนคุณค่าและความหมายในเชิงวัฒนธรรมด้วย และการบริโคนมักจะมีสูงเกินพิกัดในขณะประกอบพิธีกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีแนวโน้มที่จะบริโคนอย่างเข้มข้นมาตั้งแต่บุพกาลแล้ว^{๖๒} วัฒนธรรมบริโคนจึงมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ หากแต่เป็นสิ่งที่มีความพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของสังคมมนุษย์

แต่เราก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าวัฒนธรรมบริโคนิยมในปัจจุบันนั้นมีความเข้มข้นมากกว่า เพราะมีปัจจัยเสริมหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอิทธิพลของความ

ก้าวหน้าทางการสื่อสารโทรคมนาคม ทำให้การโฆษณา
จูงใจมีอิทธิพลต่อผู้คนทั่วโลก ชาวโลกถูกกระตุ้นให้
แสวงหาสิ่งบำรุงบำเรออยู่ตลอดเวลา ความก้าวหน้าใน
ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้มีบทบาทสำคัญใน
การกระตุ้นให้คนจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้เกิดความ
ต้องการที่จะบริโภคสินค้า^{๖๓} และการบริโภคสินค้านั้น
ผู้บริโภคมีได้คำนึงถึงเพียงแค่บรรดประโยชน์และความ
พอใจเท่านั้น แต่ยังถูกกำหนดด้วยระบบคุณค่าในเชิง
สัญลักษณ์ การบริโภคโดยนัยนี้จึงเป็นการบริโภคเชิง
สัญลักษณ์^{๖๔} โดยที่ผู้บริโภคก็บริโภคสินค้าต่าง ๆ เพื่อภาพ
ลักษณ์ที่แตกต่าง เช่น การมีรถยนต์ยี่ห้อดี ๆ จาก
ตะวันตกมาใช้ บ่งถึงความทันสมัยของผู้บริโภค จึงเป็น
เรื่องยากที่จะหยุดยั้งพลังของวัฒนธรรมบริโภคนิยม

พลังของวัฒนธรรมบริโภคนิยมเป็นปัจจัยส่งผลให้
เกิดการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ของคนในสังคมผนวกกับ
ทุนนิยมที่ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างกลายเป็นสินค้า ผู้หญิงจึง
ถูกมองว่าเป็นวัตถุทางเพศ หรือเป็นสินค้าชิ้นหนึ่ง
ที่สามารถซื้อขายได้ มีการจัดกิจกรรมบางอย่างเพื่อ
แสวงหาผู้หญิงที่เป็นสินค้าที่มีระดับ เช่นการจัดประกวด
ความงามในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าผู้จัดจะอ้างว่าจัดขึ้นเพื่อ
ส่งเสริมการท่องเที่ยวหรือเพื่ออะไรก็ตาม แต่ผู้ที่ได้
ผลประโยชน์หลักก็คือผู้ที่มุ่งจะใช้ประโยชน์จากผู้หญิง
ค่านิยมของคนในสังคมในเรื่องความงาม ทำให้ผู้หญิง
จำนวนมากนิยมชมชอบการประกวดซึ่งเน้นความงาม
ภายนอกเป็นสำคัญ แม้ว่าสติปัญญาของผู้เข้าประกวด
จะเป็นสิ่งสำคัญ แต่โดยทั่วไปคนที่เข้ารอบเพื่อได้รับ
การตัดสินรอบสุดท้ายถูกกำหนดที่ความสวยงามเป็นหลัก^{๖๕}

สื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญในการสร้างภาพลักษณ์
ให้แก่ผู้หญิง โดยเฉพาะในการโฆษณาสินค้ามักจะให้
ผู้หญิงเป็นผู้นำเสนอสินค้า โฆษณาจะชี้ให้เห็นว่าเป้าหมาย
สูงสุดของผู้หญิงคือการได้รับความสนใจจากผู้ชายและ
การได้เป็นเจ้าของของผู้ชาย ผู้หญิงในโฆษณาจึงมี
ลักษณะเป็นหญิงสาวสวยที่น่าสนใจและน่าดึงดูดใจ

โฆษณามักจะตอกย้ำว่างานที่เหมาะสมกับผู้หญิงคืองาน
ประเภทผลิตซ้ำ คือการเป็นภรรยา การเป็นแม่ และการ
เป็นแม่บ้าน ซึ่งไปเสริมกับทัศนคติการมองผู้หญิงว่าเป็น
วัตถุทางเพศ ภาพลักษณ์ของผู้หญิงที่ปรากฏออกมาซึ่ง
อาจไม่เป็นจริงเช่นนั้นจึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนา
ตนเองของผู้หญิง ทำให้ความไม่เสมอภาคดำรงอยู่
ทำให้ผู้หญิงยอมรับว่าตนเป็นเพศที่อ่อนแอ ต้องพึ่งพา
ผู้ชาย และทำให้เกิดความลำเอียงที่จะได้รับการช่วยเหลือ
ในระดับนานาชาติ^{๖๖}

พลังของวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่มีอยู่ทั่วไปทั้งใน
เมืองและชนบท ประกอบกับระบบเศรษฐกิจแบบเสรี-
ทุนนิยมที่มีใครยาวสาวได้สาวเอา และโลกทัศน์แบบ
วัตถุนิยมที่มองทุกสิ่งทุกอย่างเป็นวัตถุที่จะสามารถนำ
มาใช้สนองความต้องการได้ เป็นปัจจัยสำคัญให้คนเรา
ไขว่คว้าหาสิ่งบำรุงบำเรอมาให้ตนพยายามแข่งขันเพื่อ
เอาชนะคนอื่นให้ได้ ทำทุกวิถีทางเพื่อครอบครองวัตถุให้
มากที่สุด โดยละเลยความชอบธรรมและค่านิยมที่ดีงาม
ที่เคยยึดถือในอดีต การเข้าสู่อาชีพโสเภณีเป็นวิถีทาง
หนึ่งที่จะทำให้ได้เงินมาใช้จ่ายเพื่อสนองความต้องการ
ด้านต่าง ๆ ได้ ไม่ว่าจะที่บ้านหลังใหม่ รถยนต์คันใหม่
หรืออะไรอื่น ๆ ที่ใหม่ ๆ ดังนั้นจึงมีโสเภณีจำนวนหนึ่งที่
ประกอบอาชีพนี้ด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรมบริโภคนิยม

ยังมีความเชื่อและค่านิยมที่ไม่ถูกต้องหลาย
ประการที่เป็นปัจจัยให้ปัญหาโสเภณีคงอยู่และขยายตัว
เช่นคนบางกลุ่มมีความเชื่อว่าการได้ร่วมเพศกับเด็กสาว
พรหมจารีจะทำให้มีพลัง ทำให้ประสบความสำเร็จทาง
ธุรกิจ มีอายุยืนยาว หรือรักษาโรคได้ โดยเห็นว่าใน
ร่างกายของเด็กสาวบริสุทธิ์จะมีพลังเร้นลับมหัศจรรย์
แฝงอยู่^{๖๗} และสามารถดึงพลังนี้ออกมาได้ด้วยการร่วมเพศ
จึงมีผู้จัดการหาหญิงสาวมาสนองตัณหาของคนกลุ่มนี้ซึ่ง
มักจะเป็นคนร่ำรวย โสเภณีเด็กจึงมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

ในวัฒนธรรมไทยมีธรรมเนียมว่าใครมาถึงเรือน
ชานต้องต้อนรับ การต้อนรับแบบไทยก็คือการเลี้ยงดู
และจัดที่พักให้ ธรรมเนียมนี้ผนวกกับวัฒนธรรมใน

ระบบอุปถัมภ์ ทำให้ลูกน้องต้องเอาอกเอาใจเจ้านายเป็นพิเศษ จึงพบเห็นได้ทั้งในวงการธุรกิจ การเมือง และวงราชการที่ลูกน้องพานายไป “เลี้ยงดูปู่เสือ” ซึ่งก็มักไปตามสถานเริงรมย์อันมีอาหารที่อร่อยและเสียงดนตรีที่ไพเราะ รวมทั้งมีหญิงบริการทางเพศ^{๖๔} ทั้งนี้ผู้ที่เลี้ยงดูปูเสือนั้นก็จะได้รับ “ความดีความชอบ” เป็นการตอบแทน เช่นอาจจะได้เลื่อนยศ เลื่อนชั้น หรือได้เงินเดือนเพิ่ม เป็นต้น

พฤติกรรมและค่านิยมของผู้ชายก็เป็นปัจจัยสำคัญต่อการคงอยู่และขยายตัวของปัญหาโสเภณีเช่นเดียวกัน ในเมื่อยังมีอุปสงค์คือผู้ชายผู้ต้องการซื้อประเวณี ก็ยังมีอุปทานคือผู้หญิง ผู้เสนอขายประเวณี จากงานวิจัยของกฤตยา อาชวนิจกุล และวราภรณ์ แซ่มสนธิ พบว่ามีแรงจูงใจที่สำคัญ ๒ ประการที่ทำให้ผู้ชายซื้อบริการทางเพศ คือเพื่อบำบัดอารมณ์เพศ (๓๒%) และอยากลอง (๓๐%) ซึ่งสะท้อนให้เห็นมาตรฐานซ้อนในเรื่องเพศที่ผู้ชายถูกสอนว่าควรมีประสบการณ์ทางเพศก่อนการแต่งงาน และถูกปลูกฝังว่าการปลดปล่อยอารมณ์เพศด้วยการซื้อบริการทางเพศมิได้เป็นเรื่องที่เสียหายเลย^{๖๕} อีกประการหนึ่งที่ผู้ชายถูกอบรมขัดเกลาจากสังคมคือค่านิยม “การขึ้นครุ” การขึ้นครุคือการได้มีประสบการณ์ทางเพศด้วยการมีเพศสัมพันธ์กับผู้หญิงซึ่งทำหน้าที่สอนประสบการณ์นี้ให้แก่ผู้ชายที่ยังไม่มีประสบการณ์ ผู้หญิงที่จะเป็น “ครุ” ให้ผู้ชายได้ขึ้นครุนั้นก็มักจะหนีไม่พ้นโสเภณี^{๖๖} ค่านิยมการขึ้นครุนี้ทำให้มีผู้ซื้อบริการทางเพศอยู่เรื่อยไป ตราบใดที่ยังมีความต้องการซื้อบริการทางเพศ ตราบนั้นผู้เสนอขายบริการทางเพศก็จะยังคงอยู่เช่นเดียวกัน

ในส่วนของผู้หญิง สังคมก็ได้สอนให้พวกเธอให้ความสำคัญกับพรหมจรรย์ เมื่อผู้หญิงสูญเสียพรหมจรรย์ก็จะถูกสังคมตำหนินินทา ผู้หญิงส่วนหนึ่งที่สูญเสียพรหมจรรย์ไปแล้วไม่ว่าจะเป็นด้วยเหตุใดก็ตาม จึงรู้สึกว่าคุณค่าของตนเองหมดคุณค่า หมดความสำคัญ และเมื่อยังมีฐานะยากจนอยู่แล้ว จึงเลือกเดินทางเข้าสู่อาชีพโสเภณี เพื่อ

สร้างฐานะทางเศรษฐกิจชดเชยคุณค่าที่สูญเสียไป ซึ่งทำให้ตนเองได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น^{๖๗} อย่างน้อยก็ได้ชื่อว่าเป็นลูกกตัญญู และความกตัญญูนี้เองที่เป็นค่านิยมที่ถูกนำไปย่ำกับผู้หญิง

ผู้หญิงถูกปลูกฝังให้เป็นผู้รับภาระเลี้ยงดูพ่อแม่ ไม่ทำให้พ่อแม่ลำบาก จึงต้องพยายามทุกวิถีทางเพื่อทำงานจนเจือฐานะของครอบครัว เมื่อไปทำงานรับจ้างที่แดนไกลก็ต้องส่งเงินไปให้ทางบ้าน ขณะที่ผู้ชายถูกคาดหวังแตกต่างออกไป ผู้ชายสามารถแสดงความกตัญญูต่อพ่อแม่ได้ด้วยการบวชเป็นพระ ซึ่งผู้หญิงจะทำเช่นนั้นก็ไม่ได้ พวกเธอมีทางเลือกอยู่ไม่มากนัก ผู้หญิงจำนวนหนึ่งจึงหันไปประกอบอาชีพโสเภณี เพราะมันเป็นช่องทางที่จะทำงานเพื่อหาเงินส่งให้พ่อแม่ใช้และเป็นทุนในการจัดงานบวชให้พี่น้องผู้ชายได้ อันจะได้ชื่อว่าได้ทำหน้าที่ของลูกกตัญญู

การที่ผู้หญิงกับผู้ชายทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วสังคมมิได้ถือมาตรฐานเดียวกันมาตัดสิน เช่นการที่ผู้ชายสามารถเที่ยวโสเภณีได้ ไม่มีใครว่ากล่าวตำหนินินทา แต่ถ้าเป็นผู้หญิงไปทำเช่นนั้น เช่นคบขู้ผู้ชายหรือไปเที่ยวโสเภณีชายบ้าง สังคมก็จะตราหน้าว่าเป็นหญิงแพศยา เป็นหญิงคนชั่ว ลักษณะเช่นนี้เรียกว่ามาตรฐานซ้อนในสังคม^{๖๘} ซึ่งมีอยู่หลายเรื่อง มาตรฐานซ้อนในสังคมเหล่านี้แหละที่เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงอยู่ของปัญหาโสเภณี

มาตรฐานซ้อนทางสังคมและค่านิยมที่ยกให้ผู้ชายอยู่เหนือผู้หญิง ตลอดถึงความไม่เสมอภาคในด้านต่างๆ ก่อให้เกิดความตึงเครียดทางวัฒนธรรม คือการที่ผู้หญิงกำหนดบทบาทของตนเองไม่ถูก ไม่รู้ว่าทำอะไรอย่างไหนแน่ กั๊กการที่ทั้งหญิงและชายไม่สามารถอาศัยรูปแบบความสัมพันธ์เก่าในการดำเนินชีวิตได้อีกต่อไป หรือแม้รักษาไว้ได้ก็เกิดความลึกลับบางอย่าง เช่น ผู้หญิงคนหนึ่งโนชนบทเข้ามาทำงานในเมือง ใจหนึ่งก็อยากจะใช้ชีวิตอิสระ แต่อีกใจหนึ่งก็ต้องคำนึงถึงภาวะผูกพันทาง

ครอบครัว จะใช้ชีวิตแบบสบายๆ ก็ไม่ได้ แม้อยากจะเป็นอิสระ แต่เธอก็มีภาระที่ต้องรับผิดชอบครอบครัว จึงเกิดความขัดแย้งและสับสน หรือการที่ผู้หญิงนั้นเป็นผู้อุปถัมภ์ที่สำคัญแก่วัดยิ่งกว่าผู้ชาย แต่เมื่ออยู่ในพิธี กลับกลายเป็นฝ่ายรอง นี่ก็เป็นตัวอย่างความตึงเครียดทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน^{๑๓}

การที่ผู้หญิงและผู้ชายไม่เท่าเทียมกันนี้ ก่อให้เกิดความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และในทางกลับกันทั้งความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่มีอยู่ก็ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคระหว่างผู้หญิงและผู้ชายได้เช่นเดียวกัน ความรุนแรงทั้ง ๒ ประเภทนี้เมื่อมีวัฒนธรรมมารองรับ เช่นมีแนวคิด ค่านิยม หรือคำสอนในศาสนา มารองรับ ก็จะทำให้เกิดความชอบธรรมในการใช้ความรุนแรงทั้งทางตรงและเชิงโครงสร้าง^{๑๔} เราจึงควรตรวจสอบดูว่าในสังคมของเรามีความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมมากน้อยเพียงใด เราจะได้ขจัดปัดเป่าไปไปได้อย่างไร เพื่อจะได้ช่วยลดความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้างลงได้บ้าง

๗) เหตุปัจจัยจากขบวนการค้าหญิง (และชาย) ปัจจุบันธุรกิจการค้าประเวณีเป็นธุรกิจที่มีเครือข่ายโยงโยงทั่วโลก เป็นการค้ำค้ำกามข้ามชาติข้ามพรมแดนซึ่งเป็นลักษณะของโลกาภิวัตน์ในแง่ที่ไม่ดี เราจะพิจารณาแต่ผู้หญิงที่ค้าประเวณีหรือผู้ชายซื้อประเวณีหรือค้าประเวณีอย่างเดียวย่อมไม่อาจทำความเข้าใจความซับซ้อนของปัญหานี้ได้ เพราะผู้ที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากธุรกิจนี้มีเป็นจำนวนมาก เช่น นายหน้า เอเยนต์ เจ้าของสถานบริการทางเพศ แมงดา คนเชียร์แขก และลูกจ้างอื่นๆ ในสถานบริการ อีกทั้งผู้ที่เอื้ออำนวยความสะดวกต่อการประกอบธุรกิจการค้าประเวณีอีกมาก เช่น ตำรวจและข้าราชการที่รับสินบน นอกจากนี้ยังมีผู้ได้รับประโยชน์ทางอ้อมจากธุรกิจประเภทนี้อีกมากมาย เช่น โรงแรม ร้านอาหาร และองค์กรของรัฐ และเอกชนบางแห่งที่ได้เงินตราจากนักท่องเที่ยว^{๑๕}

ด้วยความซับซ้อนเช่นนี้เอง ที่เราควรพิจารณาให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของขบวนการค้าหญิงกับเหตุปัจจัยอื่นๆ

การค้าหญิงในประเทศไทยเกิดขึ้นพร้อมกับการนำแรงงานชาวจีนเข้ามาในประเทศไทยในช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง หญิงและเด็กชาวจีนเป็นจำนวนมากถูกนำหรือลักพาตัวเข้ามาในประเทศไทย หรือส่งต่อไปยังประเทศใกล้เคียงเพื่อแต่งงาน และ/หรือเพื่อค้าประเวณีให้แก่ชาย ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ รายงานของสันนิบาตชาติระบุว่า ประเทศไทยเป็นแหล่งรับซื้อหญิงต่างชาติมากกว่าจะเป็นแหล่งต้นทางในการส่งหญิงออกไปยังต่างประเทศ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๓ รัฐได้ออกกฎหมายปรามการค้าประเวณีทำให้การค้าประเวณีกลายเป็นสิ่งผิดกฎหมาย แต่การค้าประเวณีก็ยังขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยมา และเริ่มมีความซับซ้อน มีเครือข่ายโยงโยง และมีปัจจัยเสริมเพิ่มขึ้นคือนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และนโยบายส่งออกแรงงานไทยนั่นเอง การส่งออกแรงงานมีทั้งที่ถูกกฎหมาย และผิดกฎหมาย การส่งออหญิงในลักษณะแรงงานย้ายถิ่นถือเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย แต่กระนั้นก็ยังเป็นขบวนการที่เติบโตและเป็นระดับข้ามชาติในที่สุด^{๑๖}

ในช่วง ๓ ทศวรรษที่ผ่านมา ขบวนการค้าหญิงไทยข้ามชาติถือเป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่มความรุนแรงและความซับซ้อนมากขึ้น โดยในช่วงปลายทศวรรษ ๑๙๗๐ และต้นทศวรรษ ๑๙๘๐ หญิงไทยถูกนำไปค้าประเวณีในประเทศเพื่อนบ้านและในยุโรปตะวันตก เช่นเยอรมัน สวิตเซอร์แลนด์ และเนเธอร์แลนด์ ในช่วงปลายทศวรรษ ๑๙๘๐ จนถึงต้นทศวรรษ ๑๙๙๐ หญิงไทยถูกนำไปค้าประเวณีในประเทศญี่ปุ่นมากที่สุด ปรากฏการณ์ใหม่ที่พบในทศวรรษนี้ก็คือมีชายต่างชาติเดินทางมาเลือกสรร และซื้อตัวผู้หญิงที่ตนเองพอใจในหมู่บ้านของผู้หญิงเองเลยทีเดียว^{๑๗}

มิใช่เพียงแค่นหญิงไทยเท่านั้นที่ถูกขบวนการค้าหญิงนำไปขายยังต่างประเทศ แม้แต่นหญิงชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศเพื่อนบ้านของไทย ก็ถูกขบวนการค้า

หญิงข้ามชาตินำมาบังคับขายประเวณีในประเทศไทย
ดังกรณีที่มีหญิงชาวพม่าจำนวนมากถูกนำมาค้าประเวณี
ในประเทศไทยได้อย่างง่ายดาย ซึ่งมีปัจจัยอื่นๆ เสริม
ด้วย คือสภาพเศรษฐกิจของพม่า การละเมิดสิทธิมนุษยชน
ในพม่า การเปิดการค้าและจุดผ่านแดนอำนวยความสะดวก
สะดวกแก่การลักลอบค้าชาวพม่าทั้งผู้ชาย ผู้หญิง และ
เด็กด้วยเส้นทางเดียวกันกับที่ใช้ในการขนส่งยาเสพติด
และสินค้า โดยเฉพาะตรงจุดชายแดนระหว่างแม่สาย
และท่าขี้เหล็ก แม่สอดและเมียวดี ด้านเจดีย์สามองค์
และที่ชายแดนระนอง ปัจจุบันมีเด็กสาวและหญิงชาว
พม่าทำงานอยู่ในประเทศไทยประมาณ ๒-๓ หมื่นคน
และมีเพิ่มเข้ามาใหม่ประมาณปีละหมื่นคน^{๗๘}

การค้าหญิงเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน และ
เป็นปัญหาระดับนานาชาติที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทาง
เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และมีความรุนแรง
เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ปัจจุบันประเทศไทยได้มีส่วนเกี่ยวข้อง
ในขบวนการค้าหญิงทั้งในฐานะที่เป็นแหล่งส่งหญิงไทย
ไปต่างประเทศ และแหล่งรับหญิงชาติอื่นมาค้าประเวณี
ในประเทศไทย ตลอดถึงเป็นประเทศแวะพักและส่งต่อ
หญิงไปค้าประเวณียังประเทศที่สามด้วย^{๗๙}

จากเหตุปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าเหตุ
ปัจจัยต่างๆ นั้นมีความเชื่อมโยงกัน สัมพันธ์กันจนแยก
ออกได้ยากว่าเหตุปัจจัยใดสำคัญที่สุด การทำความเข้าใจ
เข้าใจสาเหตุแห่งปัญหาโสเภณีเป็นเรื่องที่ต้องมองอย่าง
องค์รวม จนเข้าใจเงื่อนไขความซับซ้อนที่ดำรงอยู่
จึงจะสามารถหาวิธีการมาแก้ปัญหาได้ ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องที่
ง่ายเช่นเดียวกัน วิธีการมองสิ่งต่างๆ ว่ามีความเกี่ยวข้องกัน
เป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกันไม่โดยตรงก็โดยอ้อมเช่นนี้
พุทธศาสนาเรียกว่าการมองแบบปฏิจจสมุปบาทหรือ
การมองแบบอิทัปปัจจยตค ซึ่งเป็นสังขธรรมที่จะนำไปสู่
การแก้ปัญหาที่ถูกต้อง ให้ปัญหาเหลือน้อยลงและหมด
ไปในที่สุด แต่ก่อนที่จะเสนอวิธีการแก้ปัญหาในมุมมอง
ของพุทธศาสนานั้น ควรพิจารณาทัศนะของพุทธศาสนา
ต่อปัญหาโสเภณีในแง่อื่นๆ อีก เช่นจุดยืนในทาง

จริยศาสตร์ ซึ่งต้องมีการตัดสินใจและการประเมินคุณค่า
ในประเด็นนั้นๆ ด้วย ต่อไป

๗. ทัศนะของพุทธศาสนาต่อปัญหาโสเภณี

เนื่องจากความสลับซับซ้อนของเหตุปัจจัยต่างๆ
ทำให้เราไม่สามารถที่จะตอบปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม
ปัจจุบันได้อย่างง่ายดายเลย ปัญหาโสเภณีเป็นปัญหาทาง
สังคมที่มีความสลับซับซ้อนมากปัญหาหนึ่ง มีหลายคน
ตั้งคำถามขึ้นมาเพื่อที่จะได้ทราบจุดยืนของพุทธศาสนา
ต่อปัญหาโสเภณี ปัญหาหรือคำถามบางข้อ หากนำเอา
หลักธรรมในพุทธศาสนามาตอบก็สามารถให้ความ
กระจ่างได้ ขณะเดียวกันก็มีหลายปัญหาหรือหลาย
ประเด็นคำถามที่จำเป็นต้องตอบด้วยความระมัดระวัง
และรัดกุม และพิจารณาปัจจัยอื่นๆ ที่ส่งผลกระทบต่อ
ทำให้ประเด็นปัญหานั้นยากที่จะตอบด้วยหลักคำสอน
ในพุทธศาสนาเพียงอย่างเดียว เพื่อที่จะแสดงทัศนะของ
พุทธศาสนา จึงจะได้นำเอาประเด็นคำถามที่มีผู้คนยก
ขึ้นมาถามมาพิจารณาต่อไป

๑) ประเทศไทยเป็นประเทศที่คนส่วนใหญ่นับถือ
พุทธศาสนา เป็นประเทศที่ได้ชื่อว่าเมืองพุทธ แต่เพราะ
เหตุใดประเทศไทยจึงมีโสเภณีมาก? ปัญหานี้ก็เช่น
เดียวกันกับปัญหาสังคมอื่นๆ ในทำนองเดียวกันนี้ที่เรา
มักจะพบเห็นได้ทั่วไป เช่น เมืองไทยเป็นเมืองพุทธ
ทำไมจึงมีคนฆ่ากันตายมาก หรือมีปัญหาอาชญากรรม
มาก การตอบปัญหาเช่นนี้ต้องพิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้อง
ต่างๆ ให้รอบคอบ จะมากล่าวโทษพุทธศาสนาอย่าง
เดียวย่อมไม่ยุติธรรม ความจริงแม้ว่าคนไทยจะยอมรับ
นับถือพุทธศาสนามาเป็นเวลานาน แต่คนไทยก็มีได้
นับถือเฉพาะพุทธศาสนาอย่างเดียวเท่านั้น คนไทยยัง
มีความเชื่อในความลึกลับในธรรมชาติ ยังมีความเชื่อใน
อำนาจของภูตผีปีศาจ มีความเชื่อในเวทย์มนตร์คาถา
และความศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ความเชื่อพื้นบ้านและความ
เชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ผสมผสานเข้ากับ
ความเชื่อในพุทธศาสนา กลายเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน
พุทธศาสนาแบบชาวบ้านมีอะไรที่ผิดแผกออกไปจาก

พุทธศาสนาบริสุทธิ์อยู่มากพอสมควร ความเชื่อบางอย่างที่คนไทยเชื่อเมื่อตรวจสอบดูในคำสอนในพุทธศาสนาก็ปรากฏว่ามีได้ตรงกับคำสอนที่แท้จริงในพุทธศาสนา ระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปก็ทำให้พฤติกรรมของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกัน ระบบอุปถัมภ์นั้นยังฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ยังพบเห็นได้ทั่วไปในทุกวงการ ความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ทำให้คนเรายึดถือตัวบุคคลเป็นหลัก มิได้ยึดถือความถูกต้องเป็นหลัก เราจึงพบว่าในประเทศไทยมีนักเลง มีเจ้าพ่อ ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในท้องถิ่นและมีสมัครพรรคพวกมีลูกน้องอยู่มากมายทั่วทุกหนแห่งในประเทศ ผู้มีอิทธิพลในท้องถิ่นเหล่านี้มักจะดำเนินธุรกิจโดยผิดกฎหมาย และมีการแย่งชิงผลประโยชน์กันเอง จึงได้สะสมมีอับเงินไว้จำนวนหนึ่ง เมื่อมีการขัดแย้งกันหรือมีปัญหา มักจะใช้ความรุนแรงเข้าตัดสินคนเหล่านี้แม้จะนับถือพุทธศาสนา แต่มิได้นำหลักธรรมในพุทธศาสนาไปใช้จริง ความจริงแล้ว คนไทยมีความเชื่อที่หลากหลาย แม้จะเป็นชาวพุทธ แต่คนไทยก็เป็นชาวพุทธที่นิยมในวัตถุ อันเนื่องมาจากอิทธิพลของวัตถุนิยมและบริโภคนิยม จึงไม่แปลกที่เราจะเห็นว่ามีผู้คนที่ยึดถือเอาวัตถุเปรียบกันอยู่ตลอดเวลา ขบวนการค้ากามนั้นเป็นกลุ่มคนที่ต้องการความมั่งคั่งต้องการอำนาจอิทธิพล และคนไทยในชนบทก็ถูกอิทธิพลของบริโภคนิยมเข้าครอบงำ ประกอบกับฐานะทางเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ จึงเป็นเหตุปัจจัยให้จำนวนโลภะเพิ่มขึ้น นอกจากนี้แม้แต่คำสอนในพุทธศาสนาก็ถูกนำไปสอนผิดจุดประสงค์ดั้งเดิม ดังที่เราจะเห็นได้จากความหมายของคำว่า “วาสนา” “บารมี” และ “มานะ” เป็นต้น ได้แปรเปลี่ยนไปชนิดที่ตรงกันข้ามหรือเกือบจะตรงกันข้ามกับความหมายเดิม สถาบันสงฆ์เองก็ถูกทำให้เป็นเครื่องมือทางการเมืองมานาน ขาดความเป็นอิสระและมีความอ่อนแอ จึงไม่สามารถขึ้นำสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ สรุปว่า แม้เมืองไทยจะเป็นเมืองพุทธ แต่สังคมในบ้านเราก็เป็นสังคมที่มีความหลากหลาย ทางความเชื่อและค่านิยม มีมาตรฐานทางศีลธรรมที่แตกต่างกันไป และถูกอิทธิพล

ของคำสอนที่มีใช้พุทธศาสนาครอบงำจิตใจ เราจึงพบปัญหาทางสังคมต่างๆ มากมายรวมทั้งปัญหาโลภะด้วย

๒) คนเกิดมาเป็นโลภะ เป็นผลมาจากอกุศลกรรมในอดีตจริงหรือ? ปัญหาข้อนี้ต้องพิจารณาด้วยความเป็นธรรม จริงอยู่ที่มีข้อมูลในวรรณกรรมพุทธศาสนาที่กล่าวถึงประวัติของโลภะบางคนว่าเป็นผู้ที่เคยประกอบอกุศลกรรมในอดีตซึ่งเป็นกรรมหนักถึงขั้นทำให้เป็นโลภะ เช่นประวัติของพระอัทธมาสีเถรี ซึ่งเคยเป็นโลภะแล้วภายหลังมาบวชเป็นภิกษุณีจนบรรลุอรหัตผล ตามประวัติเล่าว่าในอดีตชาติเธอได้บวชเป็นภิกษุณีในศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า ครั้นนั้นเธอได้ดำพระเถรีซึ่งเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งว่าเป็นหญิงแพศยา การดำซึ่งเป็นการกล่าวดูด้วยความไม่เป็นจริงโดยที่ผู้ถูกดำนั้นเป็นพระอรหันต์จึงถือว่าเป็นกรรมหนัก ที่เรียกว่าอุปวา-ทันตรายิกรรม เป็นเหตุให้เธอต้องมาเกิดเป็นโลภะในชาติสุดท้าย ในกรณีนี้จะเห็นว่าการเกิดเป็นโลภะเกิดจากสาเหตุหลักคือการกล่าวดูพระอรหันต์ แต่เราคงไม่สามารถที่จะใช้กรณีเฉพาะนี้ไปอธิบายปรากฏการณ์ทั้งหมดได้ แม้ว่าจะมีโลภะบางคนที่ต้องเกิดเป็นโลภะเพราะทำอกุศลกรรมในอดีต แต่ก็มีโลภะจำนวนมากที่ต้องเป็นโลภะโดยมิได้มีเหตุปัจจัยในอดีต แต่เป็นเหตุปัจจัยในปัจจุบันมากกว่า ความจริง ความเชื่อที่ว่าเราเป็นอยู่ทุกวันนี้เช่นนี้ เพราะในอดีตเราได้ทำกรรมอย่างนั้นอย่างนี้ไว้ โดยมีได้มองดูปัจจัยอื่นเลย เช่นปัจจัยทางกายภาพชีวภาพและปัจจัยทางสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ถือว่าเป็นความเห็นผิดอย่างหนึ่ง ในอังกุตตรนิกาย ดิกนิบาต พระพุทธองค์ตรัสว่ามีความเชื่อ ๓ ประการที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ ประการแรกคือความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เราประสบอยู่ในปัจจุบัน ล้วนเกิดจากกรรมในอดีตชาติ ประการที่สองคือความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เราประสบอยู่ในปัจจุบัน ล้วนเกิดจากการดลบันดาลของพระเจ้า และประการสุดท้ายคือความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เราประสบอยู่ในปัจจุบัน ล้วนหาเหตุปัจจัยมิได้ เกิดขึ้นมาลอยๆ เป็นเรื่องของความบังเอิญ คนที่มีความเชื่อ ๓ ประการนี้จะไม่มีความเพียรพยายามที่จะ

ทำความดีหรือทำสิ่งที่ควรทำ เพราะเห็นว่าทำไปแล้วก็ไม่ได้ผล เพราะมีเหตุปัจจัยที่ตนไม่สามารถควบคุมได้ ดังนั้นการกล่าวโทษโสเภณีว่าเขาต้องมาเป็นโสเภณี เพราะกรรมในอดีตชาติจึงเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องและไม่ควรทำ ต้องชี้ให้เห็นเหตุปัจจัยในปัจจุบันซึ่งเราสามารถสร้างขึ้นมาได้ ซึ่งก็ได้ขัดแย้งกับกฎแห่งกรรมเลย กรรมในปัจจุบันคืออะไร กรรมที่มีอยู่ในปัจจุบันคือการกระทำ คำพูด ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ตลอดจนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมที่มีอยู่นั่นเอง อันเป็นกรรมร่วมกันของสังคม ขอยกตัวอย่างในเรื่อง ค่านิยม ค่านิยมนั้นจัดว่าเป็นกรรม^{๕๐} การที่สังคมมี ค่านิยมอย่างไรก็จะไปกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคมนั้นได้ เมื่อคนในสังคมมีค่านิยมในวัตถุ ค่านิยมบริโภค ทำให้เกิดความไม่พอดีเกิดความโลภขึ้นมา ความโลภนั้นจัดเป็นอกุศลกรรมอย่างหนึ่ง เมื่อคนมีความโลภมาก อกุศลกรรมก็มาก ผลจากอกุศลกรรมก็มาก เราจึงได้ประสบปัญหาต่างๆ มากมาย กรรมร่วมกันของสังคมนั้นก็มีอิทธิพลต่อกรรมของปัจเจกบุคคล มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการลงมือทำของปัจเจกบุคคล ทำให้บุคคลแต่ละคนตัดสินใจลงมือทำกรรมซึ่งอาจจะดีหรือไม่ดีก็ได้ ปัญหาโสเภณีจึงสามารถอธิบายได้ด้วยกรรมในปัจจุบัน

๓) การเที่ยวโสเภณีถือเป็นการทำผิดศีลข้อ ๓ หรือไม่? และตัวโสเภณีเองถือว่ามีผิดศีลข้อ ๓ หรือไม่ ในประเด็นการเที่ยวโสเภณี ถ้าเป็นโสเภณีเด็กหรือโสเภณีที่ถูกล่อลวงมาแล้วถูกบังคับให้ค้าประเวณีโดยไม่สมัครใจ ผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับโสเภณีประเภทนี้ ถือว่าทำผิดศีลข้อ ๓ ในกรณีที่เป็นโสเภณีเด็กเป็นความผิดเพราะละเมิดสตรีที่อยู่ในความคุ้มครองของพ่อแม่หรือญาติมิตร ในกรณีโสเภณีที่ถูกล่อลวงแม้จะบรรลุนิติภาวะแล้วหรือไม่มีใครดูแลคุ้มครอง ก็เป็นความผิดเช่นเดียวกันเพราะถือว่าการข่มขืน การข่มขืนเป็นการละเมิดหญิงนั้นโดยตรง ความผิดในกรณีนี้ไม่จำเป็นต้องโยนไปหาคนอื่นเช่นสามีหรือพ่อแม่

โสเภณีอีกประเภทหนึ่งคือโสเภณีที่มาทำงานโดยสมัครใจและบรรลุนิติภาวะแล้ว ผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางเพศกับโสเภณีประเภทนี้แยกเป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกคือผู้ที่ เป็นชายโสเภณีที่บรรลุนิติภาวะแล้ว ไม่ถือว่าเป็นการผิดศีลข้อ ๓ เพราะมิได้ละเมิดใคร แต่สำหรับผู้ชายที่มีครอบครัว การมีความสัมพันธ์ทางเพศกับโสเภณีประเภทนี้เป็นการทำผิดศีลข้อ ๓ เพราะถือว่าเป็นการนอกใจภรรยาของตน

ตัวโสเภณีเอง หากเป็นโสเภณีเด็กหรือโสเภณีที่ถูกบังคับ ไม่ถือว่าทำผิดศีลข้อ ๓ แต่โสเภณีที่มีความสมัครใจและบรรลุนิติภาวะแล้ว เมื่อมีเพศสัมพันธ์กับชายที่มีครอบครัวก็ถือว่าทำผิดศีลข้อ ๓ ด้วย เกณฑ์ในการวินิจฉัยว่าความสัมพันธ์ทางเพศผิดหรือไม่ผิดศีลข้อ ๓ อยู่ที่ว่าหากเพศสัมพันธ์นั้นมีไซ้การข่มขืน เมื่อฝ่ายหนึ่งผิด อีกฝ่ายหนึ่งยอมผิดด้วย^{๕๑}

ปัจจุบันปัญหาโสเภณีมีความซับซ้อนมาก เป็นเรื่องยากที่เราจะรู้ว่ามิโสเภณีที่สมัครใจมากน้อยเพียงใด เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้วอาจจะมีโสเภณีที่สมัครใจเพียงเล็กน้อยก็ได้ ปัญหาโสเภณีในปัจจุบันจึงเป็นปัญหาการละเมิดศีลข้อ ๓ ที่ส่งผลกระทบต่ออย่างกว้างขวาง จัดเป็นมหากาเมสุมิจฉาจารที่มีอยู่เต็มบ้านเต็มเมือง^{๕๒}

๔) โสเภณีสามารถเป็นชาวพุทธที่ดีได้หรือไม่? เมื่อเราดูความเป็นจริงในสังคม จะเห็นว่าคนทั่วไปซึ่งเป็นปุถุชนนั้นทำทั้งความดีและความชั่วปะปนกันไปมากบ้างน้อยบ้าง ไม่มีปุถุชนคนไหนหรือคนที่จะไม่ทำความชั่วเลย แต่การทำความชั่วนั้นไม่ควรทำบ่อยๆ และทำนานๆ จนติดเป็นนิสัยสันดาน ผู้ที่เป็นโสเภณีนั้นต้องเป็นโสเภณีเพราะปัจจัยต่างๆ ที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่ยังเป็นโสเภณีอยู่นั้น ก็ต้องไม่ทำความเดือดร้อนให้สังคมในด้านอื่น ๆ เมื่อมีโอกาสที่จะหันไปประกอบอาชีพอื่นที่ดีกว่าก็ควรจะทำ ในพุทธกาลมีโสเภณีหลายคน ที่เลิกอาชีพโสเภณี แล้วนำตัวเองเข้าสู่ศาสนา ได้เป็นพระอรหันต์หรือได้ทำคุณประโยชน์แก่พุทธศาสนาอย่างมากมายมหาศาล

๕) พุทธศาสนาสันนิษฐานอาชีพอิสระหรือไม่? คำถามนี้เกิดจากการที่บางคนเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่พลเมืองนับถือพุทธศาสนา แต่กลับมีโสภณมากมาย แสดงว่าพุทธศาสนาน่าจะสนับสนุนอาชีพอิสระ ความจริงก็คือพุทธศาสนามีได้สนับสนุนอาชีพอิสระเลย ดังจะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาเห็นว่าการค้าขาย ๕ อย่าง คือค้าขายอาวุธ ค้าขายมนุษย์ ค้าขายเนื้อสัตว์ ค้าขายน้ำเมา และค้าขายยาพิษ^{๕๕} เป็นการค้าขายที่ผิดหรือไม่ชอบธรรม เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ อาชีพอิสระส่วนหนึ่งถือว่าเป็นการค้าขายมนุษย์ ดังนั้นพุทธศาสนาย่อมไม่สนับสนุนอาชีพอิสระแน่นอน แต่ก็มีได้หมายความว่าพุทธศาสนามีได้เอื้ออาทรต่อผู้ที่เป็นโสภณ พุทธศาสนาพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือแก่ทุกคนโดยเฉพาะคนที่มีความทุกข์

๖) การที่พ่อแม่บางคนขายลูกสาวไปเป็นโสภณ ถือว่าเป็นการทำบาปหรือไม่? ดังที่ได้กล่าวแล้วในข้อ ๕) ว่าการขายคนเป็นความผิด พ่อแม่ไม่ควรคิดว่าตนในฐานะผู้ปกครองย่อมมีสิทธิที่จะขายลูกของตน หรือให้ลูกของตนทำอะไรก็ได้เพื่อประโยชน์แก่ตน ผู้ที่เป็นพ่อแม่มีหน้าที่หรือพันธะทางศีลธรรมที่จะต้องทำต่อลูก ๆ ของตน ๕ ประการคือ ต้องห้ามลูกมิให้ทำความชั่ว ต้องแนะนำให้ลูกทำความดี ให้ลูกได้ศึกษาเล่าเรียน จัดการหาครูครองที่เหมาะสมให้ และมอบทรัพย์สมบัติให้ลูกในโอกาสอันสมควร^{๕๖} พ่อแม่ที่ขายลูกย่อมได้ชื่อว่าไม่ได้ทำหน้าที่ในข้อแรกและข้อที่สอง ดังนั้นการที่พ่อแม่ขายลูกของตนไปเป็นโสภณจึงผิดศีลธรรมและเป็นบาป

๗) การแสดงความกตัญญูต่อกับพ่อแม่ด้วยการไปเป็นโสภณ ถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องหรือไม่? ปัจจุบันมีคนจำนวนหนึ่งเห็นว่าเด็กผู้ชายสามารถบวชเป็นสามเณรได้ ถือว่าได้ตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ แต่ผู้หญิงไม่มีการบวช จึงต้องตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยวิธีอื่นทำให้เกิดค่านิยมว่าเด็กผู้หญิงต้องทดแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยการไปเป็นโสภณเพื่อช่วยฐานะทางครอบครัว ให้พ่อแม่มีเงินใช้ พันความลำบากยากจน ค่านิยมนี้เป็น

ค่านิยมที่ผิด ความจริงลูกทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่อยู่แล้วด้วยการทำหน้าที่ ๕ ประการคือ ท่านเลี้ยงเรามาแล้วก็เลี้ยงท่านตอบแทน ช่วยทำกิจการงานของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และเมื่อท่านล่วงลับไปก็ทำบุญอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้ท่าน^{๕๗} การตอบแทนคุณท่านโดยเฉพาะการเลี้ยงดูท่านต้องคำนึงถึงศีลธรรมด้วยว่าสิ่งที่เราทำตอบแทนนั้นผิดศีลธรรมหรือไม่ จึงเป็นการไม่ถูกต้องที่จะตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยการไปเป็นโสภณ ในประเด็นค่านิยมการทดแทนบุญคุณพ่อแม่ด้วยการเป็นโสภณนี้ พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า

เป็นค่านิยมที่ผิด พ่อแม่เองถ้าไม่เห็นแก่ได้ก็ควร จะยับยั้ง เพราะความกตัญญู ก็ต้องถูกรรณะ ถูก หลีกการด้วย ต้องไม่กลายเป็นพ่อแม่ที่หวังผลประโยชน์ และตัวพ่อแม่เองต้องเป็นฝ่ายพยายามยับยั้ง เพราะ วิถีการนี้ไม่ใช่การแสดงความรักกตัญญู เช่นลูกจะไปลักขโมย ของเขามาให้พ่อแม่แล้วพ่อแม่ไปสนับสนุน เพราะว่า อยากได้ ลูกเป็นคนกตัญญูสุดสำห้ไปลักขโมยของเขามาให้ เพื่อพ่อแม่จะได้เงิน เป็นสิ่งที่ถูกไหม เราควรจะไปใคร แสดงว่าพ่อแม่เห็นแก่ตัวและไปสนับสนุนลูกในทางที่ผิด แต่เราอย่าไปว่าเด็กผู้หญิงเหล่านี้ เพราะแก่ไม่ได้ไป ลักขโมย แต่กรณีความกตัญญูอย่างนี้จะใช้ได้หรือในทาง ธรรม^{๕๘}

๘) ควรที่วัดบางแห่งยอมรับการสนับสนุนจาก โสภณและกลุ่มธุรกิจการค้าประเวณี ถือว่าเป็นการสร้าง ความชอบธรรมให้กับอาชีพอิสระหรือไม่? ในพุทธ ศาสนามีการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้ทำบุญ ทำคุณงาม ความดี ไม่ว่าจะประกอบอาชีพอะไรก็ตาม ในสมัย พุทธกาลก็มีตัวอย่างของโสภณที่ทำบุญในพุทธศาสนา เช่นนางอัมพปาลี เป็นโสภณที่นิมนต์พระพุทธเจ้าและ ภิกษุสงฆ์ไปฉันภัตตาหารและเธอก็ได้ถวายสวนมะม่วง ให้เป็นวัดมีชื่อว่า "อัมพปาลีวัน" ด้วย แม้ในประเทศไทยก็มีวัดที่สร้างขึ้นจากน้ำพักน้ำแรงของโสภณ เช่นวัด คณิกาผล เป็นต้น เราไม่สามารถไปจำกัดสิทธิเสรีภาพ

ของใครได้เลย เมื่อโสภณนี้ต้องการทำบุญ พวกเขาสามารถทำได้ แต่พระสงฆ์ไม่ควรเข้าไปชักชวนหรือชักนำให้เด็กหญิงไปเป็นโสภณีเพื่อจะได้มีเงินมาบริจาค แก้ววัดทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือการแนะนำให้ไปเป็นโสภณี ทางอ้อมคือการสร้างค่านิยมโดยการนิยมยกย่องผู้บริจาคที่เป็นโสภณี พระสงฆ์ไม่ควรไปบอกบุญหรือเรียกรับผ้าป่าหรืออุทานจากแม่เลี้ยงหรือโสภณีไม่ควรสนับสนุนเอนเอินหรือแนะนำผู้ชักพาผู้หญิงไปค้าประเวณี และไม่ควรตกเป็นเครื่องมือของขบวนการที่พยายามให้สถาบันสงฆ์เป็นเครื่องมือที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับอาชีพโสภณีเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มตน ดังนั้น ในประเด็นนี้ หากพระสงฆ์พยายามเพื่อให้ได้รับการสนับสนุนจากโสภณีหรือกลุ่มธุรกิจการค้าประเวณี อาจมองได้ว่าเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่อาชีพโสภณีได้

๙) ประเด็นปัญหาโสภณีมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาสถานภาพสตรี ปรากฏว่าในวรรณกรรมพุทธศาสนามีคำสอนที่แสดงท่าทีต่อสตรี ๒ แบบ คือท่าทียกย่องให้เกียรติ และท่าทีดูหมิ่นเหยียดหยาม คำสอนที่แสดงท่าทีดูหมิ่นเหยียดหยามสตรี จะถือว่าเป็นความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมที่เป็นเครื่องรองรับความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้างได้หรือไม่? เมื่อเราตรวจสอบดูในวรรณกรรมพุทธศาสนาจะพบว่าข้อความที่แสดงท่าทีดูหมิ่นเหยียดหยามสตรีมักจะถูกปรากฏอยู่ในระดับที่เป็นอรรถกถามากกว่าในพระไตรปิฎก จริงอยู่แม้ว่าในพระไตรปิฎกจะมีข้อความที่มองสตรีในเชิงลบอยู่บ้าง แต่ข้อความเหล่านั้นเป็นการกล่าวไปตามบริบทสังคมในสมัยนั้น และเป็นเรื่องโลกียะ แต่ถ้าเป็นคำสอนในระดับโลกุตระจะไม่มีข้อความที่แสดงอคติทางเพศเลย เพราะสิ่งที่ปรากฏในระดับโลกุตระนั้นอยู่เหนือเรื่องเพศ เป็นอิสระจากเพศไม่ว่าจะเป็นเพศใด^{๕๖} ในระดับโลกุตระแล้วทั้งผู้ชายและผู้หญิงมีความเสมอภาคกันทั้งในทางปัญญาและทางจิตวิทยา ในทางปัญญาคือมีความสามารถที่จะตรัสรู้ได้เท่าเทียมกัน ส่วนในทางจิตวิทยาคือมีความรู้สึก

นึกคิด มีอารมณ์ มีความไฝฝั่นได้เช่นเดียวกัน^{๕๗} การที่ข้อความในระดับโลกียะแสดงท่าทีเชิงลบต่อผู้หญิง มิได้หมายความว่าพระพุทธเจ้ายังทรงได้รับอิทธิพลแนวคิดที่กดขี่สตรีของสังคมในสมัยนั้น พระองค์ตรัสรู้แล้ว ทรงทำลายกิเลสพร้อมทั้งवासนาได้ทุกอย่างแล้ว ดังนั้น จึงทรงเป็นอิสระจากค่านิยมของสังคมในสมัยนั้น แต่พระองค์ทรงอนุญาตให้เป็นไปตามสังคมในสมัยนั้นบ้างเพื่อความเรียบร้อยในขณะนั้น ดังจะเห็นได้จากการทรงบัญญัติสิกขาบท ซึ่งเมื่อเหตุการณ์ผ่านไป สิกขาบทนั้นอาจจะไม่เหมาะสมก็ได้ จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้ ดังนั้น ในประเด็นนี้เมื่อพิจารณาข้อความในระดับโลกุตระ เราจะไม่พบข้อความที่แสดงท่าทีเชิงลบต่อผู้หญิง ที่จะเป็ความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมมารองรับความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้างได้ แต่ศาสนาต่างๆ รวมทั้งพุทธศาสนาก็มีวิวัฒนาการ เราจึงพบเห็นข้อความในช่วงหลังๆ ที่ปรากฏอยู่ในนิกายเถรวาทและมหายาน ที่แสดงท่าทีเชิงลบต่อผู้หญิงเพิ่มมากขึ้น^{๕๘} เป็นเรื่องที่พระสงฆ์ควรระมัดระวังในการนำมาสั่งสอนประชาชน

๑๐) พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาโสภณีได้หรือไม่? คำถามนี้สืบเนื่องมาจากกรณีที่มีโสภณีคนหนึ่งถูกฆาตกรรมที่ศาลากลางจังหวัดสงขลาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ พระพยอม กัลยาโณ (ปัจจุบันเป็นพระพิศาลธรรมพาทิ) ได้ให้สัมภาษณ์นักข่าว และเขียนแสดงความคิดเห็นลงในหนังสือพิมพ์ จนมีบางคนเห็นว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์หรือหน้าที่ของพระ ซึ่งท่านก็ได้ได้ตอบไปว่าหน้าที่ที่สำคัญของพระสงฆ์คือการเป็นผู้ให้ โดยเฉพาะการให้ธรรมทาน ท่านจึงได้แสดงทัศนะเพื่อเตือนให้สังคมมองเห็นปัญหาที่มีอยู่ในสังคม เพื่อจะได้ช่วยกันแก้ไข การแสดงความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อปัญหาเรื่องใดก็ตามเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ทำได้และควรทำหากทำไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ หวังความดีงามแก่สังคมเป็นที่ตั้ง การที่พระสงฆ์จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาได้มากน้อยเพียงใดก็ต้องดูความเหมาะสมเป็นกรณีๆ ไป หากเข้าไปเกี่ยวข้องแล้วไม่

สร้างปัญหา แต่เป็นการช่วยแก้ปัญหา ย่อมเป็นการสมควรที่พระสงฆ์จะเข้าไปเกี่ยวข้องได้ ในกรณีปัญหาโสเภณี พระสงฆ์จะช่วยเหลืออย่างไร จะได้กล่าวถึงในตอนท้ายๆ ของบทความนี้ ซึ่งเป็นการแสดงถึง “มรรค” คือหนทางที่จะดำเนินไปเพื่อความดับทุกข์คือแก้ปัญหาได้นั่นเอง แต่ก่อนที่จะถึงวิธีการ เราควรมีความชัดเจนในเป้าหมายของเราก่อนว่าต้องการอะไร เป้าหมายในที่นี้คือ “นิโรธ” ซึ่งเป็นอริยสัจประการที่ ๓ ในพุทธศาสนา หากเราไม่มีเป้าหมายคือนิโรธ เราก็ย่อมกำหนดวิธีการคือมรรคที่เหมาะสมไม่ได้

๘. เป้าหมายในการแก้ปัญหาโสเภณี

การที่จะทำให้โสเภณีหมดไปจากสังคมไทยเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากมาก แต่ถ้าเราเห็นพ้องตรงกันว่ากรณีโสเภณีอยู่ถือว่าเป็นปัญหาของสังคม เราต้องพยายามลดจำนวนโสเภณีให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แม้ว่าอุดมคติที่ตั้งไว้จะเป็นเรื่องที่อยู่ไกล ก็ยังดีกว่าเราไม่มีอุดมคติอะไรเลย อุดมคติจึงจำเป็นสำหรับเราที่จะยึดถือเป็นเป้าหมายให้เราดำเนินไปถึงให้ได้ เพื่อให้สังคมไทยได้เป็นสังคมที่มีปัญหาโสเภณีน้อยที่สุด ขอเสนอเป้าหมายของสังคมไทยไว้ดังนี้

๑) เป็นสังคมที่สมาชิกในครอบครัวอยู่ร่วมกันด้วยความอบอุ่น จะเห็นว่าปัญหาโสเภณีส่วนหนึ่งเกิดจากปัญหาภายในครอบครัวที่คนในครอบครัวขาดความรัก ความเข้าใจต่อกัน สังคมไทยควรจะเป็นสังคมที่สมาชิกในครอบครัวคือพ่อ แม่ ลูก และสมาชิกอื่นๆ ด้วยในกรณีที่เป็นครอบครัวขยายเป็นคนที่มีความรักความหวงดีต่อกัน อดทน และแก้ปัญหาครอบครัวอย่างประนีประนอมกัน

๒) เป็นสังคมที่มีระบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจที่เหมาะสม ระบบการเมืองจะต้องเปิดโอกาสให้ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน มีระบบตรวจสอบถ่วงดุลอำนาจในสังคมได้อย่างเหมาะสม จะต้องไม่มีนักการเมืองที่แสวงหาผลประโยชน์จากรัฐกิจทางเพศ ส่วนระบบ

เศรษฐกิจก็ต้องทำให้คนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น ไม่ปล่อยให้มีการเอารัดเอาเปรียบกัน การเมืองกับเศรษฐกิจต้องเอื้อต่อกัน

๓) เป็นสังคมของคนที่มีศีล ๕ ศีล ๕ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของความเป็นคน คนในสังคมต้องไม่เบียดเบียนกัน ไม่ลักขโมยทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่ไปปดมดเท็จ และไม่เป็นที่ทาสของสุราเมรัยและยาเสพติดต่างๆ โดยเฉพาะการประพฤติผิดศีลข้อ ๓ เป็นเหตุหนึ่งแห่งปัญหาโสเภณี คนในสังคมไม่ควรทำผิดศีลข้อนี้ และควรรักษาศีล ๕ ไว้เพื่อจรรโลงสังคม

๔) เป็นสังคมที่ยึดถือในค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม คนในสังคมไม่ควรเป็นทาสของวัตถุนิยม และบริโภคนิยมจนเกินไป การที่พ่อแม่นิยมขายลูกสาวไปเป็นโสเภณีโดยเห็นว่าเป็นหน้าที่ของลูกที่จะต้องตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ก็ผิด การที่เด็กหญิงยอมไปเป็นโสเภณีเพื่อจะได้หาเงินส่งให้พ่อแม่เป็นการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ก็ผิด จะต้องหมดไปจากสังคมไทย

๕) เป็นสังคมที่คนในสังคมทุกเพศ ทุกชนชั้น ทุกอาชีพ มีความเสมอภาคกันในสิทธิและเสรีภาพ สถานภาพของสตรีจะต้องเท่าเทียมกับบุรุษ ไม่มีการเอารัดเอาเปรียบระหว่างเพศ ไม่มีอคติระหว่างเพศ และไม่มีการเลือกปฏิบัติระหว่างเพศ

๖) เป็นสังคมที่ไม่มีโสเภณีเด็กและโสเภณีที่ถูกบังคับหลอกลวงให้ค้าประเวณี และเป็นสังคมที่โสเภณีประเภทสมัครใจมีอยู่น้อยที่สุดหรือไม่มีเลย อันเนื่องมาจากมีการประกอบอาชีพอื่นที่มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี และมีความมั่นคงกว่า

เมื่อเราสามารถทำให้สังคมของเราเป็นสังคมดังที่กล่าวข้างต้น ปัญหาโสเภณีย่อมลดลงแน่นอน ส่วนจะเป็นไปได้เพียงใดอยู่ที่คนในสังคมทุกคนจะต้องช่วยกันทำทุกส่วนต้องระดมความคิดและการกระทำเพื่อไปสู่จุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน ต่อไปจะได้กล่าวถึงวิธีการในการแก้ปัญหา โดยเฉพาะจากมุมมองของพุทธศาสนา

๙. วิธีการแก้ปัญหาโสภณ

วิธีการในการแก้ปัญหาในพุทธศาสนา จำเป็นต้องเข้าใจสภาพปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหา เมื่อเราทราบสาเหตุของปัญหาและสภาพของปัญหามีความลับซับซ้อน เราก็ต้องมองอย่างรอบด้านให้เห็นความเชื่อมโยงขององค์ประกอบต่างๆ ที่จะช่วย ให้ปัญหาบรรเทาเบาบางลงได้ ในที่นี้จึงขอเสนอให้สถาบันต่างๆ มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาโดยใช้หลักธรรมในพุทธศาสนา ดังนี้

๑) ครอบครัวครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานในสังคม สมาชิกในสังคมจะเป็นคนดีหรือคนชั่วอย่างไร ครอบครัวมีส่วนกำหนดอยู่มาก แต่ปรากฏว่าสถาบันครอบครัวมีปัญหาмаากดั่งที่ทราบกันอยู่ หากคนในครอบครัวคำนึงถึงหน้าที่ของตนที่จะต้องทำต่อกัน คงจะทำให้ปัญหาครอบครัวลดลง เป็นครอบครัวที่สงบสุข ไม่มีปัญหาระหว่างพ่อแม่หรือระหว่างพ่อแม่กับลูกจนผลักดันให้ลูกบางคนไปเป็นโสภณ หลักธรรมที่คนในครอบครัวควรถือปฏิบัติมีดังนี้

ฆราวาสธรรม ๔ หลักธรรมสำหรับอยู่ครองเรือนร่วมกัน สามภรรยาจะต้องมีศรัทธาเสมอกัน คือเคารพนับถือศาสนาเดียวกัน เชื่อในหลักการเดียวกัน มีความสนใจคล้ายคลึงกัน มีความหนักแน่น แม้จะนับถือศาสนาต่างกันหรือมีความสนใจต่างกัน ก็ควรจะต้องปรับตัวเข้าหากันให้ได้โดยไม่ถือเรื่องความแตกต่างในแนวความคิดเป็นเรื่องสำคัญ มีความประพฤติ ศีลธรรมจรรยา มารยาทที่ไปด้วยกันได้ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี ใจกว้าง เสียสละ พร้อมทั้งจะช่วยเหลือกันและกัน และช่วยเหลือผู้อื่นในสังคม และมีปัญญารู้เหตุผล เข้าใจกัน พุดกันรู้เรื่อง

หลักทศ ๖ ที่ว่าด้วยทิศเบื้องหลัง สามภรรยาจะต้องปฏิบัติหน้าที่ต่อกัน คือสามีจะต้องยกย่องให้เกียรติภรรยาเสมือนที่เป็นภรรยาของตน ไม่ดูหมิ่น ไม่นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ในบ้าน และให้ของขวัญในโอกาส

อันควร ภรรยาก็ต้องจัดงานบ้านให้เรียบร้อย สงเคราะห์ญาติมิตรของทั้งสองฝ่ายด้วยดี ไม่นอกใจ รักษาทรัพย์สมบัติ และมีความขยันขันแข็งเอาการเอางาน หลักทศ ๖ ที่เกี่ยวกับหน้าที่ของสามีภรรยา นี้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติตามบริบทของสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาล ปัจจุบันมีผู้หญิงมากมายที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ดังนั้นเรื่องของงานบ้านจึงเป็นสิ่งที่ทั้งสามีและภรรยาควรจะช่วยกันรับภาระ

สำหรับลูกๆ พ่อแม่ก็ต้องทำหน้าที่ของตนต่อลูกๆ คือต้องคอยห้ามปรามมิให้ลูกทำความชั่ว แนะนำให้ลูกทำความดี ให้การศึกษาเล่าเรียน ทั้งโดยการเรียนรู้ในครอบครัวและจัดให้เข้าศึกษาในสถาบันการศึกษา ช่วยเลือกคู่ครองที่เหมาะสมให้ และมอบทรัพย์สมบัติให้เมื่อถึงโอกาสอันสมควร ลูกๆ เองก็ต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อพ่อแม่ คือต้องเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน ช่วยทำกิจของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาทและเมื่อท่านล่วงลับไปก็ทำบุญอุทิศให้ท่านด้วย

เมื่อเกิดปัญหาขึ้นมาภายในครอบครัว พ่อแม่และลูกๆ จะต้องหาทางแก้ไขให้ได้ ต้องสร้างความรู้ความเข้าใจขึ้นมา ปัจจุบันสังคมสลับซับซ้อนมาก แต่ละคนก็มีปัญหาмаากกระทบมาก จะต้องอาศัยความเข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจกัน บางครั้งลูกอาจจะปฏิบัติตนให้เป็นไปตามความคาดหวังของพ่อแม่ไม่ได้ หรือบางครั้งพ่อแม่มีงานมากจนมีเวลาให้ลูกน้อยเกินไปบ้าง หากพ่อแม่ลูกเข้าใจกัน ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันให้สมบูรณ์ ก็จะช่วยแก้ปัญหาได้ เป็นภูมิคุ้มกันทานมิให้ลูกๆ ต้องหันไปพึ่งพาราเซพติดหรือถึงกับต้องไปเป็นโสภณ

๒) สังคม คนรอบข้างนอกจากพ่อแม่แล้ว เพื่อนๆ ก็มีความสำคัญมาก คนเราจะต้องรู้จักเลือกคบเพื่อน โดยเฉพาะวัยรุ่น นั่นถือว่าเป็นวัยที่เพื่อนมีอิทธิพลต่อคนเรามาก พุทธศาสนาสอนให้คบเพื่อนที่ดีงาม เพื่อนที่ดีงามคือเพื่อนที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูล ร่วมสุขร่วมทุกข์

กับเรา แนะนำเราในทางที่ดี และรักเราอย่างจริงใจ ต้อง หลีกเลียงคบเพื่อนที่เป็นคนมักได้ ดีแต่พูด ชอบ ประจบประแจง และชักชวนทำความชั่ว

คนทั่วไปในสังคมก็ต้องทำตัวเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน เด็กและเยาวชนเป็นผู้ที่ยังมีประสบการณ์น้อย จึงต้อง แนะนำเขาในทางที่เหมาะสม เป็นตัวอย่างในทางที่ดี ให้ เด็กและเยาวชนรู้จักคิดและพิจารณาสิ่งที่เป็นประโยชน์ และตัดสินใจได้ด้วยตนเอง ครูอาจารย์ก็เช่นเดียวกันที่ ต้องทำหน้าที่ของตนให้ดี สอนแต่สิ่งที่ดี ไม่สอนให้ ทำความชั่ว ไม่สอนเทคนิคที่ทำให้ประสบผลสำเร็จโดย ละทิ้งคุณธรรม ไม่สอนให้แข่งขันเอาวัดเอาเปรียบกัน แต่ต้องสอนศิษย์ให้ร่วมมือกันทำสิ่งที่ดี ๆ

สื่อมวลชนจะต้องเป็นกัลยาณมิตรของสังคม สื่อมวลชนไม่ควรจะส่งเสริมค่านิยมบริโภค โดยเฉพาะ การโฆษณาที่ทำให้แต่ละคนไขว่คว้าหาสิ่งบำรุงบำเรอจน เกินพอดี แต่ควรนำเสนอวิถีชีวิตที่มีการบริโภคแต่พอดี

๓) การศึกษา การศึกษาจะต้องเป็นการศึกษาที่ ครอบคลุมกระบวนการ คือเป็นการศึกษาที่ทำให้รู้ให้เข้าใจถึง หลักการและจุดประสงค์ของสิ่งต่าง ๆ อย่างแท้จริง และ ต้องปฏิบัติตามหลักการนั้นจนบรรลุจุดประสงค์ที่ต้องการให้ได้ โดยนัยนี้การศึกษาจึงมิใช่ความรู้เท่านั้น แต่ หมายถึงการมีความสามารถนำความรู้ไปใช้ได้อย่างมี ประสิทธิภาพด้วย การศึกษาจะต้องช่วยให้คนแก้ปัญหา ของตนเองและสังคมได้ การศึกษาที่คนในสังคมแก้ปัญหา ของตนเองและสังคมไม่ได้ย่อมมิใช่การศึกษาที่แท้ ทุกคนในสังคมต้องเป็นคนที่เรียนรู้ตลอดชีวิต สังคมต้อง เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน สิ่งใดที่สังคมยังขาด ความรู้ความเข้าใจหรือยังไม่สามารถปฏิบัติให้เกิดผลดี ต่อสังคมได้ ควรที่จะช่วยกันศึกษาและนำไปปฏิบัติจน เกิดผลปัจจุบันสังคมเรายังมีความเหลื่อมล้ำต่าง ๆ อยู่มาก เช่นความเหลื่อมล้ำในเรื่องเพศ การศึกษาเพื่อจัด ระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างเพศให้เกิดความเสมอภาค กันเป็นสิ่งที่ควรทำสตรีศึกษาเป็นเรื่องที่สังคมควรให้

ความสนใจ เพื่อที่สังคมของเราจะได้เข้าใจโครงสร้างของ สังคมที่ทำให้ผู้หญิงต้องถูกกดขี่หรือเอาวัดเอาเปรียบ โดยผู้ชาย การที่เกิดโสเภณีจำนวนมาก ส่วนหนึ่งก็เป็น เพราะโครงสร้างของสังคมที่ผู้ชายเป็นใหญ่นั่นเอง การ ศึกษาจะต้องทำให้คนมีความภูมิใจในศักดิ์ศรีของความเป็น คน ภูมิใจในท้องถิ่นของตน ภูมิใจในวัฒนธรรมของตน จนไม่ตกเป็นเหยื่อของความทันสมัย หรือค่านิยมบริโภค อันมีพหุลักษณ์ในการทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยนัย นี้หลักสูตรการศึกษาจึงต้องจัดให้ยึดหยุ่นกับความ หลากหลายของแต่ละท้องถิ่น ให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมใน การจัดการศึกษาให้มากขึ้นโดยที่รัฐต้องควบคุมให้น้อยลง ไม่ครอบงำ เพราะการครอบงำไม่สามารถสร้างพลเมือง ที่มีอิสระและรู้จักคิดแก้ปัญหาของตนและสังคมได้

๔) เศรษฐกิจ พุทธศาสนาเห็นว่าทรัพย์ากรมีจำกัด แต่ความต้องการของคนมีอยู่แบบไม่จำกัด จึงต้องหาวิธี การควบคุมความต้องการที่มีไม่จำกัดของมนุษย์ให้อยู่ใน ขอบเขตที่เหมาะสมและพอดี พุทธศาสนาสอนให้คนเรา บริโภคสินค้าตามความพอดี (โภชน มัตตัญญุตตา) โดย มุ่งพิจารณาว่าอะไรเป็นคุณภาพชีวิต การบริโภคสินค้า จะต้องคำนึงถึงคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของสินค้า คุณภาพชีวิตเป็นคุณค่าแท้ และคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธ มิใช่ความร่ำรวยหรือความมียศมีเกียรติมีตำแหน่งสูง แต่ คุณภาพชีวิตคือความสุขทางจิตใจมากกว่ามุ่งบำรุงบำเรอ ร่างกาย ในระบบเศรษฐกิจนั้นจะต้องทำให้เกิดความ ร่วมมือกัน มิใช่เน้นการแข่งขันเช่นที่เป็นอยู่ จะต้อง ร่วมมือกันในระดับโลกเพื่อความสุขของทุกคน มิใช่ให้ คนชาติใดชาติหนึ่งร่วมมือกันเพื่อจะแข่งขันกับอีกชาติหนึ่ง การร่วมมือเช่นนั้นเป็นการร่วมมือเทียม มิใช่การร่วมมือ ที่แท้จริง หลักธรรมเรื่องความสันโดษนั้นมีใช้การสอน ให้คนงอมืองอเท้าหรือเกียจคร้าน แต่เป็นหลักธรรมที่ เหมาะสมในการพัฒนาเศรษฐกิจ เพราะคนที่สันโดษจะ รู้จักใช้ทรัพย์ากรอย่างพอดี ไม่สะสมเพื่อตนเองมาก เกินไป พร้อมทั้งจะนำส่วนที่ตนมีหรือสะสมไว้ไปจุนเจือ สังคม

สังคมใดที่รัฐสามารถก่อให้เกิดความเสมอภาคในโอกาสทางเศรษฐกิจได้ ไม่เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจมากนัก ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนไม่กว้างมากนัก คนในสังคมมีความเป็นอยู่ที่ดี มีคุณภาพชีวิต สมาชิกในสังคมนั้นมีอาชีพที่เหมาะสมเป็นสัมมาชีพ เมื่อเป็นเช่นนี้ เราก็ควรจะเห็นว่าไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่คนจะมาเป็นโสเภณี

สำหรับเศรษฐกิจในครอบครัว การจะทำให้เกิดความมั่นคงได้ สามารถพึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจได้ ไม่ยากจนจนถึงกับต้องทำให้สมาชิกในครอบครัวไปประกอบอาชีพโสเภณี ครอบครัวนั้นจะต้องถือปฏิบัติตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ คือมีความขยันหมั่นเพียรในการทำหน้าที่ของตน จัดการกับการงานโดยใช้ปัญญาให้งานดำเนินไปด้วยดี รู้จักรักษา ประหยัด อุดออมทรัพย์ที่หามาได้ รู้จักคบคนดีเป็นมิตร และมีความเป็นอยู่ที่เหมาะสม มีชีวิตดีความเป็นไปหรือพึงพอใจเกินไป ไม่ควรใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็น

๕) การเมืองการปกครอง รัฐต้องมีความสามารถในการจัดการศึกษาให้ได้พลเมืองที่มีคุณภาพและคุณธรรม จัดระบบเศรษฐกิจที่ประชาชนอยู่ดีกินดีและมีคุณภาพชีวิตที่ดี ดังนั้นผู้ปกครองในรัฐจะต้องมีความรู้ความสามารถและมีคุณธรรม ในพุทธศาสนามีหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองคือผู้ปกครองจะต้องเป็นคนโอบอ้อมอารี จัดสรรงบประมาณให้ทั่วถึง มีความประพฤติดีงามทั้งทางกายและวาจา มีความเสียสละ มีความซื่อสัตย์ ซื่อตรง มีความอ่อนโยน เข้มแข็งและเพียรพยายามแก้ปัญหาสังคม ไม่โกรธ ไม่เบียดเบียนข่มเหงราษฎร มีความอดทน และปฏิบัติให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ในการปกครองแม้ว่าเราจะอยู่ในระบอบประชาธิปไตย แต่ผู้ปกครองต้องยึดถือธรรมาธิปไตยคือถือความถูกต้องเป็นหลัก ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของประเทศได้มีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นเพื่อพัฒนาบ้านเมือง ต้องฟังเสียงประชาชน ให้ความสำคัญกับความเดือดร้อนของประชาชนที่แสดงออกมาแม้จะ

มิได้ผ่านกลไกของรัฐสภา แต่แสดงออกโดยการชุมนุมอย่างสงบหรือการจัดประชุมหรือการอภิปรายในเวทีสาธารณะ หลักการในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมก็เป็นส่วนหนึ่งในอภิธานิธรรม ๗ ประการนั่นเอง หลักธรรมนี้จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ชุมชนที่เข้มแข็งย่อมสามารถจัดการกับปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพได้

๖) วัฒนธรรม จากหลักอนิจจตาในไตรลักษณ์ ทำให้เราทราบว่าทุกสิ่งในโลกล้วนมีความเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงก็มีได้เปลี่ยนแปลงไปโดยมิได้มีเหตุปัจจัย สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เหตุปัจจัยบางอย่างเราสามารถสร้างขึ้นมาได้ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่เราไม่จำเป็นต้องให้มันเปลี่ยนแปลงไปเอง เราสามารถเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางวัฒนธรรมได้ ทำไมเราจึงต้องเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม เพราะว่าเรามีวัฒนธรรมบางอย่างที่ไม่เหมาะสมที่จะอยู่อย่างมีคุณภาพชีวิตได้ เช่นวัฒนธรรมบริโภคนิยมและวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นค่านิยมที่เกี่ยวข้อง วัฒนธรรมส่วนมากเป็นเรื่องของบัญญัติธรรมที่สามารถจัดการให้เกิดความเหมาะสมกับแต่ละสังคมได้ ถ้าเราเห็นว่ากฎหมายที่มีอยู่ก่อให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบ ก่อให้เกิดการเลือกปฏิบัติ เราก็ควรจะรณรงค์ให้มีการปรับปรุงกฎหมาย ค่านิยมที่ไม่ดีควรจะกระตุ้นให้มีการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางสังคมในด้านอื่น ๆ ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม และสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมได้เช่นเดียวกัน โดยจะต้องสร้างความรู้ความเข้าใจร่วมกันขึ้นมาให้ได้ก่อน เมื่อมีความเข้าใจร่วมกันแล้ว เราก็จะสามารถผลักดันสังคมไปสู่ความดีงามได้ เช่นค่านิยมการแสดงความคิดเห็นถูกต้องเวลาที่ต่อพ่อแม่ด้วยการไปเป็นโสเภณี ถือว่าผิดหลักการในพุทธศาสนา ควรที่เราจะทำให้คนในสังคมเข้าใจร่วมกัน จนสามารถยกเลิกค่านิยมนี้ไปได้ในที่สุด ที่กล่าวมานี้มิได้หมายความว่าให้เราเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมให้หมด วัฒนธรรมที่ดี ๆ ความเชื่อและค่านิยมที่เหมาะสม

ก็ยังมืออยู่มาก สิ่งเหล่านี้เราต้องช่วยกันรักษาและสืบทอดต่อไป เพื่อประโยชน์ร่วมกันของสังคม

๗) พระสงฆ์ สถาบันสงฆ์นั้นอยู่ท่ามกลางสถาบันอื่นๆ ในสังคม เมื่อสังคมมีปัญหา สถาบันสงฆ์ก็ต้องรับรู้ปัญหาและช่วยแก้ปัญหาด้วย พระสงฆ์จะต้องทำหน้าที่ของตนคือการศึกษาพระธรรมวินัยให้เข้าใจแจ่มชัด นำไปปฏิบัติจนได้รับผลและสามารถนำไปแนะนำสั่งสอนประชาชนได้ ขณะเดียวกันก็ต้องเรียนรู้ให้เท่าทันสังคม ให้เข้าใจปัญหาสังคม เพื่อจะได้ช่วยแก้ไขอย่างตรงจุด พระสงฆ์หากไม่เข้าใจปัญหาสังคม อาจเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ปัญหาสังคมขึ้นมาได้ เช่น พระสงฆ์ที่มุ่งแต่การสร้างวัตถุในวัดบางรูปเป็นผู้ผลักดันให้เด็กหญิงในชนบทต้องไปเป็นโสเภณีแม้จะมีใจโดยตรงแต่เป็นการผลักดันโดยอ้อม เนื่องจากวัดเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนมานาน ปัจจุบันวัดในชนบทหลายแห่งก็ยังสามารถหรือฟื้นฟูสถานะและบทบาทของความเป็นผู้นำในชุมชนได้อยู่ พระสงฆ์ควรใช้ศักยภาพของตนสร้างเยาวชนให้เป็นผู้ที่มีค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม รักท้องถิ่นของตน พระสงฆ์สามารถที่จะจัดตั้งศูนย์ฝึกอาชีพในรูปแบบต่างๆ ขึ้นภายในวัดเพื่อช่วยกอบกู้ภาวะทางเศรษฐกิจของชุมชน โดยพระสงฆ์ควรร่วมมือกับโรงเรียนและชุมชนอย่างใกล้ชิด ตลอดถึงข้าราชการและเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน ก็เป็นบุคลากรที่พระสงฆ์ไม่ควรมองข้าม ควรทำงานประสานกับส่วนต่างๆ ในสังคมโดยเฉพาะในท้องถิ่น เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ หรือแม้แต่ในกรณีที่เกิดปัญหาอื่นๆ ที่เกิดตามมาจากปัญหาโสเภณี เช่น ปัญหาโรคเอดส์ พระสงฆ์สามารถเกื้อกูลต่อคนที่มียาเสพติดได้ ดังที่มีพระสงฆ์หลายรูปได้ทำอยู่แล้ว

สถาบันสงฆ์ควรช่วยยกระดับสถานภาพของแม่ชีให้สูงขึ้น ให้แม่ชีได้มีโอกาสศึกษาพระธรรมวินัยและวิชาการทั่วไปให้มากขึ้น และสนับสนุนให้แม่ชีจัดตั้งเป็นสถาบัน มีเครือข่ายมีความเชื่อมโยงกันมากขึ้น สถาบันแม่ชีที่มีความเข้มแข็งจะช่วยเหลือสังคมได้มากที่สุด

โดยเฉพาะงานด้านสตรีและเด็กที่แม่ชีมีความพร้อมและมีความถนัดมากกว่าพระสงฆ์ สำหรับภิกษุณี น่าจะมีการคิดกันอย่างจริงจังว่าเราสามารถฟื้นฟูขึ้นมาได้หรือไม่ ซึ่งถ้าเป็นไปได้ จะเป็นส่วนที่ช่วยแก้ปัญหาสังคมโดยเฉพาะปัญหาโสเภณีได้มากพอสมควรเลยทีเดียว

๑๐. สรุป ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

บทความนี้เน้นประเด็นปัญหาโสเภณีที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน โดยชี้ให้เห็นสภาพปัญหา สาเหตุของปัญหา เป้าหมายในการแก้ปัญหา และวิธีการแก้ปัญหา โดยอาศัยกรอบการมองแบบอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค และมีการเสนอมุมมองของพุทธศาสนาต่อปัญหาโสเภณีด้วย การมองปัญหาทั้งในส่วนสภาพของปัญหาและสาเหตุของปัญหานั้น ได้พยายามมองให้เห็นความเชื่อมโยงของเหตุปัจจัยต่างๆ ตามหลักปฏิจ-สมุขยาท ซึ่งอาจจะพิจารณาได้ไม่ครอบคลุมทั้งหมด เพราะปัญหานี้เป็นปัญหาที่มีความซับซ้อนมาก ในส่วนของเป้าหมายในการแก้ปัญหานั้น ได้ตั้งเป้าหมายที่ค่อนข้างเป็นอุดมคติ ดูเป็นเรื่องยากที่จะเป็นไปได้ แต่การมีอุดมคติที่สูงส่งเช่นนั้น จะเป็นการย้ำเตือนในสังคมเห็นว่าเรายังอยู่ห่างไกลจากอุดมคตินั้นมากนัก แม้ว่าอุดมคตินั้นจะเป็นเรื่องยากที่จะไปถึง แต่ในที่สุดถ้าเราไม่ละทิ้งอุดมคติ เราก็คงจะเข้าใกล้อุดมคตินั้นทุกทีๆ ไปตามหลักพุทธศาสนา การจะเข้าถึงภาวะที่ปลอดทุกขนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้

การดำเนินการเพื่อไปสู่เป้าหมายนั้น ผู้ดำเนินการหรือผู้ปฏิบัติจะต้องมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน หากเรามีความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย เราก็คงจะมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตน และศักยภาพของสังคมที่จะไปสู่เป้าหมายนั้นร่วมกัน การดำเนินไปสู่เป้าหมายก็เป็นเรื่องที่มีความเป็นไปได้

ในส่วนวิธีการในการแก้ปัญหานั้น แม้ว่าจะมองว่าทุกส่วนในสังคมควรมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ปัญหา แต่วิธีการที่เสนอนั้นก็จำกัดเฉพาะที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกับ

พุทธศาสนา ประกอบกับกรอบการมองที่อาจจะยังคับแคบ
ที่ไม่สามารถนำเสนอแนวคิดในพุทธศาสนาได้อย่าง
กว้างขวางเป็นระบบ อันเนื่องมาจากความจำกัดของเวลา
จึงคงต้องมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง จำเป็นที่จะต้องไข่มุม

มองของวิชาสาขาอื่น ๆ ให้เป็นบูรณาการแห่งสาขาวิชา
และมีการศึกษาค้นคว้าแนวคิดในพุทธศาสนาอย่างเป็น
ระบบและด้วยความจริงจังมากขึ้น เพื่อจะได้นำเสนอวิธี
การแก้ไขปัญหานี้ให้ได้ผลอย่างจริงจังต่อไป

การอ้างอิง

๑. จัตรสูมาลย์ กบิลสิงห์, "โสภณีย์และพุทธศาสนา," ใน *NICS เขตปลอดโสภณีย์?* (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), น. ๒๗.
๒. เสฐียรพงษ์ วรรณปก, "โสภณีย์กับพระพุทธศาสนา," ใน *พุทธศาสนา ทศนะและวิจารณ์* (กรุงเทพฯ : ช่อมะไฟ, ๒๕๓๕), น. ๑๔๓.
๓. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๕๗.
๔. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๕๘.
๕. เรื่องอุไร กุศลาลัย, *สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๕), น. ๓๓.
๖. เรื่องเดียวกัน, น. ๓๕.
๗. มหาวิทยาลัย มหาชนธกะ อัมพาลีวัตต, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย* เล่มที่ ๕ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕), น. ๖๕-๖๗.
๘. โครงการทราบรายละเอียด คู่มืออัมพาลีเถรีคาถา ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๖.
๙. ทีมนิภาย มหาวิทยาลัย มหาปริณิพพานสูตร, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย* เล่มที่ ๑๐ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์), น. ๘๙.
๑๐. มหาวิทยาลัย จิวรชนธกะ ชีววัตต, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย* เล่มที่ ๕, น. ๑๒๓-๑๒๖.
๑๑. เรื่องราวเกี่ยวกับนางสิริมามีอยู่ในอรรถกถาสุตตนิบาต วิมานวัตต และธรรมมบทภาค ๕ และ ๖.
๑๒. จัตรสูมาลย์ กบิลสิงห์ ชัยเสน, *สตรีในพุทธกาล* (กรุงเทพฯ : ศูนย์ไทยทิเบต, ๒๕๓๔), น. ๔๒.
๑๓. จุฬวัคค์ ภิกษุณีชนธกะ, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย* เล่มที่ ๗ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์), น. ๒๖๓.
๑๔. จัตรสูมาลย์ กบิลสิงห์ ชัยเสน, *สตรีในพุทธกาล*, น. ๔๒.
๑๕. ขุททกนิภาย เถรีคาถา ทุกนิบาต อัทธมกาสีเถรีคาถา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์), น. ๔๓๖.
๑๖. เรื่องอุไร กุศลาลัย, *สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา*, น. ๓๖-๓๗.
๑๗. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๒๐-๑๒๑.
๑๘. ขุททกนิภาย เถรีคาถา ปัญจกนิบาต วิมลเถรีคาถา, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย* เล่มที่ ๒๖, น. ๔๔๒-๔๔๓.

๑๙. มหาวิทยาลัย มหาชนธนะ, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๔ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔), น. ๓๑-๓๒.
๒๐. พระพุทธโฆษาจารย์, *ธมฺมปทฺฐกถา* (อภฺรโม ภาค) (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), น. ๑๕๓-๑๕๔.
๒๑. พระพุทธโฆษาจารย์, *ธมฺมปทฺฐกถา* (อภฺรโม ภาค) (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), น. ๑๕๕.
๒๒. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก สภาพข้อเท็จจริงแห่งปัญหาโสเภณีและเอดส์* (นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), น. ๕.
๒๓. เรื่องเดียวกัน, น. ๕-๖.
๒๔. เคริก เจ. เรโนลด์ส, *ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน*, แปลโดย อัญชลี สุสายัณห์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น, ๒๕๓๔), น. ๒๔๙.
๒๕. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, "โสเภณีและพุทธศาสนา," น. ๓๓.
๒๖. เคริก เจ. เรโนลด์ส, *ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และโฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน*, น. ๒๕๐.
๒๗. เทพชู ทับทอง, *หญิงโคมเขียว* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, ๒๕๒๖), น. ๑-๖.
๒๘. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก*, น. ๘.
๒๙. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, "โสเภณีและพุทธศาสนา," น. ๓๔.
๓๐. กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสนธิ, *รายงานการวิจัย เรื่อง วัยรุ่นชายไทยกับการซื้อประเวณี, ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗, น. ๙-๑๑. (อัดสำเนา)*
๓๑. Watinee Boonchalaksi and Philip Guest, *Prostitution in Thailand* (Nakhon Pathom : Institute for Population and Social Research Mahidol University, 1994), p. 29.
๓๒. "วัฒนธรรมไทย? ลูกสาว-หาเงิน ลูกชาย-ใช้เงิน" ใน *ศิลปวัฒนธรรม* (เมษายน ๒๕๓๗), น. ๗๘.
๓๓. ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ และ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ผ้าขาวม้ากับผ้าขืนและกางเกงใน" ใน *ผ้าขาวม้า, ผ้าขืน, กางเกงใน และ ฯลฯ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘), น. ๙๐-๑๐๙.
๓๔. "วัฒนธรรมไทย? ลูกสาว-หาเงิน ลูกชาย-ใช้เงิน," น. ๘๓.
๓๕. "สตรีในพุทธศาสนา บทสัมภาษณ์พระเทพเวที (ประยูทธ์ ปยุตฺโต)," ใน *เสขยธรรม ๓* (มีนาคม-เมษายน ๒๕๓๖), น. ๙.
๓๖. ศิริพร สะโครบานเนค ณิชญา บุญภักดี และ ชูติมา จันทอิโร, *การค้าหญิง ฤทธิศักดิ์สังคมไทย* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้หญิง, ๒๕๔๐), น. ๑๕๒.
๓๗. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, "โสเภณีและพุทธศาสนา," น. ๔๐.
๓๘. จำนวนนี้เป็นตัวเลขประมาณการของศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็ก มูลนิธิเด็ก ในคราวที่จัดประชุม เรื่อง "ข้อคิดเกี่ยวกับปัญหาพ่อแม่ขายลูกเป็นโสเภณี" เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๓๒.
๓๙. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก*, น. ๘๕-๘๖.
๔๐. ผู้สนใจรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้สามารถอ่านได้ในรูปแบบใหม่ของการค้าทางสถานีวิทยุและเด็กสาวพม่าในประเทศไทย ซึ่งจัดพิมพ์โดยมูลนิธิผู้หญิง พ.ศ. ๒๕๓๗.
๔๑. ศิริพร สะโครบานเนค ณิชญา บุญภักดี และชูติมา จันทอิโร, *การค้าหญิง ฤทธิศักดิ์สังคมไทย*, น. ๑๙.
๔๒. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก*, น. ๑๐๐.
๔๓. มาลี พดกษพงษ์สวัสดิ์, "NIC กับธุรกิจบริการทางเพศ," ใน *NICS เขตปลอดโสเภณี?*, น. ๙๘.
๔๔. รั้งสรรค ธนะพรพันธุ์, "คิดถึงอ้อย บีเอ็ม, ใน *อนิจลักษณะของสังคมไทย* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๘), น. ๘๙-๙๕.

๔๕. กาญจนา แก้วเทพ, “ผู้หญิงกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา,” ใน *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย วิถีใหม่แห่งการพัฒนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมองค์กรพัฒนาเอกชนไทย, ๒๕๓๗), น. ๒๔๑.
๔๖. กาญจนา แก้วเทพ, “การพัฒนา-ทางเลือกใหม่,” ใน *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย*, น. ๑๓๙.
๔๗. กนกศักดิ์ แก้วเทพ, “การพัฒนาประเทศจากแผนพัฒนาฉบับที่ ๑-๗ บทวิเคราะห์ทางยุทธศาสตร์,” ใน *วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย*, น. ๙๕.
๔๘. คูลีมาน (นฤมล) วงศ์สุภาพ, *นางงามตุ๊กกระจก* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗), น. ๑๙๗.
๔๙. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๙๘.
๕๐. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก*, น. ๕๖.
๕๑. ยศ สันตสมบัติ, *แม่หญิงสี่ชายตัว ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๕), น. ๒๐๓-๒๐๔.
๕๒. มาลี พงษ์พงศาวลี, “NIC กับธุรกิจบริการทางเพศ,” น. ๙๕-๙๘.
๕๓. กฤตยา อาชวนิจกุล, “จับตาดานการณการค้าเด็กหญิงในรอบ ๑๐ ปี ในยุคนโยบายยุติปัญหาโสเภณีเด็กขึ้นทั้งรัฐไทย,” ใน *NICS เขตปลอดโสเภณี?*, น. ๒๓๓-๒๓๕.
๕๔. ยศ สันตสมบัติ, *แม่หญิงสี่ชายตัว*, น. ๑๓๕-๑๓๙.
๕๕. สารภี ศิลา, *รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการเรื่องวัฒนธรรมชุมชนกับการแก้ปัญหาการค้าประเวณีของหญิงชาวเขาเผ่ามูเซอร์, กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม*, ๒๕๓๘, น. ๔๒. (อิตสำเนา).
๕๖. “การศึกษาแก้ปัญหาโสเภณีเด็กได้จริงหรือ,” ทีมการศึกษา น.ส.พ.ไทยรัฐ, *ไทยรัฐ* อังคารที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๓๕ ใน *พระพยอม กัลยาโณ, พระกับโสเภณีและกรรมเจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ร่มโพธิ์แก้ว, ๒๕๓๖), น. ๕๕.
๕๗. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การศึกษาภาคบังคับ,” ใน *หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๗), น. ๗๑-๗๓.
๕๘. ยศ สันตสมบัติ, *แม่หญิงสี่ชายตัว*, น. ๒๒๐-๒๒๑.
๕๙. กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสนธิ, *รายงานการวิจัย เรื่อง วัยรุ่นชายไทยกับการซื้อประเวณี*, น. ๔๑, ๔๘.
๖๐. ยศ สันตสมบัติ, *แม่หญิงสี่ชายตัว*, น. ๒๓๙.
๖๑. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ศีลธรรมและความเมตตา,” ใน *หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย*, น. ๑๒๓-๑๓๑.
๖๒. อนุสรณ์ อุณโณ, “วัฒนธรรมบริโภคนิยมกับพุทธธรรม บทวิพากษ์เชิงมานุษยวิทยา,” ใน *พุทธศาสนศึกษา ๓* (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๙), น. ๑๔-๑๕.
๖๓. สมภาร พรหมทา, “การตอบสนองของพุทธศาสนาต่อปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์,” ใน *พุทธศาสนศึกษา ๒* (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๓๘), น. ๑๙.
๖๔. อธิคม โกมลวิยาธร, “ทฤษฎีว่าด้วยการศึกษาเรื่องสังคมบริโภคนิยม,” ใน *สิริพร สมบูรณ์บุรณะ, วัฒนธรรมการบริโภคแนวคิดและการวิเคราะห์* (กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๓๘), น. ๒๒-๒๓.
๖๕. สุพัตรา กอบกิจสุขสกุล, *เส้นทางนางงาม* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกเบี๋ย, ๒๕๓๖), น. ๑๘๐.
๖๖. รวีวรรณ ประกอบผล, “ภาพรวมของสตรีจากสื่อมวลชนในระดับสากล,” ใน *กาญจนา แก้วเทพ, ภาพลักษณ์ของผู้หญิงในสื่อมวลชน* (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), น. ๓-๙.
๖๗. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก*, น. ๕๑.
๖๘. เรื่องเดียวกัน, น. ๔๓.
๖๙. กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสนธิ, “วัยรุ่นชายไทยกับการซื้อประเวณี,” น. ๓๐.

๗๐. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, *ร่วมแรงแบ่งปันรัก*, น. ๓๙.
๗๑. เรื่องเดียวกัน, น. ๔๕.
๗๒. เรื่องเดียวกัน, น. ๔๐.
๗๓. นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ผู้ยิ่งใหญ่ผู้หญิง,” ใน *หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย*, น. ๑๒๐.
๗๔. โยฮัน กัลดุง, *พุทธสันติวิธี ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง*, แปลโดย สมชัย เย็นสบาย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ป๋ายจารย์สาร, ๒๕๓๘), น. ๑๕๒.
๗๕. กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสนิท, *วัยรุ่นชายไทยกับการซื้อประเวณี*, น. ๑๗.
๗๖. ศิริพร สะโครบานาค ญัฐยา บุญภักดี และ ชุตินา จันทอิโร, *การค้าหญิง ฤทธิสังคมไทย*, น. ๑๒-๑๖.
๗๗. เรื่องเดียวกัน, น. ๑๖-๑๗.
๗๘. เอเชียวอช และ โครงการสิทธิสตรี ของฮิวแมนไรท์วอช, *รูปแบบใหม่แห่งการค้าทาส การค้าหญิงและเด็กสาวพม่าในประเทศไทย*, แปลโดย สุภาภรณ์ ธนะพรพันธ์ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิผู้หญิง, ๒๕๓๖), น. ๒๙-๓๕.
๗๙. ศิริพร สะโครบานาค ญัฐยา บุญภักดี และ ชุตินา จันทอิโร, *การค้าหญิง ฤทธิสังคมไทย*, น. ๑๘.
๘๐. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), “ทำอย่างไรจึงจะให้เชื่อเรื่องกรรม,” ใน *นรกสวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), น. ๓๒.
๘๑. สมภาร พรมทา, “ทัศนะของพุทธศาสนาต่อปัญหาโสเภณี,” ใน *พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์* (กรุงเทพฯ : พุทธชาติ, ๒๕๓๕), น. ๑๐๕.
๘๒. มีนักคิดบางท่านตีความการละเมิดศีล ๕ ที่มีความซับซ้อนและส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างมหากาล และเห็นว่า เป็นเรื่องความรุนแรงเชิงโครงสร้าง เช่นแนวคิดของ ค.น.พ.ประเวศ วะสี ผู้สนใจอาจดูได้จาก ประเวศ วะสี, *พระสงฆ์กับการเรียนรู้เท่าทันสังคม* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐).
๘๓. พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), น. ๒๐๕.
๘๔. เรื่องเดียวกัน, น. ๒๒๔.
๘๕. เรื่องเดียวกัน, น. ๒๒๔.
๘๖. “สตรีในพุทธศาสนา บทสัมภาษณ์พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต),” ใน *เสขยธรรม ๓* (มีนาคม-เมษายน ๒๕๓๖), น. ๑๒.
๘๗. Chatsumarn Kabilsingh, *Woman in Buddhism* (Manila: Isis International), p. 19.
๘๘. สมภาร พรมทา, “สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา,” ใน *พุทธศาสนศึกษา ๑* (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๗), น. ๔๗-๔๙.
๘๙. ในหนังสือเรื่อง *Buddhism after Patriarchy* ผู้เขียนคือ Rita M. Gross ได้แสดงหลักฐานที่เป็นข้อความที่กล่าวถึงผู้หญิงในเชิงลบที่ปรากฏอยู่ในพุทธศาสนายุคต้น ในนิกายมหายานและวัชรยาน ผู้สนใจอาจตรวจสอบดูได้ สำหรับผู้ที่สนใจบทบาทของผู้หญิงในพุทธกาล ดูได้จาก I.B. Horner, *Women under Primitive Buddhism* (Delhi: Motilal Banarsidass Publisher Pvt. Ltd., 1990).

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

หนังสือและบทความในหนังสือ

กัลดุง, โยฮัน. *พุทธสันติวิธี ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง*. แปลโดย สมชัย เย็นสบาย. กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือชุดพุทธศาสนาสำหรับคนหนุ่มสาว, ๒๕๓๘.

กาญจนา แก้วเทพ. *ภาพลักษณ์ของผู้หญิงในสื่อมวลชน*. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่งานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

จรรยา เศรษฐบุตร และ สุภาณี เวชพงศา. *NICS เขตปลอดภัยใด?* นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ชัญเสน. *สตรีในพุทธกาล*. กรุงเทพฯ : ศูนย์ไทยธิเบต, ๒๕๓๙.

เทพู ทับทอง. *หญิงโคมเขี้ยว*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, ๒๕๒๖.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *หมายเหตุวัฒนธรรมร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, ๒๕๓๗.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ผ้าขาวม้า ผ้าขึ้น ทางแกงใน และ ฯลฯ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๘.

ประเวศ วะสี. *พระสงฆ์กับการเรียนรู้เท่าทันสังคม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๐.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคนอื่นๆ. *วิถีวิทยาการศึกษาสังคมไทย วิถีใหม่แห่งการพัฒนา*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมองค์การพัฒนาเอกชนไทย, ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). *นรก-สวรรค์สำหรับคนรุ่นใหม่*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.

พระพยอม กัลยาโณ. *พระกับโสเภณี และกรณีเจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ร่มโพธิ์แก้ว, ๒๕๓๖.

พระวราขรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

มหิดล, มหาวิทยาลัย. *สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. ร่วมแรงแบ่งปันรัก สภาพข้อเท็จจริงแห่งปัญหาโสเภณีและเอดส์*. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗.

ยศ สันตสมบัติ. *แม่หญิงสีขาวตัว ชุมชน และการค้าประเวณีในสังคมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๕.

รังสรรค์ ณะพรพันธุ์. *อนิจลักษณะของสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๘.

เรย์โนลด์ส, เคร็ก เจ. *ความคิดแหวกแนวของไทย จิตร ภูมิศักดิ์ และใจมโนของคักคินาไทยในปัจจุบัน*. แปลโดย อัญชลี สุธายพันธ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น, ๒๕๓๔.

เรื่องอุไร กุศลาลัย. *สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๕.

สมภาร พรมทา. *พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พุทธชาติ, ๒๕๓๕.

สิริพร สมบูรณ์บูรณะ. *วัฒนธรรมการบริโภค แนวคิดและการวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๓๘.

สุพัตรา กอบกิจสุสกุล. *เส้นทางนางงาม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คอกุเบียบ, ๒๕๓๖.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. *พุทธศาสนา ทศนะและวิจารณ์*. กรุงเทพฯ : ช่อมะไฟ, ๒๕๓๕.

ศิริพร สะโครบานะค ันธญา บุญภักดี และ ชุตินา จันทธิโร. *การค้าหญิง ฤทธิสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผู้หญิง, ๒๕๔๐.

เอเชียวอร์ธ และโครงการสิทธิสตรี ของฮิวแมน ไรท์ วอร์ธ. *รูปแบบใหม่ของการค้าทาส การค้าหญิงและเด็กสาวพม่าในประเทศไทย*. แปลโดย สุภาภรณ์ ณะพรพันธุ์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิผู้หญิง, ๒๕๓๖.

บทความ

“วัฒนธรรมไทย? ลูกสาว-หาเงิน ลูกชาย-ใช้เงิน.” *ศิลปวัฒนธรรม* (เมษายน ๒๕๓๗) : ๗๖-๘๓.

“สตรีในพุทธศาสนา บทสัมภาษณ์พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต).” *เสฐียรธรรม ๓* (มีนาคม-เมษายน ๒๕๓๖) : ๑๐-๑๕.

สมภาร พรมทา. “การตอบสนองของพุทธศาสนาต่อปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์.” *พุทธศาสนศึกษา ๒* (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๓๘) : ๑๒-๒๙.

สมภาร พรมทา. “สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา.” *พุทธศาสนศึกษา ๑* (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๗) : ๓๘-๕๒.

อนุสรณ์ อุณโณ. “วัฒนธรรมบริโภคกับพุทธธรรม บทวิพากษ์เชิงมานุษยวิทยา.” *พุทธศาสนศึกษา ๓* (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๙) : ๔-๒๑.

เอกสารอื่นๆ

- กฤตยา อาชวนิจกุล และ วราภรณ์ แซ่มสนิท. รายงานการวิจัย เรื่อง วิจัยรุ่นชายไทยกับการซื้อประเวณี. ศูนย์สตรีศึกษา คณะสังคม-ศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗. (อัดสำเนา)
- สารภี ศิลา. รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เรื่อง วัฒนธรรมชุมชนกับการแก้ปัญหาการค้าประเวณีของหญิงสาวเขาเผ่ามูเซอ. สถาบันวิจัยชาวเขา กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, ๒๕๓๘. (อัดสำเนา)

ภาษาบาลี

พระไตรปิฎก

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย เล่มที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๔.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย เล่มที่ ๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย เล่มที่ ๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย เล่มที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาย เล่มที่ ๒๖. กรุงเทพฯ : จรูญการพิมพ์, ไม่ระบุปีที่พิมพ์.

อรรถกถา

- พระพุทธโฆสจารย์. ธรรมปทกษกถา (ปญจโม ภาโค). กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- พระพุทธโฆสจารย์. ธรรมปทกษกถา (จกฺโข ภาโค). กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- พระพุทธโฆสจารย์. ธรรมปทกษกถา (อฏฺจโม ภาโค). กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

ภาษาอังกฤษ

- Boonchalaksi, Watinee, and Guest, Philip. *Prostitution in Thailand*. Nakhon Pathom : Institute of Population and Social Research Mahidol University, 1994.
- Gross, Rita M. *Buddhism after Patriarchy*. New York : State University of New York Press, 1993.
- Homer, I. B. *Women under Primitive Buddhism*. Delhi : Motilal Banasidass Publishers Pvt. Ltd., 1990.
- Kabilsingh, Chatsuman. *Women in Buddhism*. Manila : Isis International, 1997.

เราควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร

พุทธทาสภิกขุ
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

พุทธทาส - ท่านที่สนใจในธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีท่านรัฐมนตรีเป็นประธาน!

อาตมาได้รับคำขอร้องให้มาบรรยายธรรมะในรูปของธรรม-สภาักฉา คือจะมีการซักไซ้ในทุกแง่มุมเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งนั่นเอง ไม่ใช่เป็นเรื่องได้คารมที่มักจะเข้าใจกันโดยมาก ฉะนั้น ขอให้ตั้งใจฟังให้มากขึ้นเป็น

พิเศษ เรื่องที่จะอภิปรายนี้ ทางเจ้าหน้าที่กำหนดให้หัวข้อว่า “ท่านเข้าใจธรรมะอย่างไร” แต่คำว่า “ท่าน” นี้ เราไม่ทราบว่าจะหมายถึงใครแน่ ถ้าหมายถึงท่านทั้งหลายที่เป็นผู้ฟัง อาตมาและอาจารย์คึกฤทธิ์ ก็คงไม่สามารถจะกล่าวอะไรได้ เพราะเป็นเรื่องของท่านผู้ฟัง ถ้าหมายถึงฝ่ายผู้บรรยาย อาตมากับอาจารย์คึกฤทธิ์ก็จะแสดงความคิดเห็นส่วนตัว อาตมามีความคิดเห็นอย่างไรก็จะบรรยายออกมา อาจารย์คึกฤทธิ์ก็จะซักไซ้ในข้อที่ควรคือทำความเข้าใจบ้างยิ่งขึ้นไป แต่อยากจะให้เรื่องหมายถึงพวกเราทั้งหมดว่าเข้าใจธรรมะอย่างไร คือเป็นหัวข้อใหม่ว่า “เราควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร”

ข้อแรก อยากจะกล่าวว่า เมื่ออาตมาไปแสดงธรรมะที่ไหน อาตมามักจะถูกหาว่าโฆษณาชวนเชื่อ

ให้แก่พระธรรมหรือแก่พระศาสนามากเกินไป อย่างกับว่าจะโฆษณาขายสินค้าเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็ขอให้ทราบไว้ก่อนว่าพระธรรมนั้นวิเศษอย่างยิ่งจนไม่ต้องใช้การโฆษณาชวนเชื่อ แต่พวกเราต่างหากที่มีจิตเสื่อมทรามลงทุกที จนต้องใช้การโฆษณาชวนเชื่อมากขึ้น แม้แต่เรื่องที่เป็นการบุญการกุศล ก็ยังต้องใช้โฆษณาชวนเชื่อและใช้มากขึ้น เช่นกิจการลูกเสือ กิจการสภาภาษาชาติหรืออะไรทำนองนี้ ก็ยัง

ต้องมีการโฆษณาชวนเชื่อด้วยเล่ห์กลอุบายมากขึ้นทุกที นี่แสดงว่าพวกเรามีจิตใจไกลออกไปจากการเหมาะสมที่จะเข้าใจธรรมะ ส่วนสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมะ หรือแม้เรื่องที่เกี่ยวข้องไปทางลามกอนาจาร เป็นอบายมุข ก็มีการโฆษณาชวนเชื่อกันรุนแรงยิ่งขึ้น นี่เป็นการกลบเกลื่อนและดึงความสนใจในธรรมะให้หันเหไปหมด และก็คงถึงเวลาแล้ว ที่เราจะต้องมีการโฆษณาชวนเชื่อให้แก่ธรรมะเสียบ้าง เพื่อจะต่อสู้หรือดึงกันไว้ให้เหมาะสม ฉะนั้นจะถือว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อให้แก่พระศาสนา อาตมาก็ยอม โลกเรากำลังร้ายยิ่งขึ้น การโฆษณาชวนเชื่อก็แสดงความเห็นแก่ตัวมากขึ้น ดูคล้ายๆ กับว่าบรรยากาศในโลกนี้เต็มไปด้วยการโฆษณาชวนเชื่อที่ใช้โวหารมุสาวาท ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ซึ่งเอาประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก

มองดูแล้วเป็นบรรยากาศแห่งการเบียดเบียนด้วยวาจา และเจตนา ซึ่งเป็นการเบียดเบียนที่ลึกลับ เบียดเบียนทางจิตใจ การเบียดเบียนนี้ไม่ใช่หน้าที่ของคนเรา ธรรมะคือหน้าที่บริสุทธิ์ที่มนุษย์ควรจะทำ แต่การเบียดเบียนนี้ไม่ใช่หน้าที่แน่ มันผิดหน้าที่ มันไม่มีธรรมะ หรือว่ามีธรรมะก็เป็นธรรมะฝ่ายตรงกันข้าม คือเป็นธรรมะของโจร ธรรมะของพาลชน การเบียดเบียนไม่ใช่ธรรมะที่เราประสงค์ ฉะนั้น เราจึงว่าคนกำลังไร้ธรรมะ เขามีคุณธรรมของความเป็นมนุษย์เสื่อมลง อาตมาอยากจะสรุปสั้น ๆ ว่าเรามีคุณภาพทางจิตใจที่จะเข้าใจธรรมะเสื่อมลง แม้ทางฝ่ายวัตถุจะเจริญมากขึ้น วิชาความรู้ทางคัมภีร์นั้นก้าวหน้า แต่คุณธรรมที่จะทำอะไรให้ตรงตามหน้าที่ให้คงเส้นคงวานี้มันเสื่อมลง จนไม่เหมาะที่จะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกที ปัญหามันจึงหนักกว่าจะทำอะไรจึงจะทำให้คนเข้าใจธรรมะได้ดี เด็ก ๆ อนุชนรุ่นนี้หรือต่อไปจะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกทีหรือไม่ การศึกษาเล่าเรียนของเขาเหมาะที่จะทำให้เขาเข้าใจธรรมะได้หรือไม่ นี่เป็นข้อหนึ่งที่อาตมาอยากจะขอฝากไว้ให้เราเตือนเด็ก ๆ ของเรา

ในโลกนี้ใช้กระดาษพิมพ์หนังสือวันหนึ่งตั้งหลายหมื่นตัน แปลว่าหนังสือมีอิทธิพลมาก แต่สิ่งที่พิมพ์ออกมานั้นเป็นเรื่องทางธรรมะสักก็เปอร์เซ็นต์ ส่วนมากเป็นไปในทางยั่วให้ลุ่มหลงวัตถุ หมายความว่าส่วนที่ยั่วไม่ให้อสนใจธรรมะนั้นมีมากเหลือเกิน จนกระทั่งสิ่งเหล่านี้หุ้มห่อบรรยากาศหรือจิตใจของมนุษย์ทั้งโลก แล้วจะเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น อาตมาอยากจะกล่าวว่า การเรียนธรรมะหรือการเรียนบาลีตามวัดวาอารามของเรา ผ่านไปได้โดยไม่ต้องสนใจธรรมะเลยก็ได้ โดยไม่เข้าใจธรรมะเลยก็ได้ ข้อนี้ขอให้อาจารย์ คึกฤทธิ์ช่วยอธิบายอย่างละเอียดสักหน่อย คณะสงฆ์เรายังอยู่ในสภาพที่น่าตกใจ คือว่ากิจการของคณะสงฆ์ก้าวหน้าไป แต่ในทางที่จะทำให้เรื่องราวเพิ่มมากขึ้นมุ่งหมายประโยชน์อย่างอื่นนอกจากการเข้าใจธรรมะเสียแล้ว คือ มีความรู้ไปประกอบอาชีพได้โดยไม่ต้องสนใจธรรมะ

โดยไม่ต้องเข้าใจธรรมะอย่างถูกต้องละเอียดละเอียดออกก็ได้ เรื่องมันเป็นไปอย่างนี้ สรุปได้ว่า พวกเราทั้งหลายกำลังเข้าใจธรรมะในลักษณะที่น่าชื่นใจ หรือน่าวิตก น่าเป็นห่วง ขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยอธิบายในส่วนนี้ เพื่อความเข้าใจอันดีกันเสียก่อน

คึกฤทธิ์ - กระผมเห็นด้วยตามที่ท่านได้บรรยายมา รู้สึกว่าทุกวันนี้คนเราก็ไม่เข้าใจธรรมะ หรือเข้าใจในสิ่งที่ความจริงไม่ใช่ธรรมะ สำหรับการโฆษณาชวนเชื่อในทางโลก คนทำมาหากิน ก็ต้องโฆษณาขายสินค้าต่าง ๆ อย่างนี้ก็เป็นเรื่องธรรมดา กระผมไม่ติดใจ ได้เท่ากลัวว่าว่าวัดของเราทุกวันนี้มีการโฆษณาอยู่มาก การเรียนบาลีเรียนธรรมะในวัดไม่จำเป็นที่จะต้องเกี่ยวกับธรรมะเลยก็ได้ นี่กระผมก็เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง กระผมไม่อยากจะให้ได้เท่าต้องกล่าว กระผมพูดเองดีกว่า เพราะได้เท่ายังสับสนอยู่ พูดไปก็จะไม่ดี ที่ได้เท่าถูกหาความว่าพูดโฆษณาชวนเชื่อให้คนเห็นธรรมะ หรือโฆษณาชวนเชื่อให้แก่พระธรรมมากเกินไปนั้น ก็เห็นจะเป็นเพียงคนหนึ่งหรือสองคนพูด มันยังไม่เป็นความจริง ถ้าหากได้เท่าโฆษณาจริง ก็จะมีคนได้ยินและมีคนเชื่อถือไปตามคำโฆษณานั้น แต่ผลปรากฏว่าคนก็ยังไม่เข้าใจธรรมะ เพราะฉะนั้น ถ้าโฆษณาจริงก็ยังโฆษณาไม่เก่งสู้คนอื่นเขาไม่ได้ เพราะว่าคนส่วนมากก็ยังไม่รู้ธรรมะ แต่ที่เขาโฆษณาธรรมะกันอยู่ทุกวันนี้ ผมรู้สึกว่าเป็นลักษณะของการค้าอยู่มาก คือผู้โฆษณาธรรมะนั้น ก่อนโฆษณาย่อมดูลักษณะตลาดก่อนว่าจะต้องการอะไร แล้วก็เอาสิ่งนั้นมาโฆษณาซื้อขายให้ คนที่อยู่ในวัดทุกวันนี้เมื่อรู้ว่าตลาดทั่ว ๆ ไปเขาต้องการต้นหาอุปาทานก็นำเอาสิ่งที่อ้างว่าเป็นธรรมะ แต่ความจริงเต็มไปดวยต้นหาอุปาทาน เอามาเสนอให้ เอามายืนให้ เป็นต้นว่าเทศนาสั่งสอนในเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เทศนาทั้งทางวิทูและทางอื่นในเรื่องสวรรค์ เรื่องเทวดาเกี่ยวพาราคริกัน เป็นเรื่องสนุกสนาน ครึกครื้นฟังกันทั่วประเทศตลอดจนกระทั่งพูดไปถึงเรื่องที่จะเป็นจริงไปไม่ได้ เรื่องที่แม้แต่เด็ก ๆ ก็อาจจะเถียงได้ กระผมรู้สึกว่าการโฆษณา

ธรรมะทุกวันนี้ที่ทำงานอยู่นั้น ยังไม่รอบคอบนัก มันอาจทำให้ประชาชนทั่วไปหมดความสนใจ หมดความเลื่อมใสในธรรมะ แล้วเมื่อคนเห็นว่ารรมะผิด คือธรรมะที่ได้ยิน ล้ากวัดจากวิทยุกระจายเสียง จากหน้าหนังสือพิมพ์นั้น ไม่เป็นเรื่องที่น่าสนใจ เป็นแต่เรื่องที่เป็นไปไม่ได้หรือสงสัยได้ เป็นเรื่องที่ยังได้แบบนี้แล้ว คนทั่ว ๆ ไปที่ไม่ได้ศึกษาธรรมะก็ย่อมจะหมดความสนใจ เห็นว่าธรรมะนั้นนั้นเองเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ เป็นสิ่งที่ไม่มีการ ผู้ชีวิต ธรรมดาอย่างทางโลก ผู้การทำมาหากินตามปกติไม่ได้ ยึดตัวอย่างเป็นต้นว่า ถ้าวัดใดวัดหนึ่งจะโฆษณาพระเครื่องรางหรือรูปหลวงพ่อด่าง ๆ ว่าใครได้ไปบูชาแล้ว จะทำให้เกิดทรัพย์สินสมบัติมาก อย่างนี้ก็มีคนเชื่อได้มาก แต่เป็นความเลื่อมใสศรัทธาที่ไม่คำนึงถึงเหตุผล แต่มีคนอีกมากมายทีเดียว เห็นว่าถ้าอยากได้เงินทอง หรือทำให้สมบัติเจริญแล้ว น่าจะมีทางอื่นที่ดีกว่านั้น น่าจะเป็นการทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตด้วยความเพียร หรือคนอีกพวกหนึ่งก็เห็นว่าถ้าอยากจะได้สรวงศ์มาก ๆ ก็คิดโกงเขาเอาดีกว่า ไม่จำเป็นจะต้องไปบูชาพระพุทธรูปหรือรูปพระสงฆ์องค์ใด แต่ว่าทุกวันนี้ทางวัดหนักไป ในทางโฆษณาเช่นนี้ ทำให้เกิดผลขึ้นที่ไม่น่าปรารถนา ธรรมดาที่เคยนี้เคยอยู่เสมอเหมือนกัน ว่าทางวัดใช้วิธีการของโลกมากไป คนอยากฟังอะไรก็มักจะส่งเสริมในสิ่งที่เขาอยากฟัง อย่างคนที่มัตถนหาอยู่ก็สอนในทางที่จะให้เขามีมัตถนหาเพิ่มขึ้น คนที่มีอุปาทานอยู่แทนที่จะสอนไปในทางปราบอุปาทานกลับไปสอนให้มีอุปาทานเพิ่มขึ้น หรือบางทีก็มีการทรงเจ้าเข้าผีหรืออะไรต่าง ๆ ไปเลยทีเดียว ซึ่งมันก็เป็นเรื่องของมัตถนหาอุปาทานทั้งนั้น แล้วก็เรียกให้คนเข้ามาเลื่อมใสได้มาก ธรรมดาไม่เข้าใจว่าที่ท่านทำไปอย่างนั้นทำเพื่ออะไร แต่เมื่อสืบสวนไปก็ได้รับความว่า ท่านทำไปเพื่อหาเงิน อ้างว่าหาเงินเข้าวัด ทำให้คิดต่อไปว่าวัดนั้นมีประโยชน์สำหรับอะไร คือว่า ถ้าวัดเป็นสถานที่ตั้งของธรรมะสำหรับเผยแพร่ธรรมะในทางที่ถูกแล้ว มันจะขัดกันในการที่จะใช้วิธีซึ่งไม่ใช่ธรรมะ คือเราไปล่อให้คนเขาติดใจเพื่อจะเอาสรวงศ์เขา แทนที่จะเป็นสถานที่แห่งความหลุดพ้น วัดทุกวันนี้ก็เป็นสถานที่ของความติด

ของความหลงนั่นเอง ไม่ใช่ที่ตั้งแห่งวิมุตติ ธรรมดาพูดอย่างนี้จะหาว่ารุนแรงไปก็สุดแล้วแต่ เท่าที่สังเกตดูทุกวันนี้ก็รู้สึกมันเป็นอย่างนั้น มีการโฆษณาพระพุทธรูปบ้าง พระเครื่องรางบ้าง รูปบุคคลบ้าง มีการโฆษณาแก่งแย่งแข่งดีกันเหมือนสินค้า ทุกวันนี้ส่งเสริมการเรียน วิปัสสนากันมาก เข้าสำนักวิปัสสนาต่าง ๆ กันแล้วออกมา นินทาทำกัน วิปัสสนาไหนไม่ดีสู้วิปัสสนาไหนไม่ได้ สำนักนี้ดีกว่าสำนักนั้น นินทาทำกันไปถึงเรื่องส่วนตัวบุคคล ครูบาอาจารย์ ธรรมดาเองไม่อยู่สำนักวิปัสสนาไหนจึงรู้มาก เพราะได้รับคำนิทาทุกสำนัก ใคร ๆ ก็มาหาผม แล้วก็มา นินทาให้ฟังหมดว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มีรายละเอียดซึ่งผมไม่อยากจะพูด เมื่อนั่งวิปัสสนาเพื่อออก เทียบนินทาแล้วอย่างนี้ ผมก็ไม่เห็นว่าวิปัสสนานั้นจะเป็นทางส่งเสริมธรรมะหรือทำให้คนเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ปัญหาทุกวันนี้เป็นอย่างนี้ ขอได้เท่าที่ได้โปรดบรรยายต่อไปดีกว่า ถ้าธรรมดาพูดต่อไปเดี๋ยวก็พูดเสียคนเดียว เท่านั้นเอง

พุทธทาส - ข้อต่อไปที่อาตมาอยากจะให้สนใจก็คือเรื่องอุปสรรคของการเข้าใจธรรมะ เดียวนี้ที่เราพูดกันว่าสนใจธรรมะหรืออยากศึกษาธรรมะนั้น เราสนใจกัน แต่ในแง่ของหลักทฤษฎี แล้วก็ดันดันไปจนเลยขอบเขตที่จำเป็น ทั้งนี้เพราะว่าศึกษากันในสวนทฤษฎีนี้มันสนุก มีเรื่องที่จะถกเถียงกันได้มาก แล้วก็มีความที่ได้เกียรติ ได้ชื่อเสียงว่าเก่งอย่างนั้นเก่งอย่างนี้ มากกว่าที่จะนั่งพิจารณาธรรมะแท้จริงโดยตรง มันจึงดึงไปโดยไม่รู้ตัว ให้ไปหลงติดศึกษาในฝ่ายทฤษฎีไม่เกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติ ยกตัวอย่าง เช่นอภิธรรม อภิธรรมนี้เป็นเรื่องหลักทฤษฎีล้วน ๆ ไม่แสดงวิธีปฏิบัติ ถ้าจะเปรียบเทียบกับเหมือนกับเราค้นคว้าสูตรหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จนสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่เสียเองดี หรือว่า เราจะศึกษาแต่เฉพาะวิธีปฏิบัติสำหรับมนุษย์ที่เกิดอยู่แล้วนี้ให้พ้นทุกข์ดี ลองเปรียบเทียบกันดูเถิดว่าอย่างไหนมันน่าสนุกชวนให้เกิดความสนใจมากกว่ากัน คนย่อมคิดว่าการศึกษาสร้างมนุษย์ขึ้นมาใหม่นี้ น่าสนุกกว่าน่าอัศจรรย์กว่า ส่วนวิธีที่จะปฏิบัติให้มนุษย์

ที่เกิดแล้วตาดำๆ นี่เอาชนะความทุกข์ให้ได้นั่น ดูเป็นเรื่องธรรมดาไป แต่แล้วอันไหนมันควรจะทำว่ากัน อันไหนจะเป็นที่พึ่งแก่เราได้มากกว่ากัน ตามข้อเท็จจริงเราจะเห็นได้ว่า ในส่วนวินัยเราก็หลงเคร่งกันมาก ในส่วนพระสูตรเราก็พยายามหลงสวดท่องบ่น ในส่วนอภิธรรมเราก็หลงถกเถียงกัน มันเป็นไปมากจนลืมนิยามธรรมะที่เนื้อที่ตัว ลืมทำเนื้อที่ตัวให้เป็นธรรมะ นี่เป็นอุปสรรคที่จะทำให้ไม่เข้าใจธรรมะอย่างถูกต้อง ในที่สุดกลายเป็นเพียงทำอย่างตามๆ กันไปหมด จนกล่าวว่าเราถือศาสนาเหมือนกันเหมือนอย่างลูกปู คือมันเดินอย่างแม่ปู จึงไม่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะกันอย่างสมบูรณ์ เราถือศาสนากันในลักษณะที่ทำการค้าอย่างอาจารย์คึกฤทธิร์ว่า ศึกษาระบบจะเป็นไปในลักษณะอย่างนั้นไม่ได้ แต่ว่าถ้าถือศาสนาตามธรรมเนียม ก็เป็นไปอย่างนั้นได้ เป็นอย่างลูกปูได้ ถือเป็นอย่างการค้าชนิดหนึ่งได้ สรุปความว่าเดี๋ยวนี้เราสนใจธรรมะกันแต่ในแง่ของทฤษฎี แล้วดันดันออกไปเลยขอบเขตความจำเป็น จนกระทั่งพระวินัยพระสูตรพระอภิธรรม กลายเป็นเครื่องมือสำหรับทำความเข้าใจในเวลาให้แก่เรา ในการที่จะให้เข้าใจธรรมะอย่างถูกต้องสมบูรณ์ ข้อเท็จจริงข้อนี้อาจารย์คึกฤทธิร์มีความเห็นอย่างไร อาตมาขอรับรองให้อภิปรายอีกครั้งหนึ่ง

คึกฤทธิร์ - กระผมก็เห็นอย่างได้เท่าๆ ถ้าได้เท่าพูดอย่างนี้กระผมก็เห็นด้วยทุกที กระผมเห็นว่าเหตุของปัญหาต่างๆ นั้น มันมาจากการขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ ว่าเราศึกษาธรรมะเพื่ออะไร และเรารู้ธรรมะเพื่ออะไร บุคคลทั่วไปไม่สนใจในแง่เหล่านั้น มักจะเข้าใจง่ายเกินไป เป็นต้นว่า เข้าใจว่าศาสนาทุกศาสนามีวัตถุประสงค์แต่เพียงจะสอนให้คนทำดี เพราะฉะนั้นศาสนาก็เหมือนกันหมด นับถือศาสนาไหนก็ได้ เอาศาสนามารวมเป็นศาสนาเดียวกันก็ได้ มีความเข้าใจอย่างนี้อยู่ในเวลานี้ แล้วก็ประชุมกันแล้ว คล้ายๆ กับว่ามันไม่มีความสำคัญอะไร ศาสนาก็เป็นเรื่องของการสั่งสอนให้คนทำความดีเหมือนกัน จะมันแตกต่างกันอยู่

ทำไม ใครชวนไปประชุมศาสนาที่ไหนก็ไปร่วมกับเขาได้ นี่แสดงว่าคนเรายังขาดการเข้าใจธรรมะอยู่มาก แล้วก็ไม่ใช่เข้าใจว่าเราศึกษาธรรมะเพื่ออะไรหรือรู้ธรรมะเพื่ออะไร และด้วยเหตุนี้เอง เมื่อขาดความรู้ในวัตถุประสงค์ที่แท้จริงแล้ว พอไปถือธรรมะเข้าก็ไปถือเอาตัวอุปการณ์ว่าเป็นสิ่งที่แท้จริง หรือเข้าใจผิดว่าพระสูตรก็คือธรรมะ เมื่อเรียนพระสูตรก็ต้องท่องจำให้ได้ แล้วก็หมกมุ่นไปในทางท่องจำอย่างที่ได้เท่าๆ เมื่อถือศีล ก็พยายามถือศีลให้เคร่งขงกัน เพื่อจะให้เห็นว่าใครเก่งกว่ากันหรือมีจะนั้นก็กลับไปอีกทางหนึ่ง คือถ้าไม่สามารถรักษาให้เคร่งได้ ก็ไม่รักษามันเลย อ้างว่าเรียนพระอภิธรรมดีกว่า ลึกซึ้งกว่า ถ้าชำนาญทางปริมัตถ์แล้วไม่ต้องถือศีลก็ได้ กินข้าวเย็นก็ได้ นั่งวิปัสสนาตัวแข็งปึงทุกที น้อย่างนี้ก็มี มันก็หย่อนกันไปคนละทาง ศึกษาพระอภิธรรมก็เพื่อจะได้เรียนศัพท์สูงๆ เรียนนับจำนวนจิตก็กองอะไรก็กองว่ากันเป็นกองๆ มาคุยกันเล่นว่าอะไรมากอะไรน้อยอย่างนี้กระผมก็เห็นว่าศึกษาอภิธรรมเพื่ออภิธรรม ศึกษาพระสูตรเพื่อพระสูตร แล้วรักษาศีลเพื่อศีล มันไม่ใช่เพื่อธรรมะ แล้วก็ไม่ใช่เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ซึ่งควรจะเป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ด้วยเหตุที่เราขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ เพราะฉะนั้นการศึกษาก็ผิดพลาดไปได้มาก ตลอดจนในชีวิตประจำวัน เมื่อเรายังไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์ของธรรมะ เราก็เอาธรรมะไปวางไว้เป็นที่ๆ ไม่ได้เอาธรรมะให้เข้ามาแทรกซึมอยู่ในตัว ไม่เอาธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวัน เห็นธรรมะเป็นเรื่องของโอกาสของสถานที่ เป็นต้นว่าไปวัดก็ควรจะไปพูดกันเรื่องธรรมะ ควรจะไปฟังพระท่านแสดงธรรม แล้วก็ไปถือศีล ออกจากประตูวัดก็หมดภาระที่รับศีลไว้ ข้อความแห่งธรรมะที่จะสอนให้รู้นั้น มีอยู่ครบถ้วนในชีวิตประจำวัน ถ้าจะมองดูชีวิตทุกวันด้วยสายตาแห่งธรรมะแล้ว เราจะเห็นได้ว่าธรรมะนั้นเป็นเครื่องที่จะทำให้เราหลุดพ้นจากทุกข์ได้เสมอ ไม่ว่าจะมองอะไรในชีวิต หรือการงานของเราทุกวัน ถ้าเรามองด้วยธรรมะ หรือเอาธรรมะมาประกอบอยู่เรื่อย ๆ มีธรรมะอยู่ในตัวเราหรือดูธรรมะจากตัวเราแล้ว ความพ้นทุกข์มันก็จะเพิ่มขึ้น คือเราสามารถปลดความ

ทุกข์จากตัวเราได้วันละเล็กน้อยเรื่อยไป เพราะเหตุที่ เราไม่ทราบถึงวัตถุประสงค์ของธรรมะ เพราะนึกว่าเข้า วัดเพื่อเอาบุญ เรียนศาสนาเพื่อจะได้เป็นคนดี แต่จะดี อย่างไรก็ไม่ทราบ ตลอดจนกระทั่งทำบุญหรือทำดีก็เพื่อหวังผลดี เป็นต้นว่า เป็นข้าราชการก็ทำดีเข้าไว้ อียากได้ เงินเดือนขึ้น อียากได้ตำแหน่งที่สูง นึกว่านั่นเป็นผลของความดี เมื่อไม่ได้เข้าแล้วก็โทมนัสไป ไม่มีอะไรจะหักห้ามได้ บางทีก็เลยเลิกทำความดีเอาเลย เหล่านี้ก็ เพราะเหตุขาดความเข้าใจในความหมายของธรรมะเป็น ประการแรกประการที่สองก็คือในวัตถุประสงค์ของธรรมะ ประการที่สามคือไม่เข้าใจด้วยซ้ำว่าความดีในธรรมะนั้น หมายความว่าอะไร ถ้าหากจะสอนธรรมะกันต่อไป ผม เห็นว่าควรจะต้องสอนกันให้มันถูกหลัก คือควรจะต้อง สอนกันเสียก่อนว่าในศาสนาพุทธนี้ ความดีคืออะไร อะไร คือความดีสูงสุดในศาสนาพุทธ ถ้าเราไม่สอนอย่างนั้นแล้ว เราไม่สามารถจะวัดความดีได้ ทุกวันนี้มีแต่สอนให้คนทำดี แต่ไม่รู้ว่าคุณความดีคืออะไร ดีอย่างไร ดีแค่ไหน เมื่อไม่มี ใครสอน คนก็ไม่เข้าใจ เลยเข้าใจความดีผิดคิดว่าความดี คือวัตถุที่จะมาตอบแทน นึกว่าจะไปสวรรค์วิมาน นึกว่า เป็นชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นรถยนต์คันใหญ่ เป็นเงิน จำนวนมาก เป็นสายตะพาย ถึงจะเกิดเหตุในชีวิตให้เห็น ว่าของเหล่านั้นไม่ใช่ความดี เป็นของที่จะพาเราไปสู่ ความเสื่อม ความทุกข์ ความเสียหายต่างๆ แม้เห็นกัน อยู่ก็ไม่มีความเชื่อ ทั้งหมดนี้ก็เพราะเรื่องไม่เข้าใจธรรมะที่ ได้เท่าที่ว่ามาแล้ว กระผมมีความเห็นอย่างนี้

พุทธทาส - อาตมายังข้องใจอยู่ว่า เมื่อเขาออกไป มากอย่างนี้แล้ว มีหวังอยู่บ้างไหมที่ว่าเราจะทำความเข้าใจกับเขา ให้เข้าใจธรรมะถูกต้องได้ เพื่อเขาจะตั้งต้น ด้วยดีต่อไป

คึกฤทธิ์ - อ้าว! นี่ท่านถามกระผมเสียแล้วหรือ? ความจริงมันเป็นเรื่องของได้เท่าเพราะเป็นสมณะ กระผมเอง เป็นฆราวาส ผมรู้ด้วยตนของผมผมก็พอแล้ว กระผม ไม่มีหน้าที่จะไปสอนใคร ใครจะทำอะไรก็ทำไป ผมไม่มีหน้าที่ประกาศธรรม ผมบวชประเดี๋ยวเดียวผมก็สึก

ออกมาแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของกระผมเอง ที่จะทำพระ นิพพานให้แจ่มแก่ตัวเองเท่าที่กระผมเห็นว่าควรจะเป็น ถ้าทำได้ผมก็พอใจ ส่วนใครจะตกนรกหมกไหม้อย่างไร ผมรู้สึกว่ามีอะไรเรื่องของผม กระผมอยากจะกราบเรียน ตามได้เท่าว่า ได้เท่าซึ่งมีหน้าที่ทำพระนิพพานให้แจ่มแก่ ผู้อื่นนั้น ได้เท่าจะทำอย่างไร?

พุทธทาส - อาตมาขออย่าอีกนิตหนึ่งว่า ในฐานะที่ อาจารย์คึกฤทธิ์ รู้จักโลก รู้จักประชาชน รู้จักสังคม กว้างขวางพอที่จะมองเห็นว่าสังคมที่เขาออกไปมาก อย่างนี้ เรามีทางที่จะทำความเข้าใจกับเขาได้หรือไม่?

คึกฤทธิ์ - ทางต้องมีเสมอครับ หรืออย่างน้อย ก็ต้องมีความหวัง เพราะระบบการศึกษาทั่วไปก็น้อมนำ ใจคนให้มองเหตุมองผลมากยิ่งขึ้นทุกวัน การเชื่อถือ หรือเลื่อมใสไปในสิ่งที่ไม่สามารถจะพิสูจน์ด้วยเหตุผลได้ นั้น ก็อาจจะมึนน้อยลงทุกวัน กระผมเห็นว่าควรจะมี องค์การใดหรือวงการในศาสนาที่ควรจะต้องตั้งหลักเกณฑ์ที่ ใครจะแย้งไม่ได้ขึ้นมาเสียทีหนึ่งว่าเรานับถือพระพุทธ- ศาสนานี้เพื่ออะไร เรานับถืออะไร ทุกวันนี้คนจะนับถือ อะไรเราก็ไม่แน่ คนที่อ้างว่านับถือศาสนาพุทธนะ เขา นับถือตั้งแต่พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เจ้าพ่อกวนอู ตลอดไปจนหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ เขานับถือได้หมด นับถืออะไร นับถือเพื่ออะไร นิยามของประเทศไทยก็ไม่ ได้บอก นั่งเฉยๆ กันอย่างนั้นแหละ ไปถามท่านองค์นี้ ก็บอกว่านับถือเพื่ออย่างนี้ ไปถามองค์โน้นก็ว่าเพื่อ อย่างนั้น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของศาสนา เรามีมากเกินไป เรายุติไม่ได้ แล้วแต่วัดแล้วแต่คณะ แล้วแต่กฎ ต่างคนต่างจะสอนกันไป เอาเป็นแน่ไม่ได้ กระผมแต่ก่อนเคยคิดว่าจะฟังพระ สงสัยอะไรก็ไปถาม พระ ยิ่งคบกับพระมาก ยิ่งเห็นว่าความคิดแตกแยกกันมาก จนไม่ทราบว่าจะทำอย่างไร กระผมเองไม่อยากจะเลือก ที่รักผลที่ซึ่ง ทุกวันนี้ก็ได้แต่นับถือพระโดยไม่ถามท่าน เห็นท่านก็ไหว้ทำบุญไปอย่างนั้นแหละ ไม่ถามอะไรท่าน แล้ว ถามมากก็ปวดศีรษะทุกที ท่านพูดแตกต่างกัน ไปหมด เพราะฉะนั้น ควรจะต้องตั้งหลักเสียที่ว่าเรา

นับถือศาสนาพุทธเพื่ออะไร ตลอดจนวางหลักลงไปด้วย ที่เรียกว่าความดีคือความดีอะไร อะไรเป็นความดีสูงสุด ที่เรียกว่ารู้ศาสนาพุทธรู้อย่างไร ถึงจะถือว่ารู้ มีเขตไหน เป็นจุดจบ สำเร็จที่ตรงไหน อันนี้ไม่เคยมีใครบอก นั่งทำ วิปัสสนาเกือบตายก็ไม่รู้ว่าทำแล้วหรือยัง คือไม่รู้อะไร เลยทั้งนั้น ให้คนเข้าใจแค่นั้นก่อน ผมว่ามีทางสอนกันได้ แต่ต้องเป็นคนที่มีอำนาจหน้าที่ แล้วเมื่อถืออย่างไร ก็ ควรจะถือเหมือนกันเสียทีหนึ่ง เรื่องแปลศีลผิดกัน เข้าใจผิดกันนั้นกระผมไม่ว่า มันเป็นเรื่องภาพของบุคคลที่ จะเชื่อถือ แต่ในหลักทฤษฎีของพระพุทธศาสนากว้างๆ ที่เรียกว่าวงการของพระพุทธศาสนานั้น ควรจะมีหลักเกณฑ์ ที่ใครจะเถียงไม่ได้เกี่ยวกับธรรมะเสียที ควรจะมีทฤษฎี ควรจะเป็นที่พึ่งของฆราวาส คือเขาถามอะไรให้ตอบตรง กันได้ในหลักการใหญ่ๆ เข้าวัดไหนให้ได้คำตอบอย่าง เดียวกันเสียก่อนเท่านั้น เวลานี้แต่ละวัดเข้าไปไม่ตรงกัน สักวัดหนึ่ง กระผมก็ไม่ทราบจะทำอย่างไร อย่างกระผม ไปสอนโมกข์ไปกราบเรียนถามได้เท่าว่าทำบุญเพื่ออะไร ท่านก็คงบอกว่าทำบุญเพื่อกำจัดกิเลส เพื่อความรอดพ้น ถ้าไปเชียงใหม่ไปถามหลวงพ่อบึงคนอื่นเข้า ท่านก็ตอบว่า ทำบุญแล้วได้ขึ้นสวรรค์ชั้นวิมานสูงตั้งเจ็ดโยชน์สิบโยชน์ ตักบาตรข้าวทัพพีเดียวตายแล้วเกิดเป็นเทวดา มีนางฟ้า เป็นบริวารแปดหมื่นสี่พัน คำกำไรเกินควรกระผมคิดว่า อย่างนั้น ในที่สุดผมก็ตั้งหลักศาสนาของผมขึ้นมาเอง เวลานี้จะเรียกว่ากระผมนับถือศาสนาใหม่ก็ได้ เป็น ศาสนาพุทธที่กำหนดเอาเองตามความเข้าใจของกระผม เอง แล้วก็นับถือของกระผมคนเดียวไม่สอนให้ใครทั้งนั้น

พุทธทาส - เป็นอันว่าเราจะต้องทำความเข้าใจใน หลักพระพุทธศาสนาหรือธรรมะ ให้เป็นอันเดียวกัน เสียก่อน มิฉะนั้นเราจะประสบปัญหายุ่งยากอย่างอาจารย์ คึกฤทธิ์ว่า แต่ละสำนักแต่ละคณาจารย์มักจะเพ่งเล็งไป ในแง่ใดแง่หนึ่งส่วนใดส่วนหนึ่งตามความเห็นของตัวเอง จึง ทำความลำบากให้แก่สังคม หัวข้อเรื่องของเราวันนี้มีอยู่ ว่า “เราหรือท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจธรรมะอย่างไร” ก็นับว่าเป็นหัวข้อที่เหมาะสมแล้ว เกี่ยวกับข้อนี้ อาตมา

ขอชักชวนให้สนใจกับคำว่า “ธรรมะ” คำนี้กันเสียก่อน เราจะต้องเข้าใจความหมายของคำว่าธรรมะนี้ให้ตลอด จริงๆ แต่ว่าในขั้นแรกที่สุดนี้ อาตมาขอกล่าวสักนิตหนึ่ง ว่า ธรรมะที่เอามาอธิบายหรืออภิปรายกันได้นั้น มันยังไม่ใช่ธรรมะที่แท้จริง ไม่ใช่ธรรมะที่สูงที่สุด ธรรมะตัวจริง และสูงที่สุดนั้น สดวิสัยที่คนจะเอามาพูดอภิปรายได้ เพราะเป็นลักษณะที่เรียกว่าเฉพาะตน เหมือนกับว่ารส หวานรสเค็มนี้ไม่อาจจะเอามาอภิปรายให้คนเข้าใจกันได้ เว้นแต่จะให้เขาชิมมันจริงๆ ฉะนั้น จึงถือได้ว่า ธรรมะที่ นำมาพูดได้นี้ จึงไม่ใช่ธรรมะที่สูงที่สุด อาตมาขอให้ อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยวินิจฉัยหลักที่ว่านี้ ว่ามันเป็นจริง อย่างนี้หรือเปล่า

คึกฤทธิ์ - เรื่องนี้กระผมไม่มีความสงสัย ธรรมะ ที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องที่สอนกันไม่ได้ เป็นเรื่องที่มีผู้ใด ประสบแล้วก็ย่อมจะอธิบายไม่ได้ เพราะธรรมะขนาด นั้นเป็นธรรมะที่เกินคำพูดของมนุษย์ เป็นธรรมะที่หา อะไรเปรียบเทียบกับมิได้ แล้วก็เป็ธรรมะที่กว้างขวาง เกินกว่ากายวาจาของมนุษย์ที่มีขอบเขตจะแสดงออกมาได้ เมื่อผู้ใดบรรลุถึงธรรมะข้อนั้นแล้ว ก็ย่อมจะแสดงไม่ได้ แต่ทว่าก่อนที่จะถึงธรรมะขั้นนั้นจำเป็นจะต้องปูพื้น ต้อง วางแนววางทางอย่างที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำมาแล้ว ถ้าเรายังเมตตาต่อคนอื่นที่จะให้เขาถึงธรรมะเช่นนั้น ก็ จะต้องวางแนวทางให้เขาปฏิบัติหรือสอนธรรมะแก่เขา ถึงจะไม่ใช่ธรรมะแท้ แต่ก็เป็ธรรมะที่จะนำไปสู่ธรรมะแท้ อย่าไปสอนธรรมะที่จะนำเขาให้ห่างออกไปเลย อย่าไป สอนธรรมะที่จะเป็นกำแพงขวางกั้นอย่างที่กระผมได้พูด มาแล้วในตอนต้น ว่าถ้าจะสอนธรรมะ ก็ควรจะคัดเลือก ว่าจะเป็อุปสรรคแก่การที่จะเข้าใจธรรมะแท้หรือไม่ ถ้า สั่งสอนไปเพื่อส่งเสริมกิเลสตัณหาอุปาทานแล้ว เหล่านั้น เป็อุปสรรค เราไม่ควรจะสอนเขาเลย

พุทธทาส - เป็นอันว่าอาตมา และอาจารย์คึกฤทธิ์ มีความรู้สึกตรงกันในข้อที่ว่า เดียวนี้เราจะพูดกันหรือ อภิปรายกันแต่ในธรรมะที่พอจะพูดได้ ที่นี้เราจะพิจารณา กันในความหมายของคำว่าธรรมะ ให้เป็นที่ยุติเสียที่ว่า

ธรรมะอันไหนกันแน่ที่ควรจะให้ใจเพื่อให้เกิดความสนใจแล้วมีการปฏิบัติ ข้อที่หนึ่ง ธรรมะนั้นก็คือสิ่งที่ทั้งปวงไม่ยกเว้นอะไรหมด จะเป็นรูปธรรม เป็นนามธรรม เป็นการกระทำ เป็นผลของการกระทำ จะมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งหรือไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งเที่ยงแท้ถาวรหรือไม่ เที่ยงแท้ถาวรก็ตาม สิ่งทุกสิ่งนั่นแหละคือธรรมะ ข้อที่สอง สิ่งทุกสิ่งเหล่านั้นมีกฎเกณฑ์ในตัวมันเอง ดังนั้นกฎของสิ่งทั้งปวงก็คือธรรมะ ธรรมะข้อที่หนึ่งนั่นหมายถึง “ธรรมชาติ” ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยกเว้นอะไรหมด แม้แต่พระนิพพานก็จัดว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ส่วนข้อที่สองก็เป็นกฎของสิ่งทั้งปวง ซึ่งเราเรียกว่า “ธรรมตา” คือความเป็นธรรมชานั่นเอง ข้อที่สาม ธรรมะก็คือหน้าที่ที่จะต้องกระทำต่อกันระหว่างสิ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ เพื่อจะมีชีวิตอยู่ได้โดยผาสุก อาตมาขอกล่าวยืนยันว่าเท่าที่ได้ศึกษาสอบสวนมาทั้งหมด จับใจความของคำว่าธรรมะได้เพียงสามความหมายนี้เท่านั้น สรุปทั้งสามข้อนี้ว่า ธรรมะคือสิ่งที่ต้องรู้ ต้องปฏิบัติ หรือต้องมี เพื่อไม่ให้สิ่งทั้งปวงเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา นี่เป็นการกล่าวตามความมุ่งหมายของศาสนาเท่าที่มีน เกี่ยวข้องกับมนุษย์และตามความมุ่งหมายของพระศาสดา ผู้สอนศาสนา แล้วในที่สุดเราจะพบว่า การกระทำนั้น ไปสิ้นสุดลงตรงที่ว่าธรรมะนี้ก็คือ การไม่มีอุปาทานแม้ในธรรมะนั้น การมีธรรมะจริงมีธรรมะสูงสูดนั้น ก็คือไม่มีความยึดมั่นถือมั่น แม้ในธรรมะนั้น เช่นว่าธรรมะคือตัวเราหรือของเรา แปลว่า ดับความคิดว่าเป็นตัวเราหรือของเราเสียให้หมดในสิ่งทั้งปวงในกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งปวง แม้ในหน้าที่ที่เราประพฤติต่อสิ่งทั้งปวง หรือว่าในผลแห่งการปฏิบัติ ก็กลายเป็นผู้ที่มีจิตว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรา ที่ยึดมั่นถือมั่นไว้ด้วยอุปาทาน นั่นคือธรรมะถึงที่สุด เราต้องเข้าใจธรรมะถึงขั้นนี้ จึงจะเอาตัวรอดได้ ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ก็เอาตัวไม่รอด หรือว่ายังต่ำเกินไปกว่าที่จะเรียกว่าตัว รู้จักพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราต้องเข้าใจธรรมะถึงขนาดที่ไม่มีอุปาทานยึดมั่นถือมั่นว่ามีอะไรเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา แม้ตัวธรรมะเองหรือแม้ในมรรคผลนิพพานที่จะพึงได้

นี้แหละ มันจะยากหรือง่ายจะสั้นหรือยาวจะลึกหรือตื้นอย่างไร ก็ขอได้โปรดพิจารณาด้วยความระมัดระวัง แต่เมื่อต้องการให้อาตมากล่าวว่า ธรรมะคืออะไร มีความหมายที่แท้จริงอย่างไรแล้วต้องเป็นอย่างนี้ แล้วอาตมาก็เชื่อว่าท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจในลักษณะอย่างนี้ จึงจะประหยัดเวลาและเข้าใจธรรมะทันแก่เวลาของชีวิต เพื่อให้เดินถูกทางของธรรมะได้ ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว จะต้องแกว่งไปแกว่งมาไปอีกนาน บางทีจะตายเสียก่อนที่จะเข้าใจธรรมะได้ หลักเกณฑ์ที่กล่าวนี้ อาจารย์คิกฤทธิมีความเห็นอย่างไร?

คิกฤทธิ - กระผมไม่มีความเห็นครับ ตามที่ได้ทำว่า กระผมก็ไม่มีอะไรเพิ่มเติม กระผมก็เข้าใจอย่างนั้น ที่พยายามพูดมากก็อยากจะให้คนเข้าใจอย่างนั้น อย่างที่ได้ทำได้กรุณาว่ามา ธรรมะก็แปลว่าธรรมชาติ คือทุกสิ่งทุกอย่างที่เราพบเราเห็น นอกวัดในวัด แม้แต่พระนิพพานเองก็เป็นธรรมะทั้งนั้น และไม่ว่าจะเป็นอย่างไร มันก็มีกฎเกณฑ์ในตัวของมันเอง คือตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องเสื่อมติดับแล้วของทุกอย่างมันต้องมีความสัมพันธ์กัน ฉะนั้น ก็ต้องมีหน้าที่ต่อกันและกัน ถ้าเราจะอยู่กับคน เราก็ต้องรู้หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อคนอื่น จึงจะอยู่ได้ด้วยความสุข แต่ว่าแค่นั้นมันก็เป็นอย่างต่ำ ถ้าเป็นอย่างสูงขึ้นไปอีกก็ต้องพยายามทำหน้าที่ต่อตัวเอง จึงจะถึงความผาสุกที่สุด ความผาสุกที่สูงสูดนั้นก็คือการหมดอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น แม้แต่ธรรมะนั้น ๆ แต่ทำอย่างไรจึงจะให้คนเขาเชื่อได้

พุทธทาส - เป็นอันว่าอาตมาและอาจารย์คิกฤทธิยืนยันในข้อเดียวกันว่าธรรมะคือสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้ว เรื่อง “จิตว่าง” จึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะอภิปรายในวันนี้ เป็นอันว่าอาจารย์คิกฤทธิได้ยอมรับแล้วว่า คำว่า “จิตว่าง” นี้ไม่ใช่คำเหลวไหล เป็นยอดสุดของพระพุทธศาสนา เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา ที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติจนให้ถึงความเป็นผู้มีจิตว่างนี้ ต่อนี้ไปอาตมาขอให้ข้อคิดอันหนึ่งที่สำคัญมาก เพราะเราชวนกันสนใจพระพุทธศาสนาโดยไม่ประมาทหรือ

โดยเร็ว อาตมาจะให้หลักที่จำได้ง่ายๆ ก่อนว่า “ยิ่งศึกษาพุทธศาสนา จะยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา” โดยเฉพาะก็ชาวต่างประเทศ เพราะคำว่าศาสนานั้น เขาเล็งถึงแต่หลักวิชาหรือหลักทฤษฎี รวมทั้งพิธีรีตอง เราต้องศึกษาโลกหรือศึกษาความทุกข์จึงจะยิ่งรู้พุทธศาสนา พระพุทธเจ้าท่านใช้คำเดียวกัน โลกคือทุกข์ ทุกข์คือโลก หรือชีวิตก็คือโลก พระไตรปิฎกทั้งหมดไม่ว่าจะช่วยให้เข้าใจพุทธศาสนา การที่ชาวต่างประเทศมีความเห็นว่า ศึกษาพระไตรปิฎกให้หมด ทั้งฝ่ายเถรวาท และฝ่ายมหายานแล้วยังแถมศึกษาวิชาทั้งหมดเกี่ยวกับประเทศอินเดีย เช่น ศิลปะ วัฒนธรรม ศาสนาของอินเดียทั้งหมด ยิ่งไม่มีทางรู้พุทธศาสนา ยิ่งจะวนเวียนอยู่ในป่ารกป่าพงอะไรอันหนึ่งเท่านั้น ในที่สุดก็เลิกรากันไปเอง เว้นไว้แต่จะศึกษาโลกหรือชีวิตหรือความทุกข์ คือตัวเองในขอบเขตที่ยาวประมาณวาหนึ่หนึ่งเท่านั้น เราจึงจะรู้พุทธศาสนาหรือธรรมะ เดี๋ยวนี้เราพากันหลงเรียนพุทธศาสนาโดยเรียนพระไตรปิฎกทั้งหมด เรียนเรื่องของประเทศอินเดียทั้งหมด โดยหวังว่าจะรู้ธรรมะหรือจะรู้พุทธศาสนา อาตมายืนยันว่ายิ่งทำอย่างนั้นยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา ขอให้ศึกษาสิ่งที่เกิดขึ้นแก่เนื้อแก่ตัว มองดูเข้าไปในเนื้อในตัวจริงๆ ว่าเราเป็นทุกข์เพราะความยึดมั่นถือมั่น ในวินาทีที่เราไม่มีความยึดมั่นถือมั่น เราไม่มีความทุกข์เลย อย่างนี้ยิ่งมองมากเท่าไร ก็จะเข้าใจพุทธศาสนาหรือธรรมะโดยตรงและโดยเร็วยิ่งขึ้นเท่านั้น เกี่ยวกับความข้อนี้ อาจารย์คึกฤทธิ์ มีความเห็นอย่างไร?

คึกฤทธิ์ - ถ้าท่านสอนพุทธศาสนาอย่างนี้ ธรรมดาจะต้องสอนสองคนกับธรรมดา คือต้องคนไม่ยึดสอนคนไม่ยึดคนละครึ่ง ถ้าไปสอนคนที่เขายังยึดเขาจะเข้าใจผิด เพราะ “จิตว่าง” ท่านหมายถึงการไม่มีอุปาทาน แต่คำว่าว่างมันแปลได้กว้างขวางเหลือเกิน มันว่างจากอะไร? ถ้าพูดว่าจิตไม่ยึดก็น่าจะเข้าใจได้ดีกว่า เพราะว่างอาจจะหมายถึงการไม่นึกคิดอะไรเลยก็ได้ คำว่า “ทำงานด้วยจิตว่าง” ถ้าคนธรรมดาเขาได้ยินแล้ว เขาจะว่าเมื่อจิตว่างแล้วเขาจะไปทำอะไรได้ มันต้องมีแนว

อะไรบ้าง ถ้าพูดกับธรรมดา ธรรมดาเขาก็เข้าใจ ไม่มีปัญหาอะไรทั้งนั้น เพราะเมื่อท่านพูดไปธรรมดาเขาก็ติดตามไป แต่ถ้าสอนคนที่ยังมีอะไรๆ อยู่บ้าง หรือคนที่เขาไม่ค่อยจะสนใจแล้ว เห็นจะมีความลำบาก นอกจากนั้น คำพูดเป็นต้นว่า “ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนา ก็จะไม่รู้จักพระพุทธศาสนา” นั้น บางคนที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังเข้าก็ตกใจเสียแล้ว วิ่งหนีเลย เขาหาว่าท่านพุทธทาสเอาอะไรมาพูดก็ไม่รู้ บาปกรรมแท้ๆ มันเป็นเรื่องที่คนไทยไม่ค่อยจะคุ้นหู อย่างนี้จะต้องไปสอนญี่ปุ่น คือพูดเหมือนพุทธศาสนานิกายเซ็น มันลำบากอีกครึ่ง ขอประทานโทษ ธรรมดาขอกราบเรียนตรงๆ ว่า ธรรมดาจักจะไม่ค่อยเห็นด้วยเท่าไรแล้วตอนนี้ ที่ท่านกล่าวว่ายิ่งศึกษาโลกหรือศึกษาความทุกข์มาก ๆ จึงจะยิ่งรู้พระพุทธศาสนา ข้อนี้ธรรมดาสงสัย คือได้เคยเห็นมามากแล้ว คนที่ศึกษาโลกศึกษาความทุกข์ โดยไม่คำนึงถึงพระพุทธศาสนาเลยนั้น ส่วนมากมักจะเข้าผิดเตลิดไปใหญ่ทีเดียว ธรรมดาอยากจะขอประทานเสนอว่า คนที่จะศึกษาโลกและความทุกข์ แล้วก็ให้รู้จักโลกและความทุกข์ ตลอดจนรู้จักพระพุทธศาสนานั้น จะต้องมีความรู้พระพุทธศาสนา อยู่ในใจบ้าง คืออย่างน้อยก็จะต้องรู้ว่าศึกษาเพื่อให้หมดความยึดมั่นถือมั่น เพื่อให้หมดอุปาทาน ถ้าคนนั้นมีความยึดถืออยู่ในใจเสียแล้ว เป็นต้นว่าเชื่อว่า มีพระเจ้า ธรรมดาเขาศึกษาโลกและศึกษาความทุกข์ให้จนตาย ก็ไม่มีหลุดพ้น ไม่มีวันเข้าใจธรรมะได้ แต่ถ้าศึกษาโลกด้วยธรรมดาของพระพุทธศาสนา อย่างนั้นก็รู้จักโลกยิ่งขึ้น เมื่อรู้จักโลกยิ่งขึ้น รู้จักความทุกข์ยิ่งขึ้นแล้ว เมื่อนั้นก็จะรู้จักพุทธศาสนา กว้างขวางขึ้น ข้อแรกธรรมดาเห็นด้วยที่ว่า ถ้ามีวิชาพระพุทธศาสนาอย่างที่เขาศึกษากันอยู่ทุกวันนี้ ก็ไม่มีวันจะได้รู้จักพระพุทธศาสนา ถ้าได้ศึกษามากขึ้น ก็เพียงได้เป็นเจ้าคุณ ได้พัดยศ ได้เปรียญหลายประโยค แต่ก็ไม่แน่ว่าจะรู้จักพระพุทธศาสนาจัก ข้อหลังที่ว่าศึกษาโลกและความทุกข์นี้ มันต้องมีจิตใจอยู่ในแนวของพระพุทธศาสนาด้วย ถ้ายึดถือศาสนาอื่นละก็ลำบากแน่ คือถ้าศึกษาโลกโดยหวังว่าโลกนี่จะเป็นความสุข ยิ่งพบทุกข์เท่าไรยิ่งไม่แลเห็นว่าโลกนี้เป็นทุกข์ เมื่อ

เกิดโหม่นัส มันยิ่งเกิดความเคียดแค้น มันยิ่งเกิดความไม่พอใจ แล้วก็ไม่มีวันที่จะหมดทุกข์ได้ มันยิ่งทุกข์มากขึ้นไปอีก ถ้าเรารู้แนวของพระพุทธศาสนาแล้ว ศึกษาโลกในแนวนั้น กระผมว่าบางทีจะดีกว่า ส่วนเรื่องพระไตรปิฎก ที่ว่าศึกษามากไปแล้ว ยิ่งไม่รู้พระพุทธศาสนานั้น กระผมไม่พูดหรอกครับ พูดไปเดี๋ยวคนเขาจะมาด่าผมหยาบๆ คายๆ อีก เพราะเคยถูกด่ามาแล้ว

พุทธทาส - อาตมาพอใจที่ได้พบข้อเท็จจริงดังที่อาจารย์คึกฤทธิ์ว่า ท่านผู้ฟังทั้งหลายลองพิจารณาข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับพุทธบริษัทชาวไทยนี้เป็นอย่างไร ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและการรู้พุทธศาสนา ข้อที่อาตมาว่ายิ่งศึกษาพุทธศาสนายิ่งไม่รู้พระพุทธศาสนานี้ หมายความว่า มันยิ่งทำให้ละเอียดและหลงใหลในความรู้ในรสอร่อยของความรู้ ในความนึกความคิดของการใช้เหตุผลตามหลักปรัชญา ตรรกวิทยา หรืออะไรๆ มากขึ้น พระพุทธศาสนาในที่นี้ เรามีได้หมายถึงความรู้ แต่เราหมายถึงตัวธรรมะแท้ๆ ที่ทำลายความยึดมั่นถือมั่น ยิ่งศึกษาพระไตรปิฎกก็ยิ่งสนุก จนคนโบราณยุคหนึ่งเรียกพระไตรปิฎกว่านางฟ้า (วาณี) ทั้งสวยอะไรสารพัดอย่าง เป็นที่ลุ่มหลงของนักศึกษา สามารถที่จะผูกมัดจิตใจของนักศึกษานี้ให้มัวเมาในนางฟ้านี้ได้ อาตมาได้เคยประสบมาแล้ว ส่วนวิชาเกี่ยวกับประเทศอินเดียที่ฝรั่งเขาว่าจะต้องเรียนก่อนที่จะรู้จักพุทธศาสนานั้น อาตมาเห็นว่ายิ่งไปกันใหญ่ ไม่เข้ามาสู่จุดศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา โดยเขาเข้าใจว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาของอินเดียศาสนาหนึ่ง อาตมาขอยืนยันว่ายังไม่มีหวัง โดยเฉพาะคนที่ยังไม่รู้จักพุทธศาสนาเลย ถ้าอยาการู้พุทธศาสนาให้เร็วๆ ก็ต้องทำตามวิธีที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสสอนไว้ อย่างที่เรียกว่าทำวิปัสสนา แต่ขอให้ทำวิปัสสนาจริงๆ อย่าให้เป็นวิปัสสนาแท้ที่เป็นอะไรต่ออะไรออกไปเสียแล้ว ก็รู้กันอยู่ดีแล้วว่ามันให้ผลอย่างไร เดียวนี้ก็ปรากฏผลมากขึ้น กลายเป็นเมฆหมอกปิดบังพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น เขาควรลองทำตามที่พระพุทธเจ้าสอน โดยควบคุมพฤติกรรมของจิตไว้ในขณะที่ตาได้เห็นรูป หูได้ฟังเสียง จมูกได้ดม

กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรสเหล่านี้เป็นต้น ให้เป็นไปในทางของสติปัญญา อย่าให้เฉลอเอียงไปในทางของกิเลสตัณหาอุปาทาน อย่างนี้ไม่ก็ชั่วโมงหรือไม่ก็วันไม่ก็เดือน ก็จะเข้าถึงตัวธรรมะ ตัวพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าท่านมีให้ ขออภัยต้องใช้คำอย่างนี้ ไม่ใช่ตัวธรรมะหรือพระพุทธศาสนาที่เขียนเพิ่มเติมกันขึ้นมาเรื่อยๆ โดยพระอรรถกถาจารย์ในระยะหลังๆ ซึ่งกลายเป็นพระไตรปิฎก หรือเป็นคัมภีร์อะไรๆ ทำนองนี้

ฉะนั้น อย่าได้เข้าใจว่า พวกชาวต่างประเทศจะเรียนพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ฝ่ายมหายาน หรือศึกษาวิชาเกี่ยวกับอินเดียหมดแล้ว เขาจะรู้จักพุทธศาสนาแล้วจะมาสอนเราอย่างนี้ ไม่ต้องห่วง ถ้ายังหลงอยู่ในสวนดอกไม้ที่กว้างขวางอย่างนี้แล้ว ก็ไม่มีวันจะพบหัวใจของธรรมะหรือของพระพุทธศาสนา ขอให้เข้าใจว่า “ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนา ยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา” นั้น มีความหมายอย่างนี้ แล้วข้อที่ว่าให้ดูที่ตัวทุกข์หรือโลกหรือชีวิตนี้ เรามีความหมายเฉพาะ พระพุทธเจ้าท่านตรัสคำว่าโลกกับคำว่าทุกข์นี้แทนกัน หมายถึง ปัญหาต่างๆ ที่มันเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ตัวโลกแท้ๆ นั้นมันไม่เป็นทุกข์เป็นสุข แต่ทว่าเมื่อใดมีความยึดมั่นถือมั่นในโลกนั้น ในลักษณะว่าตัวเราหรือของเราแล้ว โลกนี้จะเป็นทุกข์ขึ้นมาทันที โลกนี้จะหมายถึงอะไรๆ ก็ได้ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง หมายถึงเกียรติยศชื่อเสียง ทรัพย์สมบัติ บุตรภรรยา ในวงแคบๆ อย่างนี้ก็ได้ ยึดมั่นเมื่อไรก็มีความทุกข์เมื่อนั้น ไม่ยึดมั่นเมื่อไรไม่มีความทุกข์เมื่อนั้น แต่ไปเรียนในเวลาอื่นไม่ได้ นอกจากเรียนเอาเวลาที่มีความทุกข์เท่านั้น มันต้องใช้เวลามีความทุกข์นั้นแหละเป็นวินาทีทอง เป็นนาทีเพชร ที่พิเศษสุดที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา ดูความทุกข์นี้เป็นอย่างไร มาจากอะไร และความตรงกันข้ามของมันคืออะไร แล้ววิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดความตรงกันข้ามนั้นปฏิบัติอย่างไร (อริยสัจ ๔ ประการ) นี่เป็นหลักในพระพุทธศาสนา ยิ่งมองดูในตัวในความทุกข์ ดูพฤติกรรมของจิตที่เต็มไปด้วยตัณหาอุปาทานนั้นแหละ คือตัวที่จะต้องมองให้เห็นชัด

และทำความเข้าใจ นี้เรียกว่า “ยิ่งดูทุกข์ ก็ยิ่งจะรู้จักทุกข์ และธรรมชาติของพระพุทธศาสนา” ขอให้ถือว่าทุกข์มีความหมายอย่างนี้ เป็นความหมายบัญญัติไว้เฉพาะทุกข์ต่อเมื่อยึดมั่นถือมั่น เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้วก็ไม่มีความใดเป็นทุกข์ ความเกิดแก่เจ็บตายก็เหมือนกัน ถ้าไม่ถูกยึดมั่นถือมั่นแล้วมันก็ไม่เป็นทุกข์ขึ้นมาได้เพราะฉะนั้น ถ้าเราได้ยินบทสวดที่ว่าความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์นั้น อย่าได้ทักท้วงเอาทันทีว่า การเกิดแก่เจ็บตายนี้เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ตอนท้ายว่า เบญจขันธ์ที่ถูกยึดมั่นถือมั่นต่างหากที่เป็นตัวทุกข์ ความทุกข์หรือโลกนี้ถ้าไม่ถูกยึดมั่น แล้วไม่เป็นทุกข์ พอยึดมั่นเมื่อไรก็เป็นทุกข์เมื่อนั้น คุณันเตโนแงนี้ ทุกคราวที่มันจะเกิดความยึดมั่นถือมั่น คือทุกคราวที่ตากระทบรูป หูกระทบเสียง ฯลฯ ไปตามลำดับ นี่เป็นวิธีเฉพาะสำหรับศึกษาพระพุทธศาสนา และจะเข้าใจธรรมะเร็วที่สุด จึงจะให้ศึกษาที่ความทุกข์ในลักษณะเช่นนี้ ในวิธีอย่างนี้ ในความหมายอย่างนี้ จะยิ่งรู้พระพุทธศาสนาโดยเร็วที่สุด ขอให้ชักชวนกันศึกษาพระพุทธศาสนาในลักษณะเช่นนี้ และช่วยกันบอกกล่าวเพื่อนฝูงที่ไม่รู้จักพระพุทธศาสนาหรือเป็นชาวต่างประเทศว่า ถ้าอยากรู้พระพุทธศาสนา โดยตรงและโดยเร็วแล้ว ก็ขอให้ทำอย่างนี้ พระไตรปิฎกหรือวิชาที่เกี่ยวกับประเทศอินเดียยังช่วยไม่ได้ จึงสรุปว่า ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนา ยิ่งไม่รู้พระพุทธศาสนา ยิ่งศึกษาโลกหรือความทุกข์ในลักษณะที่กำลังกล่าวนี้ จึงจะรู้พระพุทธศาสนา และจะมีทางชนะทุกข์ได้ เป็นอันว่าเราใกล้เข้ามาในหัวข้อที่ว่า “จะเข้าใจพระพุทธศาสนาได้อย่างไร” คำว่าศาสนานี้เราใช้กันพื้นเพือ สมัยพุทธกาล ท่านใช้คำว่าธรรมะ แต่มาถึงสมัยเราปัจจุบันนี้ เราใช้คำว่าศาสนา ถ้าให้ถูกแล้วก็ต้องเล็งถึงสิ่งเดียวกัน แต่เดี๋ยวนี้ความหมายของศาสนามันเจ่ออกไปมาก ทำให้เกิดความลำบากขึ้น

ที่นี้เราก็มารู้ถึงสิ่งที่เรียกว่าหัวใจของธรรมะ หรือจะเรียกว่าหัวใจของพระพุทธศาสนาก็ได้ คำๆ นี้เรากำลังค้นขึ้นเอง คิดขึ้นเองในเมืองไทย เพราะว่าในสมัยพุทธกาล

นั้น พุทธศาสนาเป็นหัวใจล้วนๆ อยู่แล้ว แต่พอมายุคนี้ เนื้อหนังกระดูกที่เปลือกมันงอกมากออกไปจนไม่รู้ว่าหัวใจของธรรมะนี้มันอยู่ที่ไหน เราจึงต้องพิจารณากันเสียใหม่ว่าจะอะไรเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปในวงของพุทธบริษัท ถ้าถามว่าอะไรเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ส่วนมากตอบกันว่าพระโอวาทปาฏิโมกข์ คือที่สอนว่าอย่าทำชั่วทุกอย่าง จึงทำความดีทุกอย่าง และทำจิตให้บริสุทธิ์สิ้นเชิงนี้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา บางคนก็ว่าคำของพระอัสสชิ ที่ถูกจารึกในแผ่นอิฐทั้งในอินเดียและเมืองไทย มากที่สุดเช่นในนครปฐมนี่ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือมีเรื่องอยู่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประกาศพระพุทธศาสนาใหม่ๆ มีคนถามพระอัสสชิว่าธรรมะของพระสมณะโคดมนี้ว่าอย่างไร พระอัสสชิท่านตอบว่า “สิ่งเหล่าใดเกิดมาเพราะมีเหตุทำให้เกิดพระตถาคตเจ้าแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งแสดงความดับสิ้นเชิงของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ” บางคนก็บอกว่าอริยสัจสี่ประการเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือเรื่องทุกข์ เรื่องที่มาของความทุกข์ สภาพที่ไม่มีความทุกข์เลย และวิธีปฏิบัติที่จะให้ถึงสภาพที่จะไม่มีความทุกข์

ส่วนอาตมานั้นขอเอาพุทธภาษิตอันหนึ่ง คือเมื่อมีผู้ไปถามพระพุทธเจ้าว่า คำสอนทั้งหมดทั้งสิ้นสรุปให้เป็นประโยคสั้นๆ ประโยคเดียวจะได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าท่านว่าได้ กล่าวคือ “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” นี่คือนิยามของพระพุทธศาสนา ถ้าได้ยินข้อนี้ก็คือนิยามทั้งหมด ถ้าปฏิบัติข้อนี้ก็ปฏิบัติทั้งหมด ถ้าได้รับผลจากข้อนี้ก็ได้รับผลทั้งหมด ที่นี้เราก็จะพิจารณาว่าหลักอันไหนควรจะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่ว่าอย่าทำชั่วให้ทำแต่ความดี ทำจิตให้บริสุทธิ์นั้น ก็ถูกเหมือนกัน แต่ยังมีได้บอกว่าการทำจิตให้บริสุทธิ์นั้นทำอย่างไร ส่วนคาถาพระอัสสชิที่ว่า สิ่งใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตท่านชี้เหตุที่เป็นแดนเกิดของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งเรื่องความดับและวิธีทำความดับของสิ่งเหล่านั้นนี้หมายถึงทุกข์ ทุกข์นี้ย่อมมีเหตุ แล้วความดับของมันก็

มีอยู่ นี่ก็ยังไม่ปรากฏชัดว่าแสดงอย่างไร มันจึงเป็นเพียงแง่หนึ่งที่บอกว่าเราจะต้องถือเหตุผลกันแล้ว จะต้องดับที่เหตุจึงจะดับผลได้ทำนองนี้ ส่วนเรื่องอริยสัจนั้น ต้องศึกษาถึงสี่เรื่อง แต่ละเรื่องก็กว้างขวาง อาตมาจึงไม่ชอบที่จะถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะว่าเรื่องมันมาก จึงติดใจอย่างยิ่งในพุทธภาษิตที่พระองค์ตรัสว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” อาตมาเห็นว่านี่แหละเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา โดยเหตุที่ว่าเมื่อเราพิจารณาอยู่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น มันก็พอแล้ว การไม่ยึดมั่นถือมั่นก็คือการไม่ไปสำคัญผิดว่านั่นเป็นตัวเราหรือของเรา เมื่อไม่ยึดมั่นว่าอะไรเป็นตัวเราหรือของเราแล้ว อะไรๆ มีหมดเองอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านว่า คือศีลจะมีเอง สมาธิจะมีเอง ปัญญาจะมีเองด้วยการไม่มีการยึดมั่นถือมั่น คนเราขาดศีลเพราะไปยึดมั่นอะไรเข้า ไม่มีสมาธิก็ไปยึดมั่นถือมั่นอะไรเข้า ไม่มีปัญญา ใจที่สวดก็เพราะยึดมั่นถือมั่นอย่างยิ่ง ฉะนั้นจึงให้ทำแต่เพียงอย่างเดียว เรียนก็เรียนอย่างเดียว ปฏิบัติก็ปฏิบัติอย่างเดียว ได้ผลมาก็จากสิ่งๆ เดียวนี้ คือระมัดระวังจิตในขณะที่ได้ยินเสียงตมกลิ้งลิ้มรสประจำวัน อย่าให้กระแสนจิตเป็นไปในทางยึดมั่นถือมั่นว่าสิ่งใดเป็นตัวเราหรือของเรา แล้วจิตที่ไม่ยึดมั่นนี้ จะเป็นจิตที่สมบูรณ์ด้วยปัญญา และสมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ ในขณะที่จิตว่างเท่านั้นแหละ คนเราจะมีสติปัญญาและมีสัมปชัญญะ ในขณะที่จิตวุ่นเรามีตัณหาอุปาทาน นี่เป็นของตรงกันข้ามเสมอ จิตว่างก็หมายถึงจิตไม่มีอุปาทาน ไม่มีความเห็นแก่ตัว แต่แจ่มใสเยือกเย็นอยู่ด้วยสติปัญญาและสติสัมปชัญญะ นี่คือที่เรียกว่าจิตว่างตามหลักของพระพุทธศาสนา ฉะนั้น จึงถือว่าหัวใจข้อเดียวนั้นๆ ของพระพุทธศาสนาก็คือ การทำจิตให้ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นตัวเราหรือของเรา นี่คือข้อความที่พระพุทธองค์ท่านสรุปว่าเป็นคำสอนทั้งหมดของพระองค์ ซึ่งเราเรียกกันว่าหนมตพระไตรปิฎก ที่พูดมาทั้งหมดนี้ ก็เพื่อจะชี้ว่าอะไรเป็นหัวใจของธรรมะ ในคำสั้นๆ หรือประโยคสั้นๆ ที่จะเข้าใจได้ทันทีแก่มหาชนทั่วไปที่ไม่ต้องการศึกษามากๆ ได้มรรคผลนิพพานก็

เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดนั่นเอง การที่เรามีหลักของการปฏิบัติธรรมในประโยคสั้นๆ อย่างนี้ จะเป็นที่ยังพอเหมาะสมแก่สังคมในยุคปัจจุบันนี้หรืออย่างไร ขออาจารย์คึกฤทธิ์ ได้วินิจฉัย

คึกฤทธิ์ - ฟังท่านอภิปรายกระผมก็เข้าใจครับ แต่จะถือว่ามันง่ายอย่างได้เท่าว่านั่นมันยังไม่ง่าย คือจะไปอธิบายให้ลูกเด็กเล็กแดงหรือชาวบ้านฟังเห็นจะลำบาก เพียงแต่คาถาของพระอัสสชิ ก็อธิบายกันหลายวันทีเดียว ผมเคยอธิบายมาแล้ว ไม่ใช่เข้าใจง่ายๆ เลย คือถ้าเป็นคนไม่ยึดแล้วก็เข้าใจง่ายเหลือเกิน ที่นี้คนไม่ยึดจะไปพูดกับคนที่เขายึดนี้ มันลำบากจริงๆ กระผมก็ตรองไม่เห็นเหมือนกัน ความจริงกระผมก็เข้าใจ เพราะถ้าจับธรรมะข้อนี้เพียงข้อเดียวก็หมดอุปาทานได้ แต่ตามความจริงนั้นธรรมะของพระพุทธเจ้าทุกข้อ ถ้ามีปัญหาจะพิจารณาไปในทางตัดอุปาทาน ก็ได้ทุกข้อ แต่ถ้าจะยึดเพียงข้อเดียวเพื่อความง่ายความสะดวก ก็พอจะได้การพิจารณาโลกพิจารณาทุกข้ออย่างไรก็ตาม ถ้าไม่รู้จักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็จะไม่รอด จะไม่รู้จักโลกจริงๆ ผมพบคนมากมายที่เขาเกิดในศาสนาอื่น ไม่รู้จักพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เขาเป็นคนที่มีความเชื่ออย่างอื่น พูดกันอย่างไรเขาก็ไม่รู้เรื่อง เมื่อเขามาศึกษาพระพุทธศาสนา ธรรมะเก่าของเขา อุปาทานเก่าของเขาก็ยังแผ่อยู่อย่างดีที่สุดเขาก็นับถือพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้เป็นเจ้า เขาก็เห็นว่าพระสงฆ์เป็นผู้ติดต่อระหว่างพระผู้เป็นเจ้ากับมนุษย์ ไม่ใช่ผู้ที่พยายามจะหลีกจากโลก มันเป็นเรื่องยาก กระผมยอมรับตรงๆ ว่าถ้าไม่มีใครมาสอนก่อน ก็คงจะมองอะไรไม่ออก ทุกวันนี้ที่มองเห็นโลกเข้าใจโลก รู้ความทุกข์ ก็เพราะมีศรัทธาเป็นเบื้องต้นว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบตรัสรู้ความจริง แล้วก็พยายามศึกษาว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร และพยายามมองโลกในทรรศนะนั้นไม่เคยถามว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผิดหรือถูก ไม่เคยถามตัวเองว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้จริงหรือเปล่า เชื่อเสียก่อนในเบื้องต้น คือมีศรัทธาอย่างที่ท่านสอนให้มีศรัทธา แล้วทำความเข้าใจ

ในศาสนาพุทธ คือไม่พยายามคิดอะไรให้มันวอกออกไป นอกพุทธศาสนา จะว่าเป็นอุปาทานมันก็เป็น การมานั่ง พุดกันที่นี้ก็มีอุปาทานกันอยู่ คือมีอุปาทานในพระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์ ซึ่งก็คงไม่บาปไม่กรรมอะไรนัก พระ ไตรปิฎกก็เช่นเดียวกัน มันมีวิธีศึกษาหลายทาง แล้วแต่ ว่าเราจะศึกษาพระไตรปิฎกในฐานะอะไร ถ้าศึกษาในฐานะ เป็นวรรณคดี มันก็คิดได้ เพราะเหตุว่าพระไตรปิฎกเป็น หนังสือไพเราะจริง ๆ ในทางอรรถรสก็สูง ถ้าจะศึกษา ในทางเหตุผล พระไตรปิฎกก็มีสาระมีเหตุผลมากมาย เหลือเกิน ถ้าศึกษาในทางอักษรศาสตร์ ก็เป็นภาษา โบราณที่น่าสนใจ พระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องที่หึงไม่ได้อีก นั้นแหละ จะลืมเสียเลยก็ไม่ได้ ธรรมะของพระพุทธเจ้า ที่เรารู้กันอยู่ทุกวันนี้ก็มาจากพระไตรปิฎก จริงอยู่พระ ไตรปิฎกอาจมีสิ่งที่ไม่ดี แต่ของที่เรารู้ว่าถูกก็อยู่ใน พระไตรปิฎกนั่นเอง แล้วใครจะเป็นคนชี้ว่าพระไตรปิฎก หน้าไหนถูกหน้าไหนผิด ถ้ารับก็ต้องรับทั้งเล่ม ถ้าไม่รับก็ ไม่รับเลย แต่ถ้าไม่รับเลยของดีที่อยู่ในนั้นเราก็จะไม่ มีกรรมติดอย่างนี้ เพราะฉะนั้น อย่างที่ได้หักกรุ่นว่ามานั้นก็ถูกทุกประการ กระผมไม่เถียงเลย แต่ว่าขั้นแรก เห็นจะต้องให้มีศรัทธาก่อน คือยึดถือพระรัตนตรัยเป็น สรณะก่อน เชื่อก่อนว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบ แล้ว ก็เชื่อด้วยว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เหล่านั้น เป็นความจริงที่เชื่อถือได้ทุกประการ เพราะไม่เชื่ออย่างนั้นแล้ว กระผมคิดว่าไม่มีทางที่จะ เข้าใจธรรมะได้ มีแต่จะทุกข์ มีแต่จะยึด จะดิ้นรน ขวนขวายอย่างไม่มีการสิ้นสุด คนที่จะตรัสรู้ได้โดยไม่ คำนึงถึงพระพุทธศาสนา คนที่จะรู้โลกรู้ทุกข์ได้ด้วยตนเอง โดยไม่รู้จักพระพุทธศาสนามาก่อนเลยนั้นก็มีคน ๆ เดียว เท่านั้น คือพระพุทธเจ้า คนอื่นทำไม่ได้ คนอื่นต้องไป ตามแนวที่พระองค์ได้วางไว้ กระผมเชื่ออย่างนี้จะผิดถูก อย่างไร ก็ขอกราบเรียนถามได้เท่าด้วย

พุทธทาส - อาตมาเข้าใจแล้วว่าที่เรายังเข้าใจไขว่ กันอยู่นั้นคืออะไร ที่ว่าหัวใจของพระพุทธศาสนาคือหลัก พุทธภาษิตข้อที่กล่าวแล้วนั้น หมายความว่าเราจะเลือกเอา

หลักที่มีประโยชน์ที่สุด หรือว่าครอบคลุมความหมาย ทั้งหมดไว้มาถือเป็นหลัก แม้แต่สำหรับจะเชื่อ จริงอยู่ เราต้องอาศัยความเชื่อเป็นพื้นฐาน แต่อาตมาก็บอกว่า เพื่อจะประหยัดเวลาแก่ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติ ความเชื่อ นั้นเอามารวมทุ่มเทไปที่หัวใจของพุทธศาสนา แล้วจะ เป็นความเชื่อที่ถูกต้องที่สุดกว้างขวางที่สุดสมบูรณ์ที่สุด เพราะได้รวมพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ศิลสมภาวิปัญญา หรืออะไรทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเอาไว้ในประโยคนี ข้อนี้หมายความว่า พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง นั้น ก็คือภาวะหรือบุคคลที่ปราศจากความยึดมั่นถือมั่น หัวใจของพระพุทธเจ้าก็คือภาวะที่ปราศจากความยึดมั่น ถือมั่น เพราะท่านตรัสรู้และทำลายความยึดมั่นถือมั่น พระพุทธเจ้าองค์แท้คือภาวะแห่งความไม่ยึดมั่นถือมั่น ส่วนร่างกายนั้นเหมือนกับบุคคลทั่วไป หัวใจของพระ ธรรมนั้นก็คือภาวะของความไม่ยึดมั่นถือมั่น พระธรรม ในส่วนปฏิบัติก็ให้ปฏิบัติในลักษณะที่จะทำลายความ ยึดมั่นถือมั่น และพระธรรมในส่วนปฏิเวธคือผลที่ได้รับ ก็ขอให้เป็นมรรคผลนิพพาน คือการทำลายความยึดมั่น ถือมั่นเสียได้จนหมดจนสิ้นเชิง ฉะนั้น เรามุ่งจุดลงไป ที่ การทำลายความยึดมั่นถือมั่น นั้นแหละคือเราได้รวม เอาพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง มาฝังไว้ในจิตใจ เราอย่างถูกต้อง เรามีพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง โดยความเชื่อก็ตาม โดยการกระทำก็ตาม ได้ด้วย ลักษณะอย่างนี้ เป็นอันว่าเราไม่ต้องนับถือพระพุทธ พระธรรมพระสงฆ์ที่เป็นเพียงวัตถุ เป็นเพียงเสียง เป็น เพียงสิ่งของ ซึ่งเป็นการเนิ่นนานเสียเวลา ทำลายเวลา ของเราให้เปลืองไป แม้ว่าเราจะต้องผ่านวัตถุเหล่านั้น ก่อน ก็ให้ผ่านไปโดยเร็ว ไปยังจุดที่เป็นองค์จริงของ พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ คือภาวะที่จะทำลายความ ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็จะมีพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ใน ตัวเราจริงๆ แล้วก็เชื่อได้จริง เชื่อได้ด้วยตนเอง โดยไม่ เชื่อตามผู้อื่น เห็นความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นภาวะแห่ง ความทุกข์ เห็นว่าการทำลายความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็น ทางดับทุกข์เท่านั้น แล้วศิลปสมภาวิญญาก็มีครบถ้วนอยู่ ในตัวเอง การขาดศีล ก็เพราะมีความยึดมั่นถือมั่นใน

ของรักในของไม่รัก แล้วก็ทำไปตามอำนาจแห่งความรัก หรือความไม่รัก สมมติฟังชานเลือนลอยเป็นนิวรรณ์ต่าง ๆ นานา ก็เพราะการยึดมั่นถือมั่น ถ้ามองเห็นว่าสิ่งทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น จิตก็จะสงบลงไปเอง การฟัง พิจารณาอยู่เสมอว่าไม่มีสิ่งอะไรน่ายึดมั่นถือมั่นอยู่เสมอ ๆ คือตัวปัญญาสูงสุดที่พระพุทธเจ้าประสงค์ให้เรา มี ฉะนั้น เราจึงมีศีลสมาธิปัญญาครบถ้วนบริบูรณ์ตามความต้องการของพุทธศาสนาด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่น

ถ้าจะพูดถึงตัวพระไตรปิฎก เราก็เห็นได้ชัดว่า พระไตรปิฎกทุกคำพูด มุ่งไปยังการทำลายความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น แม้ในเรื่องอริยสัจสี่ประการ ก็เห็นได้ชัดว่า ความทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ ก็คือผลของการยึดมั่นถือมั่น นี้เราก็ได้อริยสัจสองข้อเต็ม ๆ แล้ว จะมองเห็นชัดต่อไปว่า เมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่นคือไม่มีตัวตน นั่นแหละคือนิโรธ กล่าวคือความดับทุกข์ การกระทำทุกอย่างทุกประการที่เป็นไปด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้นก็คือตัวมรรค แม้ท่านจะจำแนกไว้แปดองค์ มันก็ล้วนแต่ มุ่งหมายที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือ ความสำคัญผิดอย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวเรา หรือของเราเสมอ ก็ขอให้เอาข้อแรกคือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบความเข้าใจถูกต้อง) นั่นเป็นหลักใหญ่ มันต้องเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเสียก่อน จึงจะเป็นสัมมาทิฐิที่สมบูรณ์ ต่อขึ้นไปก็จะต้องในเรื่องต่างๆ ต่อไปเอง จนครบแปดองค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าสัมมาทิฐิต้องมาก่อน คือเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราว่าเป็นของเรา จึงมีอริยสัจอีกสองข้อครบเป็นสี่ และเป็นอริยสัจที่รวมอยู่ในคำๆ เดียวคือ “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” ฉะนั้น ศรัทธาในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี จะปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาที่ดี การปฏิบัติอื่นๆ ทั้งหมดก็ตาม ล้วนแต่ขยัยออกไปจากส่วนนี้ บริยัติหรือพระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องนี้ แต่เป็นคำบรรยายในลักษณะที่ไพเราะกว้างขวางที่สุด ฉะนั้นจึงขอให้พวกเราที่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะโดยเร็ว จงเข้าถึงหลักนี้ไว้ในฐานะที่เป็นหัวใจของธรรมะ อาตมา

เห็นด้วยกับอาจารย์ศึกษาว่ามันยากหรือมันลึกซึ่งแก่คนทั่วไป แต่ว่าถ้าเราไม่ยอมแพ้ และหาหนทางจนสุดความสามารถของเรา ก็จะต้องมีหนทางที่สะดวกที่ทำได้ และเหมาะสำหรับคนทั่วไปที่จะประพฤติปฏิบัติให้ตรงจุด แล้วเขาก็จะได้พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ได้อริยสัจพร้อมกันไปนคราวเดียวโดยไม่รู้สึกรู้สิดู ฉะนั้นขอให้สนใจเป็นพิเศษ ในประโยคที่ว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” ถ้ายังเห็นว่ามันยาวไปก็พูดได้สั้น ๆ ว่า “จิตว่าง” (สุญญตา) นี้แหละคือหัวใจของธรรมะ หรือหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะการหมกการยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา

อาตมามีระบบปฏิบัติอันหนึ่ง ซึ่งเตรียมขึ้นสำหรับคนทั่วๆ ไปจะเข้าใจได้ปฏิบัติได้ อาตมาได้เผชิญกับปัญหาเรื่องการอธิบายคำว่า “จิตว่าง” (สุญญตา) นี้ มามาก หลายปีแล้ว และก็ได้พบลูทางที่จะอธิบายเพิ่มขึ้นเสมอๆ จึงมีมานะพยายามที่จะอธิบายให้ลุล่วงไปให้จนได้ เพื่อประหยัดเวลาของเพื่อนมนุษย์ให้เข้าใจพุทธศาสนาได้อย่างรวดเร็วถูกต้อง และสมบูรณ์จริงๆ เพราะเขาหาว่ากล่าวคำที่เข้าใจไม่ได้มานานแล้ว จึงขอให้ระวังฟังให้ดี ระบบนี้มีหัวข้อปฏิบัติคือว่า ให้ทำงานด้วยจิตว่าง ให้ทำงานให้ความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ด้วยความว่าง ส่วนความตายนั้นไม่มีไปเสียตั้งแต่ที่แรกแล้ว

ที่เรียกว่าทำงานด้วยจิตว่างนั้น ก็คือเราทำงานตามหน้าที่ของเราทุกอย่างทุกประการด้วยจิต ที่ไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่มีความรู้สึกที่โน้มไปในทางที่มีตัวเราหรือของเรา และไม่มีความรู้สึกที่จะยึดมั่นสิ่งหนึ่งสิ่งใดไว้ว่าเป็นตัวเราหรือของเรา อย่างนี้เรียกว่าทำงานด้วยจิตว่าง ว่างจากอะไร? ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรา ว่างจากความคิดเห็นแก่ตัวเอง เพราะตัวเรานั้นมันไม่ใช่เป็นตัวเราจริง มันเป็นเพียงมายา แต่อย่าดูถูกสิ่งที่เป็นเพียงมายา สิ่งที่เป็นมายานั้นก็คือความรู้สึก ดูเหมือนว่ามีตัวตน เป็นสิ่งเป็นก้อน เป็นอะไรจริงๆ แต่ที่จริงนั้นเป็นเพียงมายาหรือเป็นเพียงความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น สำคัญผิด เป็นอวิชชา มีลักษณะเป็นอุปาทาน

เพราะความยึดมั่นถือมั่น เราต้องทำงานด้วยจิตที่มีความรู้สึกไม่เห็นแก่ตัวอย่างนี้ จึงจะเรียกว่าทำงานด้วยจิตว่าง แต่ในขณะที่เดียวกันนั้น จิตว่างนี้ ก็เต็มไปด้วยสติสัมปชัญญะและสติปัญญา ขอให้แยกออกเป็นสองคำ คือคำหนึ่งเป็นสติสัมปชัญญะและอีกคำหนึ่งก็คือปัญญา สองคำนี้เป็นเกลอกัน สติสัมปชัญญะมันทำให้รอบคอบในการกระทำ สติปัญญามันทำให้ฉลาดในการกระทำ นี่เป็นตัวสำคัญของหลักปฏิบัติ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สติเท่าหนี่งที่จะช่วยให้รอดได้ สติสัมปชัญญะและสติปัญญาอยู่รวมกับอุปาทานไม่ได้ มีในขณะที่เดียวกันไม่ได้ แม้ว่าจิตของเราจะเปลี่ยนแปลงเดี๋ยวยเป็นอย่างนั้นเดี๋ยวยเป็นอย่างนี้ แต่มันก็มีอยู่ในขณะที่เดียวกันไม่ได้ ถ้ามีอุปาทานก็ไม่มีสติปัญญา ถ้ามีสติสัมปชัญญะมีสติปัญญา ก็ไม่มีอุปาทาน ขณะใดที่จิตว่างจากอุปาทาน ในขณะที่นั้นจิตก็จะเต็มไปด้วยสติปัญญาและสติสัมปชัญญะ เราจะทำงานตามหน้าที่ไหนก็ตาม ถ้ามีความรู้สึกปราศจากตัวเราหรือของเรา กล่าวคือไม่มีความเห็นแก่ตัวแล้ว อย่างนี้เรียกว่า “จิตว่าง” (สญฺญตา) แต่คนส่วนมากไม่เข้าใจอย่างนี้ เขาเข้าใจว่าจิตว่างก็คือจิตที่ไม่มีอะไร เหมือนอย่างท่อนไม้บ้าง หรือว่าทำอะไรไปเหมือนอย่างคนละเมอ อย่างนี้มันไม่ใช่ คำว่า “ว่าง” มันมีหลายความหมาย คำว่า ว่าง หรือ สญฺญ นี้ ที่เป็นมิจจาติญฺฐิ ก็มี เป็นสัมมาติญฺฐิก็มี แต่ถ้าเป็นไปตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว ต้องมีความหมายว่า ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเราซึ่งเป็นความเข้าใจผิดเพราะอุปาทาน ถ้าไม่มีความเห็นแก่ตัวแล้วจะเรียกว่าอะไร มันก็ต้องเรียกว่าว่างจากตัวเรา แต่ในขณะที่เมื่อว่างจากตัวเรา มันก็คือเรื่องของสติปัญญา ธรรมะอย่างที่พวกพุทธศาสนิกายเซ็นเขารวบรวมเอาว่า พุทธะคือความว่าง ธรรมะคือความว่าง เขาหมายถึง “ว่าง” อย่างนี้ เมื่อใดว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นก็เป็นพุทธะ เป็นธรรมะที่พึงประสงค์ นี่เป็นหลักพระพุทธศาสนาที่ใช้ได้ ในฝ่ายนิกายเซ็นก็เป็นอย่างเดียวกับที่มีอยู่ในฝ่ายเถรวาท “ว่าง” นี้ หมายความว่าว่างจากความรู้สึกเห็นแก่ตัวทุกชนิด เมื่อจะทำการงาน การงานก็จะดี ขอยกตัวอย่างเช่นชวานา

ทำนาด้วยจิตว่าง หมายความว่าไถนาอยู่กลางแดดเหงื่อไหลไคล้อย แต่จิตใจของเขาว่าง ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่ามีอะไรเป็นของตน เขาก็ร้องเพลงพลางไถนาไปพลางอย่างนี้เรียกว่าทำนาด้วย “จิตว่าง” มันเลยเพลิดเพลินในการไถนา ถ้าเห็นเป็นการปฏิบัติธรรมะไปในตัวด้วยยิ่งสนุกใหญ่ จิตก็ยิ่งว่างใหญ่ จึงทำนาด้วยความสบายใจ ไม่ได้คิดน้อมไปในทางว่าไปขโมยดีกว่ารวยเร็วกว่าอย่างนี้เป็นต้น หรือว่าคนแจวเรือจ้างกลางแดดกลางฝนทวนลมทวนน้ำ ถ้า “จิตว่าง” ซึ่งหมายความว่าไม่มีความคิดนึกที่น้อมไปในทางที่เกี่ยวกับตัวเขาหรือของเรา เช่นเขาเป็นคนจน เขาเป็นคนรวย มีแต่ความสำนึกว่านี่เป็นงานของเขา หรือแม้แต่จะนึกว่าเป็นผลกรรมของเขาก็ยังได้ อย่าให้เลยไปถึงว่าต้องตำเนื้อตำใจ แล้วกรแจวเรือจ้างก็ไม่เป็นทุกข์ทรมาน หรือเป็นนรกหมกไหม้อยู่ในใจ กลับสนุกสนานขึ้นบาน ร้องเพลงไปพลางแจวเรือไปพลางกรรมกรอย่างอื่นก็เหมือนกัน ต้องมีหลักอย่างนี้จึงจะเรียกว่า “ทำงานด้วยจิตว่าง” แม้เรื่องกรยิงปืนให้แม่น หรือขว้างให้แม่น เขาก็ต้องเตรียมจิตให้ว่าง ถ้าจิตเต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัวจิต เช่นจะยิงให้ถูกเพื่อให้ได้รับเกียรติได้รับรางวัล ถ้ายังคิดคนจะฮากันอย่างนี้แล้ว ไม่มีทางที่จะยิงได้แม่นย่ำ เขาต้องสำรวจจิตและขจัดความเห็นแก่ตัวจิตนี้ออกไปให้หมด เหลือแต่สติสัมปชัญญะกับสติปัญญาอย่างที่ว่า แล้วจะขว้างแม่นหรือยิงแม่นเป็นอัตโนมัติไปในตัวอย่างปาฏิหาริย์ เพราะทำไปด้วยจิตว่างจากความรู้สึกว่าเป็นตัวเขาหรือของเขา ถ้ามีความรู้สึกเห็นแก่ตัวจิตแล้ว ใจมันเกิดสั่น แล้วก็สั่นมาถึงกาย มือมันก็สั่น ถึงแม้ฝึกเรียนจะเขียนคำทดสอบไล่ ก็ต้องเตรียมให้จิตว่าง ลืมเรื่องเกี่ยวกับตัวตนหมดให้เหลือแต่สติสัมปชัญญะและสติปัญญา แล้วการทดสอบก็จะทำได้ดีผิดธรรมดา อย่างนี้เรียกว่าสอบไล่ด้วย “จิตว่าง” จริงอยู่เด็ก ๆ หวังสอบไล่เพื่อเอาผล ย่อมมีความเห็นแก่ตัว แต่ในขณะที่เขียนสอบนั้นไม่ควรจะมีความนึกคิดอย่างนั้น ให้มีแต่สติสัมปชัญญะและสติปัญญา ซึ่งเรียกว่า “ความว่าง” แล้ว เขาอาจสอบไล่ได้ดีกว่าธรรมดาเรียนก็เก่ง จำได้เก่ง ตัดสินใจเก่ง แม้แต่เรื่องที่จะต้อง

ทะเลาะวิวาทกันถึงโรงถึงศาลก็ควรทำกันไปด้วย “จิตว่าง” เพราะถ้าทำด้วย “จิตวุ่น” แล้ว จะมีดมัว จะเสียเปรียบเขา ถ้ามี “จิตว่าง” แล้ว จะพบลู่ทางที่ดี จะรอบคอบและจะเป็นฝ่ายได้เปรียบ

แม้การร้องเพลงบางประเภทก็เป็นไปแบบ “จิตว่าง” ได้ คือไม่ได้เป็นไปแบบ “จิตวุ่น” ฉะนั้น คนตรีบริสุทธิ ไม่มีคำร้องอะไร เช่นมิวปากเล่นอย่างนี้ ก็ยังเป็น “จิตว่าง” อยู่ ถึงแม้ว่าเราจะร้องเพลง ถ้าปราศจากความคิดมันถือมันในตัวตนหรือของตน นี่ก็ยังไม่ร้องเพลงด้วย “จิตว่าง” ยิ่งกว่านั้นคนตรีบางชนิดที่บริสุทธิ ยังจะช่วยให้ “จิตว่าง” คลายความหมกมุ่น กังวลใจ ความวุ่น ค่อยๆ จางออกๆ จนเป็นจิตว่างได้ในที่สุด ฉะนั้น การร้องเพลงหรือการมิวปากนั้น อย่าได้เข้าใจว่าเป็นเรื่องของกิเลสตัณหาไปหมด บางครั้งกลับจะเป็นอุบายอันหนึ่งที่จะทำให้จิตว่าง แล้วเราก็จะตั้งตัวได้ แต่ถ้าร้องเพลงด้วยกิเลสตัณหา มันก็ต้องเป็นเรื่องจิตวุ่นแน่ๆ ยิ่งมีความมุ่งหมายไปในทางเพศด้วยแล้ว มันก็ยิ่งไปกันใหญ่ อย่าเหมารวมว่าการร้องเพลงหรือดนตรีจะทำให้จิตวุ่นไปหมด ศิลปะบริสุทธินั้นมีคุณสมบัติสนับสนุนความมีจิตว่าง ส่วนศิลปะไม่บริสุทธินั้นย่อมจะสนับสนุนกิเลสตัณหาแน่นอน ฉะนั้นอย่าได้โทษศิลปะหรือยกย่องศิลปะไปโดยส่วนเดียว ต้องแยกไปว่ามันเป็นศิลปะที่ทำให้ “จิตว่าง” หรือ “จิตวุ่น” ฉะนั้น อย่าไปว่าเมื่อเห็นใครเขาร้องเพลงฟังเพลงหรือมิวปาก โดยเห็นว่าเป็นกิเลสตัณหาไปเสียหมด ต้องดูจิตใจของเขาว่ากำลังเป็นไปอย่างไร ฉะนั้น ผู้ใดใจวุ่น เพราะกำลังโกรธใคร จะมิวปากหรือร้องเพลงให้หายความตึงเครียด ก็ยังเป็นการกระทำที่ถูกต้องตามหลักนี้

ที่ว่า “ทำงานให้ความว่าง” นั้น ท่านผู้ฟังคงจะฉงนแน่นอน ไม่ได้ทำงานให้ตัวเองหรือเขาเอง ไม่ได้ทำงานให้ครอบครัว ไม่ได้ทำงานให้ประเทศชาติศาสนาอะไรหมด แต่ทำงานให้ความว่าง นี่เป็นการกล่าวที่กระโดดไปสู่ปลายทาง แต่ยังมีจุดหมายที่ลดต่ำลงมากทำนองเดียวกับทำงานด้วยความว่าง ได้กล่าวมาแล้วว่าธรรมะคือความว่าง (สูญญตา) ความว่างนี่คือสิ่งสูงสุด เป็น

หลักที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่า สิ่งทุกอย่างนั้นไม่ควรยึดมันถือมันเพราะมันไม่มีตัวตน มันเป็นเรื่องว่างไปหมด โลกนี้ทั้งโลกรวมทั้งตัวเรา ครอบครัวของเรา ประเทศชาติของเรา มันเป็นเพียงสังขารของปรุงแต่ง เป็นธรรมชาติ เป็นรูปธรรม นามธรรม โดยเนื้อแท้แล้วมันไม่ใช่ตัวตน ฉะนั้น การทำงานให้ใครหรืออะไร มันก็เป็นการทำงานให้ความว่างอยู่ในตัวแล้ว เพราะฉะนั้น การทำงานให้ความว่างก็คือทำให้พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เป็นสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ถ้าเราทำงานเพื่อนั้นเพื่อนี่ มันก็ยังเป็นเรื่องต่ำอยู่ ยิ่งเพื่อเงินด้วยแล้วยิ่งเลวใหญ่ ถ้าทำงานเพื่อนานเพื่อน้ำที่ ก็ยังนับว่าสูงพอใช้ แต่ต้องไม่ยึดมันถือมันในหน้าที่ด้วย การทำงานเพื่อนานนั้นก็ถือว่าเพื่อความว่าง คำว่า “ความว่าง” (สูญญตา) คำนี้ มีความหมายในตัวมันเองเป็นพิเศษ เมื่อทำงานด้วยจิตว่างแล้ว การทำงานนั้นก็กลายเป็นการทำงานเพื่อความว่างไปด้วย ผลก็ไม่ไปไหนเสีย ย่อมจะตกแก่ผู้ทำนั่นเอง จึงไม่ต้องกลัวว่าจะไม่มีอะไรกินไม่มีอะไรใช้ ถึงแม้จะได้ผลมากมายอย่างไร เราก็มิได้ยึดมันถือมันในสิ่งเหล่านั้น จึงกลายเป็นการทำงานเพื่อความว่าง ทีนี้ ถ้าถามว่าแล้วจะเอาอะไรกิน ขอตอบว่า “กินอาหารของความว่าง” มันก็คือการกินอาหารของธรรมะ กินอาหารของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ แต่เราเรียกว่ากินอาหารของ “ความว่าง” ซึ่งมีความหมายเฉพาะเป็นพิเศษ ฉะนั้น เราก็ยังมีอาหารกินทั้งๆ ที่ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง มันเป็นอาหารที่บริสุทธิไม่ประกอบด้วยโทษ ทำความเจริญให้แก่เราโดยแท้

ถัดไปที่ว่า “อยู่ด้วยความว่าง” นี่ก็คือการมีชีวิตมีลมหายใจอยู่โดยไม่รู้สึกว่ามีตัวเรา ไม่มีอะไรเป็นของเรา ส่วนข้อที่ว่า “ความตายนั้นไม่มีมาตั้งแต่ที่แรก” ก็หมายความว่า เมื่อทำงานด้วยความว่าง ทำงานเพื่อความว่าง กินอาหารของความว่างแล้ว มันก็ไม่มีตัวเรา แล้วความตายมันก็ไม่มีความหมายเรื่องความตายจึงไม่มี จะมีก็แต่ ความตาย คือ ความว่าง ตลอดกาลนั่นเอง อย่างนี้มันดีกว่าความตายชนิดที่สกรปรกเนาเหม็นน่าเกลียด

น่าสังเวช อาตมาไม่อาจวินิจฉัยด้วยตนเองว่าการกล่าวแบบนี้ คนจะเข้าใจและพอรับเอาได้หรือไม่ แต่ก็ยังไม่ทอดอย ยังพยายามจะทำให้เข้าใจให้จงได้

การมีชีวิตอยู่อย่างแบบนักบวชนี้ เข้าใจได้ง่าย กระทำได้ง่าย อาตมาเคยสอนภิกษุที่อยู่ด้วยกันว่า เราจงกินอาหารของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่กินอาหารของเรา หรือของชาวบ้านและเขียบต่อไปว่า พระพุทธเจ้าตัวจริง นั่นก็คือธรรมะ ธรรมะตัวจริงนั่นก็คือความว่าง (สุญญตา) พระภิกษุก็พอเข้าใจกันได้ ส่วนฆราวาสทั่วๆ ไปนั้น อาตมาก็ไม่แน่ใจ จึงขอให้อาจารย์คึกฤทธิได้อภิปรายอีกครั้งหนึ่งก่อน

คึกฤทธิ - ถ้าไปอยู่ที่กุฎิทำยวัตก็คงได้อย่างได้เท่าๆ ว่า ไม่ขัดข้องอะไร ตั้งแต่ฟังๆ ได้เท่ามา ก็เห็นว่าได้เท่า แสดงสังขธรรมที่กว้างขวางอย่างกับพระมหาสมุทร พุดถึงความมุ่งหมายของการพันทุกข์ คือการไม่ยึดมั่นถือมั่น การตัดอุปาทานให้พ้นไป เป็นความจริงที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ แต่พอมาถึงตอนที่ว่า “ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ด้วยความว่าง” ตอนนี่ฟังดูเหมือนอย่างว่าได้เท่าพยายามเท่าในมหาสมุทร ลงไปใส่ขันใบเล็กๆ มันใส่ไม่ลง มันล้นไปหมด สัจธรรมที่ได้เท่าประกาศนั้น มันเป็นเรื่องกว้างขวางใหญ่โตเหลือเกิน มันเป็นสภาพของจิตของพระอรหันต์ ชาวบ้านสามัญเขาทำมาหากินกันตามปรกติจะนำธรรมะที่ใหญ่โตนั้นใส่ลงไปในถ้วยแก้วใบเล็กเท่านี้ ใส่ไปเท่าไรมันก็ไม่ลง คือถ้ายังทำงานอยู่แล้วจิตมันว่างไม่ได้ กระทบยังถือว่าอย่างนี้ ที่ได้เท่ากล่าวในตอนท้าย ได้เท่าเองก็ยอมรับว่าถ้าบวชเป็นพระก็พูดกันง่ายในเรื่องเหล่านี้ ฉะนั้นที่โบราณเขาว่า ถ้าฆราวาสได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วไม่บวช ก็จะต้องตายภายในเจ็ดวันนั้น กระทบเชื่อ แต่ถ้าพระภิกษุสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ท่านอยู่ไปได้ไม่เป็นอะไร กระทบเชื่อ เพราะภาวะของพระภิกษุสะดวกที่จะปฏิบัติธรรมอย่างนี้ ถ้าฆราวาสจะเอามาปฏิบัติ กระทบเห็นว่ายังขัดข้องเหลือเกิน ไม่ใช่หมายความว่าธรรมะ

นั้นผิดเชื่อถือไม่ได้ แต่ตรงกันข้าม กระทบเห็นว่าถูกที่สุด ปัญหาอยู่ที่ว่าคนที่อยู่ในฆราวาสวิสัยจะฟังปฏิบัติแค่ไหน ที่ได้เท่ากล่าวมานั้น เป็นกิจกรรมของพระอรหันต์ ของพระพุทธเจ้า ทีนี้ของที่ฆราวาสควรจะทำนั้น ถ้าจะให้เหมือนกัน กระทบเห็นว่าจะไปไม่ไหวไปไม่ได้ คือประการแรก การที่จะทำงานด้วยจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวนั้น กระทบยังนึกไม่ออกว่าจะทำอย่างไร คือ ถ้าทำงานแล้วไม่ถือว่างานนั้นเป็นงาน ไม่ถือว่าตัวเราเป็นผู้รับประโยชน์ของงาน หรือไม่ถือว่ามีผู้อื่นเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงาน ไม่ถือว่ามีชาติบ้านเมืองเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงานแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะทำไปทำไมเหมือนกัน เราควรจะทำลายมันเสียด้วยซ้ำ จะไปทำไมมันทำไม? ถ้าจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวแล้วคนก็ไม่ทำงาน ถ้ากระทบทำตัวให้ปราศจากอุปาทานได้จริงแล้วก็จะไปขอบรรพชากับได้เท่าไม่มานั่งทำงานให้มันเสียเวลาอยู่หรือครบ ทีนี้เพราะมันยังไปไม่ไหว จึงได้มานั่งเป็นฆราวาส ยังตัดอุปาทานไม่หมด การทำงานมันเป็นสภาพของการยึดมั่น ถ้าใครยังละอุปาทานไม่ถึงขนาดก็ยังคงทำงานกันต่อไป มันเป็นส่วนหนึ่งของทุกข์ ถ้าจะให้ทำงานด้วยจิตว่าง กระทบก็ยังมองไม่เห็นทาง นี่ผมอาจจะใจคอคับแคบหรือดวงตายังไม่เห็นธรรม ยังนึกไม่ออกจริงๆ ส่วนเรื่องสติสัมปชัญญะหรือสติปัญญาที่ดี กระทบนึกว่าสตินั้นก็หมายถึงเพียงการระลึกได้ว่า ของทุกอย่างไม่ใช่ตัวใช้ตน จับอะไรขึ้นมาก็เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา ไม่ใช่ของผมทั้งนั้น ถ้ามีสติอย่างนั้นแล้วก็ทำงานไม่ได้อีก นึกจะไปค้าไปขายอะไรก็ไม่อยากไป นอนดีกว่า กระทบกราบเรียนด้วยความเคารพจริงๆ กระทบมันยังไม่เข้าใจ แล้วก็อยากเข้าใจ แต่มันนึกอยู่อย่างนี้ แต่ถ้าได้เท่าบอกว่าทั้งหมดนี้ต้องการจะพันทุกข์ ต้องการจะทำให้จิตว่างเพื่อบวชต่อไป กระทบเชื่อ แต่ถ้าได้เท่าสอนอย่างนี้ เสร็จแล้วจะให้เองกลับบ้านไปทำงานและจิตต้องว่างนะลูกนะ กระทบทำไม่ได้ นี่แหละครับเป็นการพูดของฆราวาสกับพระ มันเป็นคนละโลกกันอย่างนี้ กระทบก็อยากขอประทานกราบเรียนถามความรู้ต่อไปว่า จะให้ทำอย่างไรกันแน่

พุทธทาส - อาตมายังสงสัยอยู่นิดหนึ่ง ขอถามว่า ถ้าสมมุติว่าเราเห็นน้ำทั้งมหาสมุทรลงไปในถังใบเล็ก ๆ นี้ มันล้นได้ แต่ที่มันเหลืออยู่ในถังนั้นนะ มันเป็นน้ำอย่างเดียวกับที่ล้นไปหรือเปล่า?

คึกฤทธิ์ - เป็นน้ำอย่างเดียวกันครับ แต่ผลมันไม่เหมือนกัน ปริมาณมันไม่เหมือนกัน ถ้าใครฟังเรื่องนี้ไปแล้วอย่างจริงจัง ๆ ใ้ที่ “จิตว่าง” อย่างที่ได้ทำพูดนั้น มันก็ไม่ใช่อุภาทาน มันเป็นอุภาทานนั่นเอง แต่มันว่างจากกิเลสชนิดหนึ่งเท่านั้น พูดในภาษาตรรกวิทยามันไม่เข้าผลมีได้ทางปฏิบัติมันผมรับ ถ้าเช่นนั้นไม่ต้องเทศน์เรื่องนี้ได้ เทศน์เรื่องการทำบุญกุศลทานกัน จนในที่สุดแม้แต่สอนกันง่าย ๆ ว่า ทำบุญแล้วได้ขึ้นสวรรค์นี้ก็ดี เป็นการให้ทำดีเหมือนกัน มานั่งพูดให้มันวอกวนนอกลูนอกทางไปทำไม นี่ไม่ใช่แปลว่าได้เท่านั้นนอกลูนอกทางดอก คือว่าการเทศน์ให้คนทำดีอย่างธรรมดาสามีบุญเขาก็มีอยู่

พุทธทาส - เดียวนี้อาตมาจับได้แล้ว ที่ว่าให้ทำงานด้วยจิตว่าง อย่าให้เจือด้วยความรู้สึกว่าตัวเราหรือของเรานั้น หมายความว่า ในขณะที่ทำนั้นต้องมีจิตว่างไม่เห็นแก่ตัว ส่วนสติปัญญาความรู้สึกผิดชอบด้วยดีที่เรา มีประเทศชาติศาสนา เรามีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อประเทศชาติศาสนาทำงานเพื่อหน้าที่นั้น มันมีแล้ว มีก่อนแต่ลงมือทำ ซึ่งจะเรียกว่าเป็นอุภาทานในฝ่ายดีก็ได้ แล้วอุภาทานในฝ่ายดีนี้ไม่ได้ถูกตำหนิติเตียนโดยส่วนเดียว ยอมให้ทุกคนมีอุภาทานในฝ่ายดีเป็นทุนสำรองไปเรื่อย ๆ แต่ให้พยายามสูงขึ้น ๆ พอถึงที่สุดของทางฝ่ายดี มันก็เข้าเรื่องเหนือดีหรือ “ความว่าง” (สุญญตา) นี้เอง วิธีปฏิบัติเฉพาะหน้าก็มีอยู่ว่า ในขณะที่ลงมือทำแท้ ๆ นั้น อย่าได้มีจิตวุ่น มีความรู้สึกตั้งแต่แรกว่าจะทำอะไรควรจะทำ และจะอย่างไร เท่าไร เพียงไหน นี้มีได้คิดนึกได้ แต่ก็ด้วยสติปัญญาอีกนั่นแหละ อย่าได้คิดด้วยจิตที่หมกมุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกเห็นแก่ตัวจัด หรือว่าเป็นตัวเราหรือของเรา เพราะมันจะมากไปบ้าง น้อยไปบ้าง ผิดความจริงไปหมด ที่ทำด้วยสติปัญญาบริสุทธิ์ ว่างจากความ รู้สึกว่ามีตัวเราของเรานี้ ก็คิดได้ว่าเราจะทำงานอย่างไร

เรามีฐานะอย่างนี้ มีสภาวะอย่างนี้ จะต้องทำอะไรเป็นประจำวัน มีอาชีพอย่างไร มีประโยชน์ส่วนรวมอย่างไร นี้คิดไปได้ แต่ก็ยังกล่าวได้ว่ายังมีจิตว่างอยู่เหมือนกัน ความสำคัญอยู่ที่ว่าขณะที่ลงมือทำ ก็ให้เหลือแต่สติปัญญาและสติสัมปชัญญะอย่างทีกล่าว สติในพระพุทธศาสนาหมายถึงสติปัญญา คุณความรู้สึกไว้เสมออย่าผลอดตัว มีสติอยู่เสมอว่าไม่มีอะไรเป็นตัวตนหรือของตน แล้วทำงานโดยสตินั้น ในขณะที่นั้นจิตจะเจือยวลาดที่สุด ว่องไวที่สุด อาตมาจึงว่าน่าจะลองเอาไปคิดพิจารณาดู และลองพยายามทำดู ให้การพยายามนั้นแหละเป็นเครื่องวัดตัดสินว่าจะทำได้หรือไม่ได้เพียงใด เพราะว่าบางทีอาจจะได้ของวิเศษที่สุดจากปริมาณที่น้อยที่สุด เหมือนกับน้ำที่ซึ่งอยู่ในถังใบเล็ก ๆ ที่เราเทให้ทั้งมหาสมุทรก็ได้ อาตมามีความมุ่งหมายอย่างนี้ จึงขอฝากไว้ให้คิดต่อไปด้วย อาจจะเข้าใจไม่ได้ในวันนี้ แต่ก็อาจจะเข้าใจได้ในวันหน้า หลักธรรมะส่วนลึกนี้ เราต้องมีความมุ่งหมายว่า ผู้ศึกษาค้นคว้ากันวันนี้ ก็เพื่อความเข้าใจในห้าปีหรือสิบปีข้างหน้า ซึ่งจะได้โดยแน่นอน แต่ถ้าเราแย้งว่าไม่เอามาพูดกัน มันก็ต้องรอไปอีก ๑๐ ปีจึงจะได้ลงมือ แล้วก็ต้องรอไปอีกสิบปีจึงจะเข้าใจได้ คือขอให้กล้าเอาธรรมะที่เข้าใจไม่ได้เวลานี้ไปขบไปคิด เพื่อประโยชน์แก่ความเข้าใจในห้าปีหรือสิบปีข้างหน้า แล้วเรื่อง “จิตว่าง” หรือเรื่องทำงานด้วยจิตว่างนี้ ก็รวมอยู่ในพวกนี้ด้วย นี่เรียกว่าอาตมาพยายามที่จะบอกกล่าวท่านทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้ เพื่อประหยัดเวลาหรือเพื่อให้ได้ผลทันตาเห็น เพราะเรามีหัวข้อว่า “ควรเข้าใจธรรมะอย่างไร” อาตมาเสนอว่าควรจะเข้าใจธรรมะอย่างนี้ ที่อาจารย์คึกฤทธิ์พูดนี้ก็มีเหตุผล ควรที่จะเอาไปคิดไปนึกปรับปรุงแล้วสะสาง ให้เข้ารูปจนพอที่จะได้รับประโยชน์ แม้ในปริมาตรเท่ากับน้ำปิบเดียวจากมหาสมุทร ก็ขออย่าได้ทอดอวย จงพยายามศึกษาคำว่า “ว่าง” หรือ “จิตว่าง” (สุญญตา) ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา นี้ให้เข้าใจกันให้แจ้งได้ เพราะพระพุทธเจ้าท่านได้ถือว่านิพพานนี้คือความว่างอย่างยิ่ง ว่างอย่างยิ่งคือนิพพาน

หมดความรู้สึกว่าตัวตนถึงที่สุดได้เมื่อไร ก็คือนิพพาน สิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้จึงอยู่ที่ตรงนี้ เราจึงมุ่งหมายไว้ว่าเป็นของที่จะมาถึงในวันข้างหน้าสักวันหนึ่ง และขอรับรองให้เราเข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้เถิด อย่าได้เข้าใจว่าเพื่อจะเป็นพระอรหันต์เพื่อจะดีจะเด่นอย่างนั้น อย่างนี้ ด้วยการศึกษาศึกษาหรือปฏิบัติธรรมะ เพราะอย่างนั้น มันเพิ่มอุปาทาน แต่ถ้าเราเข้าใจว่าเพื่อให้เขาไปบางไปหมดไปจากความเห็นแก่ตัวจิต จากความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตนหรือของตนแล้ว นี่เป็นการถูกต้อง ขอให้เจริญงอกงามไปในลักษณะอย่างนี้ คำว่า “ความว่าง” นี้มันมีความหมายเฉพาะ ขออย่าแล้วอย่าอีกว่า “นิพพานคือความว่างอย่างยิ่ง” นี้ มันมีความหมายเฉพาะ หรือพระพุทธานุภาพที่สำคัญอีกข้อหนึ่งที่ว่า “ให้ดูโลกทั้งหมดนี้โดยความเป็นของว่างอยู่เสมอๆ เกิด” ก็หมายความว่าโลกที่จริงนั้นมันว่าง แต่เราไม่เห็นเป็นว่าง ฉะนั้นขอให้พยายามจนได้เห็นจริงว่ามันว่างอยู่ นี่จะนำไปสู่ภาวะสูงสุดที่พึงปรารถนา คำกล่าวที่ไขปัญญุตติพูดกันนี้ มันมีความหมายพิเศษของมันเป็นเอง พอมาติดยุคติดสมัยกันแล้วก็เข้าใจจาก... อาตมาจึงได้พยายามอย่างยิ่งที่จะใช้ภาษาไทยปัจจุบันหรือภาษาไทยง่าย ๆ ฉะนั้นอย่าได้ยึดมั่นติดมั่นในคำนั้นในคำนี้สัก... หรือว่าอาจารย์คึกฤทธิ์เห็นว่าควรจะมีข้อแม้อย่างไรหรือควรอภิปรายอย่างไรก็ขอให้กรุณาอีกครั้ง จะได้จบธรรมสภาจจา

คึกฤทธิ์ - กระทบใจตามที่ท่านได้อธิบายมา คนที่ “ว่าง” อย่างพระอรหันต์แล้ว ไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างธรรมดา ไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างคนส่วนมากที่นั่งอยู่ที่นี้ ใช้ชีวิตอย่างได้ทำ นุ่งห่มด้วยผ้าสามผืน สละหมู สละคณะ ออกไปอยู่ต่างหากตามลำพัง แล้วก็ถือศีล ๒๒๗ ข้อเป็นปกติ ไม่เดือดร้อนในการถือนี้ ไม่ใช่ใครบังคับให้ถือ มันถือไปเอง อย่างนี้เรียกว่า “ว่าง” ถ้าจะให้คนอย่างธรรมดาไปทำงานด้วย “จิตว่าง” กระทบยังมองไม่เห็น เพราะลักษณะของงานมันขัดต่อการมีจิตว่าง ภาวะของธรรมดาว่าไม่ได้ ถ้าว่างไปแล้วมันก็ไม่เป็นธรรมดา ถ้าท่านบอกจะให้กระทบไปบวชแล้วมันจะว่าง กระทบเชื่อ กระทบก็

ไม่ยึดอะไรทั้งนั้น แต่การทำงานด้วยจิตว่างนั้น กระทบก็อยากจะทำตามเหมือนกันว่า ท่านหมายความว่าอย่างไร ถ้าท่านบอกว่าทำงานด้วยจิตว่างแล้ว งานทางโลกนั้นจะดี กระทบไม่เชื่อ อย่างว่าเป็นทหารไปรบกับเขา แล้วรบด้วยจิตว่าง ยิ่งปืนด้วยจิตว่าง แล้วมันจะเป็นทหารที่ดีพูดอย่างไร กระทบก็ไม่เชื่อ แต่ถ้าได้ให้บอกว่าทำงานอยู่ในโลกก็อยู่ในโลกเกิด ถ้าทำงานด้วยจิตว่างอย่ายึดมั่นอะไรแล้วงานจะดีไม่ดียิ่งจะเกิดผลร้ายเราก็ไม่เป็นทุกข์ ถ้าอย่างนั้นกระทบเชื่อ ที่ท่านพูดมาว่าจิตว่างแล้วงานจะประเสริฐ การงานจะรุ่งเรืองอย่างนั้นกระทบไม่เชื่อ เพราะงานของโลกมันขัดกันกับเรื่องจิตว่างหรือเรื่อง การพ้นทุกข์ ความสุขของโลกมันก็เป็นความทุกข์ในทางธรรม ความสำเร็จของงานเขาหมายความว่าในทางโลก ถ้า “จิตว่าง” จะนำความสำเร็จทางธรรมนั้นก็ถูก แต่จะเอาพร้อมกันทั้งสองอย่างนั้นไม่ได้ สำเร็จทางธรรมด้วยจิตว่าง ก็ต้องเสียทางโลก ไม่อย่างนั้นคนจะไปบวชกันทำไม

พุทธทาส - หมายความว่าฆราวาสนี้จะไม่พยายามทำให้จิตว่างอย่างนั้นหรือ?

คึกฤทธิ์ - ทำได้ คือว่างจากกิเลส กระทบเชื่อ

พุทธทาส - ฆราวาสควรจะพยายามหรือไม่?

คึกฤทธิ์ - เรื่องไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนั้น กระทบเชื่อ คือว่าฆราวาสควรจะศึกษาธรรมะของพระพุทธเจ้าให้รู้ว่ธรรมะนั้นคืออะไร แต่ขณะเดียวกันก็ควรจะต้องรู้ด้วยว่า แม้ในขณะที่ทำไป ถ้ามันจำเป็นต้องยึดมั่นก็ต้องยึด เพราะเรายังเป็นฆราวาส ถ้าปล่อยหมดก็อย่าเป็นฆราวาส

พุทธทาส - อาตมาต้องการให้ฆราวาสทำงานด้วยความมีทุกข์น้อย และมีผลสำเร็จเต็ม จะมีวิธีอย่างไรจะทำด้วยจิตว่างหรือจิตว่างดี

คึกฤทธิ์ - กระทบเห็นว่ จะเอาผลสำเร็จทางโลกแล้ว มันก็ต้องซื้อผลสำเร็จนั้นด้วยความทุกข์ จะเอาทั้งสองอย่างไม่ได้หรอก จะเอาเนยไปทาขนมปังสองหน้า

ไม่ได้ ไม่มีใครเขาใส่บาตรอย่างนั้น กระผมขอสอนพระ
สักวันเถิดครับ ไม่มีทางทำได้ แต่ถ้าเผื่อว่าจะให้สิ้นทุกข์
โดยสิ้นเชิงแล้ว ให้ว่างจริงโดยไม่มีทุกข์แล้ว ต้องสละ
ความสำเร็จทางโลก เลิกกัน อย่างนั้นกระผมเชื่อ เมื่อ
เป็นฆราวาสมันก็ต้องสุขบ้าง ทุกข์บ้าง มันไม่ว่าง

พุทธทาส - แล้วจะมีวิธีทำให้ทุกข์น้อยลงได้อย่างไร?

คึกฤทธิ์ - ก็อย่างที่กระผมพูดอยู่นี้แหละครับ คือ
ทุกข์อย่างมันไม่ใช่ตัวไช้ตนหรือของตัวของตน แต่ใน
ขณะที่ทำงานนั้นมันต้องนึกถึงงาน มันไม่ “ว่าง” หรือ
มันก็นึกว่าทำเพื่อตัวอยู่อย่างนั้นเองแหละ แต่ถ้ามันเกิด
ผิดพลาดเสียหายขึ้นมาแล้ว ตอนนั้นแหละ ธรรมะของ
ได้เท่านั้นเข้ามาช่วยได้ถือว่ามันไม่ใช่ตัวไช้ตนอะไรของเรา
มันเสียไปแล้ว อย่างนี้มันก็พอนึกได้ มันพอปลอบใจได้
เหมือนกัน

พุทธทาส - ข้อวิวาทะของเราอยู่ที่ตรงนี้ อาตมา
ขอยืนยันว่า แม้เป็นฆราวาส ทำงานอย่างฆราวาส ก็
ต้องพยายามเอาชนะต่อความทุกข์ในการงานนั้นให้ได้
มากยิ่งขึ้น ๆ โดยอุบายวิธีที่เอาหลักของพระพุทธศาสนา
(สัจจกถา) คือทำจิตให้ว่างจากอุปาทานนี้ มาใช้ให้ถูก
ตามสัจตามส่วน แล้วให้ลืมความเป็นฆราวาสหรือเป็น
บรรพชิตเสียชั่วคราว มีปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ในจิตใจ
กำลังเป็นอยู่อย่างไร ถ้าเป็นทุกข์ก็จะแก้มันให้ตรงจุด
ตามหลักที่ว่าสิ่งทั้งปวงเกิดมาแต่เหตุ แล้วมันก็จะค่อย
เป็นพระอยู่ในบ้านในเรือนนั่นเอง มากขึ้น ๆ จนถึงขนาด
ที่ทนไม่ไหว ต้องออกไปบวช

คึกฤทธิ์ - ถ้าอย่างนั้นกระผมเชื่อครับ ฟังแต่แรก
คล้าย ๆ กับว่าได้เท่าจะให้ เป็นพระอยู่ในเรือนแล้วไม่
ต้องบวชที่หลัง ถ้าค่อย ๆ อบรมไป ๆ ทำให้ “ความว่าง”
เกิดมากขึ้น ๆ กระผมเชื่อ

พุทธทาส - อาตมาบอกว่า ให้พยายามทุกอย่าง
ให้เข้าใกล้ความว่างนี้มากขึ้น ๆ แม้แต่ในการทำงาน
การกินอาหาร ในการมีลมหายใจอยู่ ให้ใช้อุบายที่

ปรารถนียบคายที่ให้เข้าใกล้ความว่างนี้มากขึ้น ๆ แม้แต่
ในเพศฆราวาส ความเห็นของเราแตกต่างกันนิดเดียว
เท่านั้น

คึกฤทธิ์ - มันแตกต่างกันแยะครับ คือถ้ายิ่ง “ว่าง”
มากขึ้น ความสำเร็จทางโลกมันต้องน้อยลงทุกที ๆ

พุทธทาส - ถ้าอย่างนั้นมันก็ยังไม่ใช่ “ความว่าง”
(สัจจกถา) ตามความหมายของพระพุทธเจ้าที่ทรงสอน
พวกฆราวาสไว้

คึกฤทธิ์ - เป็นมหาเศรษฐีด้วย เป็นลัทธิบุตรด้วย
อย่างนี้ไม่สำเร็จหรอกครับ เป็นมหาเศรษฐีนี้ทุกข์มาก
และ “ว่าง” ไม่ได้

พุทธทาส - เป็นมหาเศรษฐีที่เป็นพระอริยบุคคล
อย่างนี้จะมีได้ไหม?

คึกฤทธิ์ - ถ้าได้รับมรดกมา เป็นพระอริยบุคคลได้
แต่ถ้าหาเอาเอง อย่างนี้เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ เพราะ
ถ้าเป็นพระอริยบุคคล ก็ไม่คิดเป็นเศรษฐีเสียแล้ว

พุทธทาส - เป็นพระอริยบุคคลขั้นหนึ่งขั้นใด แล้ว
จะเป็นเศรษฐีด้วย อย่างนี้ไม่ได้หรือ?

คึกฤทธิ์ - กระผมไม่เชื่อครับ ไม่ต้องเป็นพระ
อริยบุคคลหรอกครับ คนขนาดว่างนิด ๆ หน่อย ๆ อย่าง
กระผม เห็นว่าสมบัติไม่เที่ยง เงินก็ไม่เที่ยง อะไรมันก็ไม่
เที่ยง มันไม่ใช่ตัวไช้ตน กระผมก็ยังไม่เป็นเศรษฐี
ทุกวันนี้ผมก็หาพอกินพอใช้ ความจริงแล้วกระผมมี
หลักการของกระผมว่า กระผมไม่หาเงินล่วงหน้า ผม
อยากได้อะไรผมไปหาเงินมาซื้อ ซื้อแล้วเลิกกัน กระผม
ไม่หาต่อ ถึงได้มีเวลา “ว่าง” มานั่งคุยกับท่านได้ ถ้า
ตั้งหน้าตั้งตาจะหาเงินอย่างเดียว เพราะอยากเป็นเศรษฐี
แล้ว วันนี้ผมไม่มา ผมไม่ “ว่าง”

พุทธทาส - คนที่เป็นเศรษฐีแล้ว รู้สึกมีเพียงพอ
จะไปสนใจธรรมะเรื่องของ “ความว่าง” (สัจจกถา) นี้ได้
ไหม?

คึกฤทธิ์ - ถ้าอ้างว่าสนใจละก็ได้ แต่ใครลงไป
แต่เงินเข้าซีครับ เกิดไม่ “ว่าง” ขึ้นเที่ยว กระผมไม่เชื่อ
หรือครับ

พุทธทาส - ข้อขัดแย้งข้อนี้ต้องขอฝากเอาไว้ให้
ท่านทั้งหลายช่วยไปพิจารณาด้วยความคิดที่เป็นอิสระ
ของตนเอง อาตมายังขอยืนยันอยู่ว่า หลักเกี่ยวกับคำร
สดีให้มีความรู้สึกเป็น “จิตว่าง” อยู่เสมอนี้ ขอให้นำไป
ใช้ในทุกรณี ทุกชั้นทุกวัยและทุกเพศ เท่าที่สามารถที่
จะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่ลงมือทำงานรายใด
แล้วมีความทุกข์เกิดขึ้น ก็ขอให้ใช้ในกรณีนั้นอย่างยิ่ง
ข้อขัดแย้งกันที่เกี่ยวกับความคิดเห็นหรือกาลเวลานี้ไม่
สำคัญ โดยเนื้อหาอาจารย์คึกฤทธิ์ก็ยอมรับว่าอุปาทาน
นี้เป็นสิ่งที่ต้องทำลาย ต้องละในที่สุด เพราะเป็นหลัก
ของพระพุทธศาสนา อาตมาก็ย้ำและยืนยันว่าเราควร
เข้าใจธรรมะในลักษณะนี้ คือทำลายความเห็นแก่ตัวจัด
นี้เรื่อยไปๆ ให้เบาบางหรือหมดไป ถ้าทำถูกวิธีแล้วจะ
สบายเย็นออกเย็นใจ ทำการงานก็สนุกสนาน ไม่รู้สึกว่
เป็นการทนทรมาน แล้วก็เป็นการก้าวหน้าในทางธรรมะ
พร้อมกันไปในตัว อาตมาขอยืนยันและขอรับรองให้เข้าใจ
ธรรมะในลักษณะอย่างนี้ และขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์
กล่าวพรรณณะส่วนตัวอีกครั้งหนึ่ง

คึกฤทธิ์ - กระผมอยากจะสรุปนิดเดียวว่า ความ
จริงที่ท่านพุทธทาส ที่ท่านเจ้าคุณได้กรุณากล่าวธรรมะ
มานั้น กระผมเห็นด้วยทุกประการ ไม่มีความเห็นขัดแย้ง
เลย แล้วท่านก็ได้พูดความจริงที่สุด เรื่องต้นเหตุอุปาทาน
เป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงนั้น ก็เป็นความ
จริงซึ่งไม่มีใครจะปฏิเสธได้ เป็นความจริงซึ่งพิสูจน์ให้เห็น
ได้ และยิ่งตัดต้นเหตุอุปาทานลงไปได้มากเท่าไร ก็เท่ากับ
ตัดความทุกข์ออกจากตัวได้มากเท่านั้น นี่เป็นหลักธรรมะ
บริสุทธิ์ซึ่งความจริงที่ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง และเป็น
ความจริงที่ควรส่งเสริม ควรเข้าใจเป็นอย่างยิ่ง ควร
เผยแพร่เป็นอย่างยิ่ง ที่กราบเรียนท่านไปก็อยากให้ท่าน
เข้าใจอย่างผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจว่าในการปฏิบัติธรรมะนั้น
มันมีปัญหา มันเป็นเรื่องของการเสียสละ “โลก” ซึ่ง

กระผมหมายความว่าความวุ่นวายอลเวงต่างๆ “ธรรม”
หมายถึงความบริสุทธิ์สะอาดต่างๆ มันเป็นเรื่องขัดกัน
อยู่ในตัว เราอยู่ในโลก เราก็ได้แต่ยึดธรรมะเป็นที่พึ่ง
ความบริสุทธิ์สะอาดเป็นที่พึ่ง ความรู้ว่าต้นเหตุอุปาทาน
เป็นเหตุแห่งทุกข์นั้น เป็นเรื่องที่เราจะต้องนึกไว้เป็น
ประจำใจ แต่ขณะเดียวกัน ถ้าหากเราปฏิบัติธรรมตาม
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดแล้ว
โลกนั้นก็หมดความสำคัญสำหรับเราไปเอง มันไม่ใช่
เป็นเรื่องที่เราอยากหรือไม่อยาก ถ้าตั้งหน้าปฏิบัติธรรม
ของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้องแท้จริงแล้ว ถ้าหากว่าจะถึง
พระนิพพานมันก็ถึงไปเอง ไม่ใช่เพราะเราอยากไปพระ
นิพพานหรือไม่อยากไปพระนิพพาน แต่ในขณะที่เรา
เป็นฆราวาสนั้น ความยากลำบากมันมีอยู่ กระผมพูด
ก็เพราะอยากให้เข้าใจเท่านั้น คือมันเป็นเรื่องที่จะต้อง
เลือกเอา ระหว่างความสำเร็จในทางโลก ความมีตำแหน่ง
แห่งหน มีวาสนา มีความสะดวกสบายต่างๆ คนทุกวันนี้
ยังเข้าใจว่าสิ่งเหล่านั้นคือความดี สิ่งเหล่านั้นคือผลของ
การปฏิบัติธรรม ผมยืนยันว่าไม่ใช่ การปฏิบัติธรรม หรือ
การทำใจให้ว่างนั้น มันเกิดผลดีคือการพ้นจากทุกข์ ฐานะ
ทางโลกมันเป็นเรื่องนำมาซึ่งทุกข์ทั้งนั้น มันไม่ได้นำมา
ซึ่งความผาสุกอันแท้จริง นี่เป็นเรื่องที่เราควรจะต้องรู้
ถ้านึกว่าทำใจให้ว่างแล้ว ทำงานจะเป็นเศรษฐี ข้อนี้ผม
ไม่ขอยืนยัน แต่ถ้าว่าจะเป็นเศรษฐีในทางธรรม คือเป็น
เศรษฐีก็เพราะเหตุว่าความลำบากยากแค้นของตัวเรา
ไม่มากกระทบใจให้วุ่นวายได้แล้ว กลายเป็นเศรษฐีอย่าง
นั้นผมยอมรับ ผมเชื่อ เรื่องมันเป็นแบบนี้ ผมอยาก
กราบเรียนให้ท่านทราบว่าการสอนธรรมะให้แก่ชาวบ้าน
ทุกวันนี้ อย่าผลอนะครับ เขาแปลผิดเองง่ายๆ อย่าง
ที่ได้ทำว่าทำใจให้ว่าง งานจะสำเร็จด้วยดีนั้น เขาเข้าใจ
ทันทีว่าถ้าทำใจให้ว่างแล้ว เงินล้านเงินแสนจะเข้ามา
คนทุกวันนี้หายใจเป็นเงินอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นอุปสรรค
ของการประกาศธรรมและเผยแพร่ธรรมอีกอย่างหนึ่งที่
ผมอยากจะกราบเรียนไว้ ฉะนั้น ว่าโดยทั่วไปแล้ว ผม
ไม่ได้มีความเห็นแตกต่างเลย และได้ฟังพระธรรมที่
ท่านได้อธิบายมาด้วยความจับใจเป็นอย่างยิ่ง อย่างลึกซึ้ง

และด้วยความเข้าใจ แต่ที่ได้ตั้งแง่ข้อสังเกตต่างๆ ก็ด้วย
วัตถุประสงค์คือ ประการที่หนึ่ง อยากจะให้ท่านอธิบาย
กระจายความออกไปอีกหรือมิฉะนั้นก็อยากจะแสดง
สภาพความเป็นจริงทางด้านฆราวาสทางด้านกิเลสตัณหา
ทางด้านจิตใจของคน ที่มันเป็นอยู่ทุกวันนี้ ให้ท่านได้
ทราบและให้ผู้ฟังได้ทราบ และถ้าหากว่าจะมีทางแก้ไข
ในทางธรรมต่อไปอย่างไร ก็คงจะเป็นประโยชน์ต่อไป
ข้างหน้า ที่กระผมพูดมากก็เพื่อวัตถุประสงค์เท่านั้น ไม่ใช่มี
ความเห็นขัดแย้ง หรือไม่ใช่เพราะอยากจะมาขัดคอพระ

ให้บาปกรรมเปล่าๆ ความจริงไม่ได้ขัดคอท่านเลย และ
ประการสุดท้าย ผมเองก็ขอกราบเรียนด้วยความสุจริตใจ
ว่า ผมไม่เคยยึดถือเรื่องเป็นพระอรหันต์เลย ไม่เคยนึก
อยากเป็นพระอรหันต์ ไม่เคยคิดจะเป็น และไม่เคยนึก
ด้วยว่าการเป็นพระอรหันต์นั้นเป็นของวิเศษวิโสที่พึง
ปรารถนาอะไรทั้งนั้น ไม่เคยยึดหรือมีอุปาทานในข้อนี้เลย
เห็นจะสรุปได้เท่านั้นแหละครับ

พุทธทาส - ส่วนที่แปลกๆ อาตมาจะเอาไปคิดดู
ถ้ามีโอกาสจะได้พูดกันใหม่

พุทธทาส - ส่วนที่แปลกๆ อาตมาจะเอาไปคิดดู ถ้ามีโอกาสจะได้พูดกันใหม่

พุทธทาส - ส่วนที่แปลกๆ อาตมาจะเอาไปคิดดู ถ้ามีโอกาสจะได้พูดกันใหม่

ผลการฝึกอบรมตามแนวพุทธต่อจิตลักษณะ และลักษณะทางพุทธของบุคคลในวัยผู้ใหญ่

อุบล เลี้ยววาริณ

ความนำ

ในสภาพสังคมไทยปัจจุบันที่กำลังเผชิญวิกฤตการณ์ ความรุนแรงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความผิดพลาดของการมุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ โดยใช้คนเป็นเครื่องมือหรือปัจจัยในการผลิต เพื่อสนองความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การปราศจากการคำนึงถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ และการพัฒนาศักยภาพของคนในทุกด้าน ทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ทักษะฝีมือ เป็นต้น ก่อให้เกิดปัญหามากมาย อาทิเช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ปัญหาวิกฤตการณ์ของสิ่งแวดล้อม ปัญหาความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนไทย โดยพบว่าคนไทยมีจิตใจเร่าร้อน มีความกระวนกระวาย มีความก้มก้มกังวล มีความเครียดสูง มีความเหงา ความว่าเหว่มากขึ้น แม้ชุมชนจะเติบโตมากขึ้น แต่บุคคลกลับโดดเดี่ยวยิ่งขึ้น มีความรู้สึกแปลกแยก เป็นโรคจิต โรคประสาทมากขึ้น ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ แสดงถึงความเสื่อมโทรม

ทางศีลธรรมทางจิตใจ พร้อมทั้งด้านสังคมและวัฒนธรรม การหาทางออกจากปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ ควรย้อนกลับมาที่ภูมิปัญญาไทย โดยการนำหลักคำสอนทางพุทธศาสนา มาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ

ตามหลักพระพุทธศาสนาดูว่าการดำรงชีวิตของมนุษย์นั้น ความขัดข้องแปรปรวน ความเดือนร้อนลำบาก ความเจ็บปวด ความสูญเสีย ความพลัดพราก และปัญหาชีวิตต่าง ๆ ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกว่า ความทุกข์ เป็นสิ่งที่มีอยู่ มนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องและได้ประสบแน่นอนไม่ว่ามนุษย์จะต้องการหรือไม่ต้องการ จะยอมรับว่ามีอยู่หรือไม่ยอมรับ เมื่อเป็นเช่นนี้ หากมนุษย์ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างดีที่สุด มนุษย์จะต้องยอมรับความจริงในข้อนี้ และพร้อมที่จะจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีที่สุด ฉะนั้นชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดี และมีความสุขที่สุด คือชีวิตที่กล้ารับรู้ต่อปัญหาทุกอย่าง ตั้งทัศนคติที่ถูกต้องต่อปัญหาเหล่านั้น และจัดการแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง และภารกิจสำคัญของพระพุทธศาสนา และระบบการศึกษา ก็คือการช่วยให้มนุษย์แก้ปัญหาของตนได้ (พระธรรมปิฎก ๒๕๔๐ : ๔-๕)

ความทุกข์ ความเดือดร้อน และปัญหาชีวิตนานา-
ประการของมนุษย์เกิดจากความอยาก ความต้องการ
ความเห็นแก่ตัว ซึ่งทำให้มนุษย์มีทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ
เคลื่อนคลาดจากที่มันเป็นจริงและเป็นไปในรูปต่าง ๆ ตาม
ระดับความอยากและความยึดของตนต่อสิ่งนั้น ๆ เมื่อ
เป็นเช่นนั้นย่อมเป็นการสร้างปัญหาให้เกิดขึ้น การที่จะ
แก้ปัญหานั้นหรือความทุกข์ จึงต้องกำจัดที่ต้นเหตุ ซึ่งเกิด
จากความไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น
โดยนัยนี้ ภารกิจสำคัญทางการศึกษาคือ การฝึกอบรม
บุคคลให้พัฒนาปัญญา เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริง
และสภาพของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่ง
ทั้งหลาย และปฏิบัติ หรือจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่
ควรจะเป็นเพื่อให้เกิดประโยชน์ตน คือ ความมีชีวิตอยู่
อย่างสำเร็จผลดีที่สุด มีจิตใจเป็นอิสระ มีสุขภาพจิต
สมบูรณ์ และประโยชน์ผู้อื่น คือสามารถช่วยสร้างสรรค
ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้
(พระธรรมปิฎก ๒๕๔๐ : ๕-๖)

การฝึกอบรมเพื่อพัฒนาปัญญาในทางพุทธศาสนา
ต้องเกิดจากการพัฒนาความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องให้มี
ขึ้นในบุคคล จนกระทั่งเกิดความรู้สึก มองเห็นคุณค่า
ความสำคัญ มีความศรัทธา ในการประพฤติปฏิบัติตาม
หลักคำสอนนั้น ฉะนั้น แนวทางการพัฒนาปัญญาเช่นนี้
ผู้รับการฝึกอบรมจะต้องเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะ
เป็นผู้สร้างปัญหาให้เกิดขึ้น ต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมเป็น
ผู้ได้ลงมือกระทำให้มากที่สุด เท่าที่จะช่วยให้ตัวเขาเกิด
ปัญญานั้นขึ้นได้ การฝึกฝนอบรมและพัฒนาปัญญาเช่น
นี้ ในหลักพุทธศาสนาได้จัดวางหลักอยู่ ๓ ด้าน หรือ
ไตรสิกขา ได้แก่ (๑) การพัฒนาพฤติกรรมภายนอกทาง
กาย วาจา หรือการพัฒนาศีล (๒) การพัฒนาจิตใจ
การมีคุณธรรม มีสภาพจิตใจที่ดีเป็นสุข หรือการพัฒนา
สมาธิ และ (๓) การพัฒนาด้านความรู้ความเข้าใจถึง
ความเป็นจริงของชีวิต หรือการพัฒนาปัญญา การ
พัฒนาทั้ง ๓ ด้านนี้จะส่งผลต่อการพัฒนามนุษย์ใน
องค์รวม และส่งผลต่อคุณภาพของมนุษย์และสังคม
ต่อไป (พระเทพเวที ๒๕๓๒ : ๗๔-๘๑)

ในฐานะที่ผู้วิจัยมีหน้าที่การทำงานเกี่ยวข้องกับการศึกษา
ได้ตระหนักถึงความสำคัญและความจำเป็นในการนำ
แนวทางการพัฒนาคุณภาพมนุษย์ โดยใช้หลักทางพระ-
พุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน
จึงได้จัดโครงการฝึกอบรมตามแนวพุทธในหลักไตรสิกขาขึ้น
ภายใต้ชื่อโครงการว่า *โครงการอบรมพัฒนาจิต เพื่อเกิด
ปัญญาและสันติสุข* และรับสมัครนักศึกษาและบุคคล
ทั่วไปเข้าร่วมโครงการ เพื่อทำการวิจัยที่ทดลอง ในการ
ศึกษาว่าผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธในหลักไตรสิกขา
เป็นเวลา ๗ คืน ๘ วันนี้ จะมีสุขภาพจิต จิตลักษณะ
ทางพุทธ อันได้แก่ ความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทาง
พุทธในแนวกรรม กับลักษณะทางพุทธอันได้แก่การ
ปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธ ซึ่งเป็นการใช้ชีวิต
ประจำวัน สอดคล้องตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา
แตกต่างจากผู้ที่ไม่ได้เข้ารับการฝึกอบรมหรือไม่ และ
ลักษณะดังกล่าวจะยังมีความคงทนภายหลังจากการฝึกอบรม
สิ้นสุดนาน ๖ สัปดาห์หรือไม่ ทั้งนี้ ด้วยความคาดหวัง
ว่าผลงานวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานและองค์กร
ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพมนุษย์ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาว่าผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ
จะมีสุขภาพจิต ความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธ
ในแนวกรรม การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธ
แตกต่างจากผู้ที่ไม่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธหรือไม่
เพียงใด

๒. เพื่อศึกษาว่าผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ
มีความคงทนของสุขภาพจิต ความเชื่อทางพุทธ ความ
เชื่อทางพุทธในแนวกรรม การปฏิบัติทางพุทธ และวิถี
ชีวิตแบบพุทธภายหลังจากการสิ้นสุดการฝึกอบรมตามแนว
พุทธ ๖ สัปดาห์ หรือไม่ เพียงใด

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การฝึกอบรมเป็นวิธีการหนึ่งของการพัฒนาบุคคล
โดยมีวิธีการเฉพาะอย่าง และเป็นกระบวนการในการ

ทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมเกิดความรู้อย่างลึกซึ้ง ความเข้าใจ เกิด การเรียนรู้ หรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตาม วัตถุประสงค์ของการฝึกอบรม

การฝึกอบรมทางพุทธศาสนา เป็นกระบวนการ ทั้งหมดที่จัดทำขึ้นเพื่อให้บุคคลได้มีประสบการณ์ทาง ศาสนา ได้เรียนรู้ทั้งภาคปริยัติ และภาคปฏิบัติ โดยใน หลักไตรสิกขาจะประกอบด้วยกระบวนการฝึกอบรมใน ๓ ด้าน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยศีลเป็นการ ประพฤติปฏิบัติ เพื่อเป็นบาทฐานของการมีสมาธิ และ สมาธิจะเป็นบาทฐานของการใช้ปัญญาคิดหาเหตุผล และ ดำเนินการสร้างสรรค์ความดีงามต่าง ๆ ให้ได้ผลต่อไป (พระเทพเวที ๒๕๓๒ : ๗๖๒-๖๔๑)

การฝึกอบรมทางพุทธศาสนากับสุขภาพจิต

สุขภาพจิตเป็นตัวแปรทางจิตใจที่มีการวัดและวิจัย ทางจิตวิทยามาก เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับปัญหาทาง จิตใจ อารมณ์ และส่งผลต่อพฤติกรรม ในทางการแพทย์ ได้มีการศึกษาพบความสัมพันธ์ระหว่างสภาพจิตใจและ สภาพร่างกาย กล่าวคือ ถ้าจิตใจมีระดับความวิตกกังวล สูง มีความฟุ้งซ่าน มีความเครียด จะทำให้อัตราการ เมทาแลนในร่างกายนสูงขึ้น ความดันโลหิตสูงขึ้น หัวใจ เต้นเร็วขึ้น เป็นต้น ฉะนั้นในการลดความเครียดทาง เลือกหนึ่งทางการแพทย์ คือการทำสมาธิ เพื่อให้สภาพ จิตใจผ่อนคลายโดยได้มีงานวิจัยของนายไพโรจน์ สุวรรณ- สิทธิ (๒๕๑๖) ศึกษาเกี่ยวกับนักศึกษาแพทย์ปีที่ ๑ จำนวน ๓๒ คน โดยให้นักศึกษาได้ฝึกสมาธิด้วยวิธีอานาปานสติ เป็นเวลา ๒๐ สัปดาห์ ๆ ละ ๕ วัน ผลปรากฏว่า นักศึกษา มีผลการเรียนดีขึ้น ความจำดีขึ้น มีความหุดหงิด อุนเฉียว โกรธง่ายน้อยลง มีจิตใจสงบสบายมากกว่านักศึกษาที่ไม่ ได้รับการฝึก สมทรง พงษ์สุวรรณ (๒๕๒๔) ได้ทำการ วิจัยทดลอง เพื่อศึกษาผลการฝึกสมาธิในการลดความ วิตกกังวล และความซึมเศร้าของผู้ป่วยมะเร็งปากมดลูก ที่มีความรุนแรงของโรคในระยะที่ ๒ และ ๓ ซึ่งรักษา โดยใช้รังสีในโรงพยาบาลศิริราช จำนวน ๗๓ คน ผล วิจัยพบว่า กลุ่มทดลองที่ได้รับการเยี่ยม การพูดคุย

และฝึกสมาธิด้วยมีความวิตกกังวลและความซึมเศร้าต่ำ กว่ากลุ่มที่ได้รับการเยี่ยม พูดคุย ท้วไป และกลุ่มที่ได้รับการดูแลอย่างปกติ นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยอื่น ๆ ที่ ศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนาและมีตัวแปรสุขภาพจิต ประกอบอยู่ด้วย พบว่า การมีประสบการณ์ทางพุทธ- ศาสนา เช่นจากการเป็นสมาชิกชมรมพุทธศาสตร์ การ ฝึกอบรมทางพุทธ จะทำให้บุคคลนั้นมีสุขภาพจิตดีขึ้น (จิรวัดนา มั่นยืน ๒๕๒๖ ; อ้อมเดือน สดมณี ๒๕๓๖) ในงานวิจัยนี้ จึงคาดว่าผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมทางพุทธจะ มีสุขภาพจิตดีกว่าผู้ไม่ได้รับการฝึกอบรม

การฝึกอบรมทางพุทธศาสนากับจิตลักษณะทางพุทธ

จิตลักษณะทางพุทธ ในงานวิจัยนี้ประกอบด้วย ๒ ตัวแปร คือ ความเชื่อทางพุทธและความเชื่อทางพุทธ ในแนวกรรม ความเชื่อเป็นลักษณะทางจิตของบุคคลที่ ยอมรับในเรื่องใดเรื่องหนึ่งว่าเป็นความจริง ความเชื่อ ทางพุทธเป็นเรื่องของการรับรู้ และยอมรับของบุคคล เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากความ เข้าใจบนพื้นฐานแห่งเหตุผล ไม่ใช่การถูกบังคับให้เชื่อ (Humphrey ๑๙๖๒ : ๔๒) ซึ่งในความหมายนี้ ความ เชื่อทางพุทธ ตรงกับคำว่าศรัทธา ซึ่งเป็นความเชื่อที่มี เหตุผล มั่นใจในความจริง ความดีของสิ่งที่มีนัยหรือ ปฏิบัติ (พระเทพเวที ๒๕๓๒ : ๖๔๗-๕๐) ศรัทธาใน ทางพุทธศาสนาเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาทาง ปัญญา เป็นปัจจัยในการนำไปสู่การพากเพียรในการ ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ความเชื่อความศรัทธาในหลัก คำสอนทางพุทธศาสนาที่สำคัญ คือ ความเชื่อในพระ รัตนตรัย ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม กฎแห่งการ เวียนว่ายตายเกิด นรกสวรรค์ และความเชื่อในเรื่อง นิพพาน ซึ่งเป็นความเชื่อสูงสุดทางพุทธศาสนา

ได้มีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับจิตลักษณะทางพุทธ เช่น งานวิจัยของจกจ ช่วยโต และดวงเดือน พันธมนาวิน (๒๕๓๓) พบผลวิจัยที่สำคัญ คือ ชายไทยที่บวชเป็น พระสงฆ์มีจิตลักษณะเชิงพุทธหลายประการ เช่น ความ เชื่อ และค่านิยมทางพุทธ เป้าหมายในภวบวช เหตุผล

ในการบวช และการรับรู้สภาพที่ดีในการบวช ในปริมาณที่สูงกว่าเพื่อนของท่านที่ไม่ได้บวช งานวิจัยของอ้อมเดือน สดมณี (๒๕๓๖) ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงทดลอง เพื่อศึกษาผลของการฝึกอบรมทางพุทธศาสนา และทางพฤติกรรม-ศาสตร์ ต่อจิตลักษณะและพฤติกรรมการทำงานของครู ประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร ผลวิจัยที่สำคัญพบว่ากลุ่มทดลองที่ได้รับการฝึกทางพุทธ มีสุขภาพจิต ความเชื่ออำนาจในตน ความเชื่อทางพุทธ และเหตุผลเชิงจริยธรรม สูงกว่ากลุ่มทดลองอื่น ๆ

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยคาดว่า ผู้ที่เข้ารับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ จะมีจิตลักษณะทางพุทธอันได้แก่ ความเชื่อทางพุทธ และความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม ในปริมาณที่สูงกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการฝึกอบรม

การฝึกอบรมทางพุทธศาสนา กับลักษณะทางพุทธ

ในงานวิจัยนี้ ตัวแปรด้านลักษณะทางพุทธ ได้แก่ การปฏิบัติทางพุทธและวิถีชีวิตแบบพุทธ การปฏิบัติทางพุทธ หมายถึงการกระทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้าจะมุ่งเน้นแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริงที่ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในสภาพ และระดับชีวิตอย่างไร สามารถเข้าใจและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ตามสมควรกับสภาพและระดับชีวิตนั้น ๆ โดยหลักปฏิบัติสำหรับฆราวาสทั่วไป คือ หลักบุญสิกขา หรือการให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา การให้ทานเป็นการสละการแบ่งปัน เพื่อสังเคราะห์อนุเคราะห์ ยึดเหนี่ยวจิตใจ แสดงน้ำใจ หรือเพื่อบูชาความดี สนับสนุน ยกย่อง และส่งเสริมคนดี ส่วนการรักษาศีล เป็นคำสอนและหลักปฏิบัติทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับระบบสังคม เป็นระบบการควบคุมการแสดงออกทางกาย วาจา ใจ ให้ไม่เป็นโทษ เพื่อความสุขทั้งส่วนตัวและส่วนรวม สำหรับการเจริญภาวนาเป็นการฝึกจิตใจให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรม ความดีต่างๆ เพื่อการมีปัญญาในการรู้เท่าทันสังขาร รู้เท่าทันโลกและชีวิต มีโลกทัศน์ และชีวิตทัศน์ที่ถูกต้อง (พระเทพเวที ๒๕๓๒ : ๕๙๗ - ๙๘)

ส่วนตัวแปรวิถีชีวิตแบบพุทธในงานวิจัยนี้ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของบุคคลที่มีความสอดคล้องตามหลักความเชื่อและการปฏิบัติของพุทธศาสนา โดยบุคคลจะเลือกกระทำอย่างจริงจัง และกระทำบ่อยครั้ง ในการนำหลักความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนามาประกอบการตัดสินใจในการกระทำต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเลือกคบเพื่อน การกระทำกิจกรรมในยามว่าง การเลือกวิถีพักผ่อน เป็นต้น โดยบุคคลเลือกที่จะไม่กระทำพฤติกรรมที่ผิดศีลธรรมในสถานการณ์ต่าง ๆ

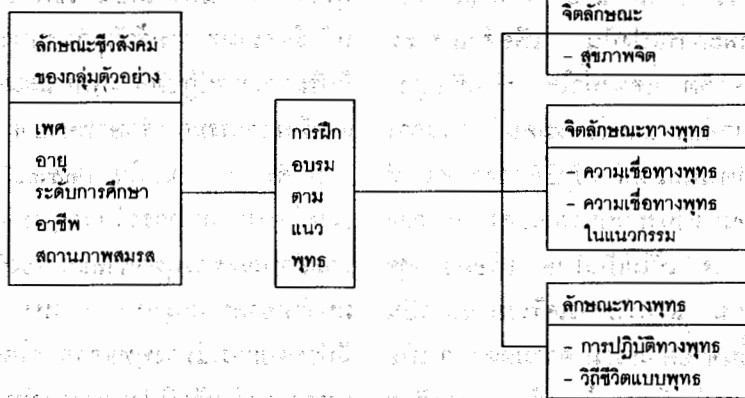
งานวิจัยที่มีการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะทางพุทธของบุคคล ได้แก่ งานวิจัยของสำรววย วรเดชะคงคา (๒๕๓๔) ที่ศึกษาถึงผลของการฝึกอบรมทางศาสนา โดยการเข้าโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนเป็นเวลา ๓๐ วัน ผลวิจัยปรากฏว่า กลุ่มนักเรียนที่บรรพชา และได้รับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนามีการเปลี่ยนแปลงด้านวินัยในตนเอง ทักษะคิดต่อพุทธศาสนา การรับรู้ต่อการละเมิดศีลที่สูงขึ้นกว่ากลุ่มนักเรียนที่ไม่ได้บรรพชา และไม่ได้รับการฝึกอบรมทางพุทธศาสนา อภิญาไพรีศรีทอง (๒๕๓๖) ได้ศึกษาพฤติกรรมทางการพยาบาล ผู้ป่วยสูงอายุของพยาบาล สังกัดกรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข จากโรงพยาบาล ๔ แห่ง พบผลวิจัยว่า พยาบาลที่มีปริมาณความถี่ในการเข้าร่วมกิจกรรมทางพุทธศาสนาในหนึ่งเดือน เช่น การฟังเทศน์ การอ่านหนังสือธรรมะ การเข้าฝึกอบรมทางพุทธศาสนา เป็นต้น มีปริมาณการปฏิบัติทางพุทธ และความเชื่อทางพุทธมาก และมีพฤติกรรมการรักษาพยาบาลคนชราอย่างเหมาะสมมาก จีรวัดมณีนันยีน (๒๕๓๖) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประสบการณ์ทางพุทธศาสนากับจิตลักษณะ และลักษณะทางพุทธศาสนา ของนิสิตชั้นปี ๒ - ๔ จากมหาวิทยาลัยในกรุงเทพ ๗ แห่ง ผลวิจัย พบว่านิสิตที่มีประสบการณ์ทางพุทธศาสนาโดยเป็นสมาชิกในชมรมพุทธศาสตร์ หรือมีประสบการณ์ทางพุทธจากวิชาที่เรียน หรือจากการบวช จะมีความเชื่อทางพุทธศาสนามาก มี การปฏิบัติทางพุทธมาก มีสุขภาพจิตดี และมีเหตุผลเชิง

จริยธรรมสูง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของหรรษา เลหา-เสริกุล (๒๕๓๗) ซึ่งศึกษากับนักเรียนในโรงเรียนมัธยมต้นที่เข้าเรียน และไม่เข้าเรียนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ซึ่งพบผลวิจัยว่า นักเรียนที่เข้าเรียนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ มีการปฏิบัติทางพุทธศาสนามาก และมีความผาสุกทางจิตใจมาก งานตา วณินทานนท์ (๒๕๓๖) ได้ศึกษาลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรมศาสตร์ของบิดามารดาที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูบุตร ผลวิจัยพบว่าผู้ที่มีประสบการณ์ทางพุทธศาสนา มาก โดยมีปริมาณเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา มาก จะเป็นผู้มีความเชื่อทางพุทธ การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธสูงกว่าผู้ที่มีประสบการณ์ทางพุทธน้อย

จากงานวิจัยต่าง ๆ จะพบความสอดคล้องของการมีประสบการณ์ทางพุทธศาสนากับลักษณะทางพุทธ ซึ่งได้แก่การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธ ในงานวิจัยนี้จึงคาดว่าผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมทางพุทธจะมีการปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธมากกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการฝึกอบรม

สมมติฐานของการวิจัย

สมมติฐานที่ ๑ ผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ มีสุขภาพจิต ความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธใน

แนวกรรม การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธสูงกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ

แนวกรรม การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธสูงกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ

สมมติฐานที่ ๒ ผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ ภายหลังการสิ้นสุดการฝึกอบรมตามแนวพุทธ ๖ สัปดาห์ มีสุขภาพจิต ความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธ ไม่แตกต่างจากภายหลังการสิ้นสุดการฝึกอบรมตามแนวพุทธทันที

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้บูรณาการแนวคิดในการจัดการฝึกอบรมพุทธศาสตร์และจิตวิทยาสังคมเป็นกรอบความคิดในการวิจัย โดยมีกลุ่มตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา ๓ ประเภทประเภทแรกคือตัวแปรอิสระที่จัดกระทำ ได้แก่ การฝึกอบรมตามแนวพุทธ ตัวแปรประเภทที่สองเป็นตัวแปรเกี่ยวกับคุณสมบัติของกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ลักษณะชีวสังคม ตัวแปรประเภทที่สาม เป็นตัวแปรตาม ได้แก่สุขภาพจิต ความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธ ดังนำเสนอในภาพประกอบที่ ๑

โดยกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังแสดงในภาพประกอบที่ ๑

วิธีการวิจัย

๑. กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ เป็นกลุ่มบุคคลในวัยผู้ใหญ่ที่อาสาสมัครเข้าร่วมโครงการฝึกอบรมตามแนวพุทธที่จัดขึ้นโดยโครงการบัณฑิตศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ประกอบด้วยนักศึกษาโครงการบัณฑิตศึกษาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และคณะอื่นๆ จำนวน ๔๘ คน บุคคลภายนอกผู้สนใจจำนวน ๔๕ คน รวมกลุ่มตัวอย่าง

ทั้งหมด ๙๓ คน ได้แบ่งกลุ่มตัวอย่าง เป็นกลุ่มทดลองจำนวน ๔๗ คน กลุ่มควบคุมจำนวน ๔๖ คน ตามความสมัครใจ

๒. แผนแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยกึ่งทดลอง (Quasi Experiment) แผนแบบการวิจัยที่ใช้คือ Nonequivalent Control Group Design (Pre test - Post test Non-randomized Design) (Campbell and Stanley 1969)

O ₁	x	O ₂	O ₃	กลุ่มทดลอง (Experiment group)
O ₄		O ₅		กลุ่มควบคุม (Control group)

- O₁, O₄ - การทดสอบก่อนการฝึกอบรม (Pre-test)
- x - การฝึกอบรม (Treatment)
- O₂, O₃ - การทดสอบหลังจากฝึกอบรมทันที (Post test 1)
- O₃ - การทดสอบหลังจากฝึกอบรม 6 สัปดาห์ (Post test 2)
- - ความไม่เท่าเทียมของกลุ่มตัวอย่างที่เกิดจากการไม่ได้สุ่มตัวอย่างเข้ากลุ่ม (not equated by random assignment)

๓. เครื่องมือวัดตัวแปร

การวิจัยครั้งนี้มีการวัดตัวแปรดังนี้ คือ ตัวแปรด้านสุขภาพจิต จิตลักษณะทางพุทธ ๒ ตัวแปร ลักษณะทางพุทธ ๒ ตัวแปร รวมทั้งสิ้น ๕ ตัวแปร และมีแบบสอบถามลักษณะชีวิตสังคม การวัดตัวแปรทั้ง ๕ ด้านนี้ จะมีการวัดทั้งก่อนและหลังการฝึกอบรมตามแผนแบบการวิจัย

ตัวแปรด้านสุขภาพจิต เป็นการวัดความรู้สึของผู้ถูกศึกษาเกี่ยวกับการสนองต่อสิ่งเร้าในทำนองที่เบี่ยงเบนจากปกติ เช่น ตื่นเต้นง่าย โกรธง่าย มีความวิตกกังวล มีอารมณ์แปรปรวน เป็นต้น ลักษณะแบบวัดเป็นข้อคำถามประกอบมาตรา ๖ หน่วย จากจริงที่สุดถึงไม่จริงเลย จำนวน ๑๕ ข้อ ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้แบบวัดสุขภาพจิตของ ดวงเดือน พันธุมนาวิน (๒๕๒๑) เมื่อนำไปใช้กับ

กลุ่มตัวอย่างได้ค่าความเชื่อมั่นแบบสัมประสิทธิ์แอลฟา เท่ากัน ๐.๗๙

ตัวแปรจิตลักษณะทางพุทธ ในงานวิจัยนี้วัด ๒ ตัวแปร คือ (๑) ความเชื่อทางพุทธ ซึ่งเป็นการวัดปริมาณการรับรู้และการยอมรับของบุคคลเกี่ยวกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ในด้านความเชื่อ ไตรสรณาคมน์กรรม และนิพพาน (๒) ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม เป็นการวัดปริมาณการรับรู้และการยอมรับของบุคคลต่อหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เน้นเฉพาะในด้านกรรม ผลของกรรม แบบวัดทั้ง ๒ ฉบับ มีข้อคำถาม ๑๐ ข้อ และ ๒๐ ข้อตามลำดับ แต่ละข้อมีมาตรา ๖ หน่วย ประกอบจากจริงที่สุดถึงไม่จริงเลย ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้แบบวัดความเชื่อทางพุทธของดวงเดือน พันธุมนาวิน และคณะอื่น ๆ (๒๕๓๓) แบบวัดความเชื่อทางพุทธในแนวกรรมของอ้อมเดือน สดมณี (๒๕๓๖) เมื่อนำไปใช้

กับกลุ่มตัวอย่างได้ค่าความเชื่อมั่นแบบสัมประสิทธิ์แอลฟา ๐.๘๕ และ ๐.๘๖ ตามลำดับ

ตัวแปรต้นลักษณะทางพุทธ ในงานวิจัยนี้ วัด ๒ ตัวแปร คือ (๑) การปฏิบัติทางพุทธ เป็นการวัดปริมาณความเป็นไปได้ในการกระทำของบุคคลในชีวิตประจำวัน ตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา ด้านทาน ศีล ภาวนา (๒) วิธีชีวิตแบบพุทธเป็นการวัดปริมาณความเป็นไปได้ในการกระทำของบุคคลในการเลือกประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันสอดคล้องตามหลักพุทธศาสนาในด้านหลักเลี่ยงการใช้ชีวิตที่ผิดศีล ในด้านการเลือกอาชีพ เลือกคบเพื่อนและการใช้เวลาว่าง แบบวัดทั้ง ๒ ฉบับมีข้อคำถามฉบับละ ๑๐ ข้อ แต่ละข้อมีมาตรา ๖ หน่วยประกอบจากจริงที่สุดถึงไม่จริงเลย ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้แบบวัดการปฏิบัติทางพุทธ และแบบวัดวิถีชีวิตแบบพุทธของดวงเดือน พันธุมนาวิน และคนอื่น ๆ (๒๕๓๓) เมื่อนำไปใช้กับกลุ่มตัวอย่างได้ ค่าความเชื่อมั่นแบบสัมประสิทธิ์แอลฟา ๐.๘๒ เท่ากันทั้งสองฉบับ

๔. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่รวบรวมได้มา จะนำไปวิเคราะห์ตามวิธีการทางสถิติด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรม SPSS และเลือกใช้สถิติการวิเคราะห์ความแปรปรวนร่วม

(Analysis of Covariate) ในการวิเคราะห์ข้อมูลตามสมมติฐานที่ ๑ โดยใช้คะแนนทดสอบก่อนทดลอง (Pre-test) เป็นตัวแปรร่วม เพื่อปรับค่าเฉลี่ยหลังการทดลอง (Post test) ทั้งนี้เพื่อการควบคุมอิทธิพลของความแตกต่างระหว่างกลุ่ม ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลตามสมมติฐานที่ ๒ ใช้การทดสอบค่าที (t-test)

ผลการวิจัย

งานวิจัยนี้พบผลวิจัยที่สำคัญ ๒ ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก ภายหลังจากฝึกอบรมสิ้นสุดลง ผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ มีความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบพุทธสูงกว่า ผู้ที่ไม่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ ส่วนสุขภาพจิตไม่พบความแตกต่างระหว่างผู้ได้รับการฝึกอบรมและผู้ไม่ได้รับการฝึกอบรม (ดูตาราง ๑)

ประการสอง ภายหลังจากสิ้นสุดการฝึกอบรม ๖ สัปดาห์ ผู้ที่ได้รับการฝึกอบรมตามแนวพุทธมีความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม และการปฏิบัติทางพุทธ ไม่แตกต่างจากภายหลังจากสิ้นสุดการฝึกอบรมทันที ส่วนสุขภาพจิต และวิถีชีวิตแบบพุทธ พบว่า ภายหลังจากฝึกอบรม ๖ สัปดาห์ มีคะแนนเฉลี่ยสูงขึ้นในระดับที่ยอมรับได้ในทางสถิติ (ดูตาราง ๒)

ตารางที่ ๑ ผลการวิเคราะห์ความแปรปรวนร่วมของคะแนนสุขภาพจิต จิตลักษณะทางพุทธ และลักษณะทางพุทธ ภายหลังจากสิ้นสุด การฝึกอบรมตามแนวพุทธ ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม

ตัวแปร	แหล่งความแปรปรวน	SS	df	MS	F
สุขภาพจิต	ระหว่างกลุ่ม	๒๓.๒๘๒	๑	๒๓.๒๘๒	.๕๗๔
	ภายในกลุ่ม	๓๔๐๙.๕๗๙	๙๐	๔๐.๕๕๙	
ความเชื่อทางพุทธ	ระหว่างกลุ่ม	๒๘๗.๓๙๐	๑	๒๘๗.๓๙๐	๒๐.๓๙๓***
	ภายในกลุ่ม	๑๑๙๗.๘๘๓	๙๐	๑๓.๐๙๓	
ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม	ระหว่างกลุ่ม	๑๔๓๒.๙๘๙	๑	๑๔๓๒.๙๘๙	๓๒.๑๐๑***
	ภายในกลุ่ม	๓๗๕๙.๗๙๘	๙๐	๔๑.๖๕๐	
การปฏิบัติทางพุทธ	ระหว่างกลุ่ม	๔๒๒.๘๘๐	๑	๔๒๒.๘๘๐	๒๗.๐๕๓***
	ภายในกลุ่ม	๑๓๕๔.๓๐๐	๙๐	๑๕.๖๓๑	
วิถีชีวิตแบบพุทธ	ระหว่างกลุ่ม	๙๕.๗๓๑	๑	๙๕.๗๓๑	๕.๒๗๗*
	ภายในกลุ่ม	๑๕๔๒.๐๕๕	๙๐	๑๗.๑๕๖	

***, ** และ * ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ .๐๐๑, .๐๑ และ .๐๕ ตามลำดับ

จากตาราง ๑ พบว่า คะแนนเฉลี่ยความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม การปฏิบัติทางพุทธ วัด ภายหลังการสิ้นสุดการฝึกอบรมตามแนวพุทธระหว่าง กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีความแตกต่างกันที่ระดับ

ความมีนัยสำคัญ .๐๐๑ ส่วนวิถีชีวิตแบบพุทธ มีความแตกต่างกันระหว่างกลุ่มทดลอง และกลุ่มควบคุมที่ ระดับความมีนัยสำคัญ .๐๕ ส่วนสุขภาพจิตไม่มีความ แตกต่างระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม

ตารางที่ ๒ ผลการเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยด้านสุขภาพจิต จิตลักษณะทางพุทธ และลักษณะทางพุทธภายหลังการสิ้นสุดการฝึกอบรมตามแนวพุทธทันที และภายหลังการฝึกอบรม ๖ สัปดาห์ในกลุ่มทดลอง

ตัวแปร	n	ค่าสถิติ			
		\bar{x}	SD	ค่า t	
สุขภาพจิต	วัดหลังฝึกทันที	๔๗	๖๑.๙๕	๑๐.๔๔	๔.๖๕***
	วัดหลังฝึก ๖ สัปดาห์	๔๗	๖๗.๑๖	๘.๑๒	
ความเชื่อทางพุทธ	วัดหลังฝึกทันที	๔๗	๕๐.๓๗	๗.๙๖	-๑.๘๘
	วัดหลังฝึก ๖ สัปดาห์	๔๗	๔๙.๘๔	๗.๙๑	
ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม	วัดหลังฝึกทันที	๔๗	๙๙.๙๘	๑๑.๒๓	-๑.๖๕
	วัดหลังฝึก ๖ สัปดาห์	๔๗	๙๙.๕๒	๙.๔๑	
การปฏิบัติทางพุทธ	วัดหลังฝึกทันที	๔๗	๕๑.๙๖	๔.๙๗	.๐๔
	วัดหลังฝึก ๖ สัปดาห์	๔๗	๕๑.๙๘	๔.๕๒	
วิถีชีวิตแบบพุทธ	วัดหลังฝึกทันที	๔๗	๔๖.๔๖	๖.๗๐	๓.๐๕**
	วัดหลังฝึก ๖ สัปดาห์	๔๗	๔๘.๓๗	๕.๖๐	

***, ** และ * ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ .๐๐๑, .๐๑ และ .๐๕ ตามลำดับ

จากตาราง ๒ พบว่า กลุ่มทดลองที่ได้รับการฝึก อบรมตามแนวพุทธมีคะแนนเฉลี่ยการเปลี่ยนแปลงด้าน สุขภาพจิต และวิถีชีวิตแบบพุทธ ภายหลังการฝึกอบรม ๖ สัปดาห์ ในทางที่สูงขึ้นกว่าภายหลังการฝึกอบรมทันที อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๐๑ และ .๐๑ ตาม ลำดับ แต่ไม่พบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยของความ เชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม และการ ปฏิบัติทางพุทธ ภายหลังการฝึกอบรมทันที และภายหลัง การฝึกอบรมผ่านไป ๖ สัปดาห์

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้มีประเด็นน่าสนใจที่ควรนำมา อภิปราย ๒ ประเด็น ดังนี้

(๑) ภายหลังการฝึกอบรมตามแนวพุทธสิ้นสุดลง เมื่อมีการวัดตัวแปรสุขภาพจิตพบว่า ไม่มีความแตกต่าง

ของคะแนนสุขภาพจิตก่อนหรือหลังการฝึกอบรมระหว่าง กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม แสดงว่าการฝึกอบรมตาม แนวพุทธ ไม่มีผลทำให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมมีสุขภาพ จิตดีขึ้นในทันที แต่เมื่อมีการวัดอีกครั้งภายหลังการฝึก อบรมผ่านไป ๖ สัปดาห์ พบว่า คะแนนสุขภาพจิต ของผู้เข้ารับการฝึกอบรมสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ การที่ผลวิจัยปรากฏเช่นนี้ อาจเป็นไปได้ว่าภายหลังการ ฝึกอบรมสิ้นสุดลง เมื่อมีการวัดตัวแปรสุขภาพจิตทันที ผู้เข้ารับการฝึกอบรมยังไม่ได้เผชิญสถานการณ์จริงใน ชีวิตประจำวัน ในการตอบข้อคำถามของแบบวัดจึงคงเดิม แต่เมื่อเวลาผ่านไป ผู้เข้ารับการฝึกอบรมอาจสามารถ เผชิญปัญหาต่างๆ ในชีวิตจริง โดยมีความวิตกกังวล หรือความเครียดลดลง คะแนนการวัดภายหลังการฝึก อบรมผ่านไป ๖ สัปดาห์ จึงสูงขึ้นอย่างมาก ซึ่งแสดง ให้เห็นถึงผลดีของการฝึกอบรมตามแนวพุทธต่อการ

พัฒนาบุคคลในด้านการมีสุขภาพจิตที่ดีขึ้นในภายหลัง ผลการวิจัยส่วนนี้มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ อ้อมเดือน สดมณี (๒๕๓๖) ที่พบว่าครูที่ได้รับการฝึกอบรมทางพุทธ โดยการฟังบรรยายธรรมเรื่องกรรม กฎแห่งกรรม การเดินจงกรม การนั่งสมาธิ เป็นต้น มีสุขภาพจิตภายหลังการฝึกอบรม ๑ เดือน ดีกว่าครูที่ไม่ได้รับการฝึกอบรมทางพุทธ

จากข้อค้นพบของงานวิจัยนี้และงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้กล่าวได้ว่า การมีสุขภาพจิตที่ดีของบุคคล เป็นสิ่งที่สามารถพัฒนาให้เกิดขึ้นได้ด้วยกระบวนการฝึกอบรมตามแนวพุทธในหลักไตรสิกขา แต่จิตลักษณะนี้ จะไม่สามารถเห็นผลได้ชัดเจน เมื่อสิ้นสุดการฝึกอบรม ต้องใช้เวลาระยะหนึ่งในการให้ผู้ผ่านการฝึกอบรมเผชิญสถานการณ์จริง จึงจะทราบได้ว่าสุขภาพจิตนี้พัฒนาในทางที่ดีขึ้นหรือไม่

(๒) การฝึกอบรมตามแนวพุทธในงานวิจัยนี้มี ผลต่อการพัฒนาความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธ ในแนวกรรม การปฏิบัติทางพุทธและวิถีชีวิตแบบพุทธ ของผู้เข้ารับการฝึกอบรม ภายหลังการฝึกอบรมทันที และลักษณะดังกล่าวยังคงมีความคงทน แม้เวลาจะผ่านไป ๖ สัปดาห์ นอกจากนี้ยังพบการมีวิถีชีวิตแบบพุทธใน ปริมาณที่มากขึ้น ในผู้เข้ารับการฝึกอบรม วัดภายหลัง การฝึกอบรม ๖ สัปดาห์ด้วย ผลงานวิจัยส่วนนี้ มีส่วน สนับสนุนงานวิจัยอื่น ๆ ที่พบว่า การมีประสบการณ์ทาง พุทธศาสนา เช่น การฝึกอบรมทางพุทธ การบรรพชา เป็นพระสังฆ์หรือสามเณร การศึกษาเล่าเรียนในชั้นเรียน การเข้าชมรมพุทธศาสนา การอ่านหนังสือธรรมะ การ สันทนาธรรม การฟังเทศน์ เป็นต้น ล้วนมีผลต่อการ พัฒนาความเชื่อทางพุทธ ความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม และการมีวิถีชีวิตแบบพุทธของผู้ที่มีประสบการณ์เหล่านั้น (จากจ. ชัยโต และดวงเดือน พันธุมนาวิน ๒๕๓๓ ; สำราญ วรเทศะคงคา ๒๕๓๔ ; อ้อมเดือน สดมณี ๒๕๓๖ ; อภิญา โพรศรีงาม ๒๕๓๖ ; จิรวัดนา มั่นยืน ๒๕๓๖)

จากข้อค้นพบของงานวิจัยอื่น ๆ และงานวิจัยนี้ ทำให้กล่าวได้ว่าจิตลักษณะทางพุทธ ซึ่งได้แก่ ความ เชื่อทางพุทธ และความเชื่อทางพุทธในแนวกรรม ลักษณะ ทางพุทธ ซึ่งได้แก่ การปฏิบัติทางพุทธ และวิถีชีวิตแบบ พุทธ เป็นสิ่งที่สามารถพัฒนาส่งเสริมให้มีมากขึ้นใน บุคคลได้โดยผ่านการเข้าร่วมกิจกรรม หรือการมีประสพ- การณ์ทางพุทธศาสนา และจากข้อค้นพบเพิ่มเติมของ งานวิจัยนี้ซึ่งศึกษากับกลุ่มบุคคลในวัยผู้ใหญ่ที่มีอายุเฉลี่ย ๓๕ ปี เป็นการช่วยยืนยันว่ากระบวนการฝึกอบรมทาง พุทธศาสนาในหลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นกระบวนการฝึก อบรมที่มีทั้งภาคทฤษฎี ในการให้ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่ เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา และการฝึกภาคปฏิบัติในการรักษาศีล การฝึกเจริญสติ เจริญสมาธิ ภาวนา จนเกิดปัญญา เข้าใจความเป็น จริงของชีวิตในระดับหนึ่งแล้ว สามารถพัฒนาบุคคลให้ มีความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และมีการ ดำเนินชีวิตประจำวันที่สอดคล้องกับหลักคำสอนทาง พุทธศาสนาหรือมีการปฏิบัติทางพุทธและมีวิถีชีวิตแบบ พุทธได้จริง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

๑. ควรมีการวิจัยในเชิงทดลองที่สมบูรณ และ ศึกษาในกลุ่มประชากรที่มีลักษณะแตกต่างกัน เช่น กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้ใหญ่ที่มีลักษณะอาชีพแตกต่างกัน เป็นต้น เพื่อให้มีความแน่ใจว่าวิธีการนี้เหมาะแก่การ พัฒนาไม่ว่าจะเป็นกลุ่มใดก็ตาม

๒. หากเป็นไปได้ควรมีการวิจัยในลักษณะของการ ติดตามผลต่อเนื่องในระยะยาว เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้น จากการฝึกอบรมว่ามีความคงทนมากน้อยเพียงใด

๓. ควรมีการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาผลของ การฝึกอบรมทางศาสนา ในรายละเอียดที่แตกต่างกัน

ข้อเสนอแนะในทางปฏิบัติ

ผลจากการวิจัยนี้ทำให้ได้ข้อยืนยันถึงประโยชน์ที่ บุคคลจะได้รับจากการเข้ารับการฝึกอบรมตามแนวพุทธ

ในการเสริมสร้างความเชื่อทางพุทธ การปฏิบัติและวิถีชีวิตแบบพุทธตลอดจนการมีสุขภาพจิตที่ดีขึ้น ฉะนั้นหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาบุคคล ควรมีการส่งเสริมการจัดกิจกรรมในลักษณะดังกล่าว เพื่อพัฒนาบุคลากรในองค์กร และในสังคมต่อไป นอกจากนี้

หน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ควรมีโครงการพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ ความสามารถในการดำเนินการปลูกฝังความเชื่อความศรัทธาในพระพุทธรศาสนา โดยผ่านกระบวนการฝึกอบรมให้เพิ่มมากขึ้นเพื่อขยายผลสู่ประชาชนในภาพกว้างต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- งามตา วรินทร์านนท์. ลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรมศาสตร์ของบิดามารดาที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูบุตร. *รายงานการวิจัยฉบับที่ ๕๐*. สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๖.
- จิรวัดนา มั่นยืน. ประสบการณ์ในมหาวิทยาลัยที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางพุทธศาสนาและทางจิตของนิสิตในกรุงเทพมหานคร. *ปริญญาานิพนธ์ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๖*. อัดสำเนา
- ดวงเดือน พันธุมนาวินและคณะ. ความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพจิต การทำงาน จริยธรรมของคนไทย. *เค้าโครงการงานวิจัย เสนอเพื่อขอรับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (เอกสารโรเนียว)*, ๒๕๓๓.
- ดวงเดือน พันธุมนาวิน. *รายงานการวิจัยมหภาคเรื่องความเชื่อและการปฏิบัติทางพุทธศาสนาของคนไทย : การปลูกฝังอบรมและคุณภาพชีวิต*. คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๐.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). *การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย*. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๒. ก.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒. ข.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). *พุทธวิธีในการสอน*. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๐.
- โรจน์ สุวรรณสิทธิ และคณะ, "สมาธิช่วยในการศึกษาเพียงใด". ใน *รายงานการประชุมสัมมนาวิทยากรของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ พ.ศ. ๒๕๑๖*. พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๑๖.
- สมทรง เฟ่งสุวรรณ. ผลของการฝึกสมาธิต่อการลดความวิตกกังวลและความซึมเศร้าในผู้ป่วยมะเร็งปากมดลูกที่ได้รับรังสีรักษา. *วิทยานิพนธ์ ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (พยาบาล) มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๘*.
- สำรวย วรเดชะคงคา. ผลของการฝึกอบรมทางศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาจิตลักษณะของนักเรียนที่เข้าโครงการบรรพชาภาคฤดูร้อนที่วัดม่วง เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร. *ปริญญาานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๔*. อัดสำเนา
- หรรษา เลานเสรีกุล. การเรียนในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์กับลักษณะทางพุทธศาสนาและพฤติกรรมศาสตร์ของนักเรียนวัยรุ่น. *ปริญญาานิพนธ์ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๗*.

อภิญา โห้ศรีทอง. ตัวแปรที่เกี่ยวกับพฤติกรรมกรรมการพยาบาลผู้ป่วยสูงอายุของพยาบาลสังกัดกรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *ปริญญาานิพนธ์ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๖. อัดสำเนา.*

อนุชา สมจิตร. การศึกษาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลจากการปฏิบัติกรมฐานด้วยการเจริญสติปฏิฐานสี่ ซึ่งฝึกสอนโดยคุณแม่ ดร.สิริ กรินชัย. *วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล ๒๕๓๘.*

อ้อมเดือน สดมณี. ผลของการฝึกอบรมทางพุทธพฤติกรรมศาสตร์ ต่อจิตลักษณะและประสิทธิผลของครู. *ปริญญาานิพนธ์ การศึกษา ศึกษบัณฑิต สาขาพัฒนาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๓๖.*

Campbell, D.T. and J.C: Stanley. *Experimental and Quasi Experimental Design for Research.* Boston : Houghton Mifflin. 1969.

Humphreys, C.

Humphreys, C. *A Popular Dictionary of Buddhism.* New York : The Citalal Press. 1963.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข. *การวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์*. กรุงเทพมหานคร : กรมการแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข, ๒๕๓๖.

วิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิ ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย

วริยา ชินวรรณ
สุภัทร ปัญญาทีป
บุรณ์ เกตุทัตสา
พระสมศักดิ์ จันทสิโล

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สำคัญมากศาสนาหนึ่งในทวีปเอเชีย และได้รับการเผยแผ่ยืนนานมั่นคงมากกว่า ๒,๕๐๐ ปี มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรม ความเชื่อดั้งเดิมของแต่ละชนชาติ

พระพุทธศาสนาไทยเป็นพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งมีอุดมคติที่จะอนุรักษพระวินัย และหลักปฏิบัติต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ตั้งแต่สมัยพุทธกาลมิให้มีความคลาดเคลื่อนเปลี่ยนแปลงจากพุทธบัญญัติในพระไตรปิฎก อันเป็นธรรมนูญการปกครองของสถาบันพระพุทธศาสนาสำหรับพุทธบริษัททั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ได้มีการตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนาขึ้นหลายครั้ง ตั้งแต่สมัยหลังพุทธกาลจนถึงสมัยปัจจุบัน ความขัดแย้งต่างๆ เกิดตามมาหลังจากมีการตีความแล้ว จึงมีการดำเนินการประชุมใหญ่ของพระเถระานุเถระผู้ทรงคุณวุฒิ

เพื่อพิจารณาตัดสินแก้ไขการตีความ ลักษณะการประชุมดังกล่าวเรียกว่า “การสังคายนา”

การตีความพระพุทธพจน์เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงมิได้ เพราะหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นเป็นนามธรรม ส่วนผู้ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนล้วนมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมประเพณี ความรู้ หรือศักยภาพแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้จึงมีเหตุการณ์ตัดสินการตีความในประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาไม่น้อยกว่า

๗ ครั้ง และพระพุทธองค์คงจะทรงทราบว่า ในอนาคตจะต้องมีการตีความคำสอนของพระองค์อย่างแน่นอน ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงแสดงหลักตัดสินการตีความในพระธรรมวินัยไว้เป็นแนวทางซึ่งเรียกว่า “มหาประเทศ ๔” คือ “หลักตัดสินพระธรรมวินัย” ซึ่งปรากฏชัดในพระไตรปิฎก

การตีความคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น อาจแบ่งได้เป็น ๓ ประเภทดังต่อไปนี้

๑) การตีความคำสอนระดับศีลธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันของชาวพุทธ เช่น การตีความเรื่องศีล ๕ ที่ว่าการฆ่าสัตว์นั้นเป็นบาป แต่มีบางทรรคนะเห็นว่า การฆ่าสัตว์เป็นอาหารนั้นไม่บาป เป็นต้น สำนักการปฏิบัติที่ให้ความสนใจในการตีความด้านศีลวินัยคงจะเป็นสำนักสันตอโคก ซึ่งเน้นว่าการรักษาศีล โดยการไม่รับประทานเนื้อสัตว์เป็นการรักษาศีลโดยเคร่งครัด

๒) การตีความเรื่องการปฏิบัติสมาธิ มีสำนักต่าง ๆ ซึ่งมีแนวทางการสอนการปฏิบัติและเป้าหมายในการปฏิบัติแตกต่างกัน สำนักที่เน้นการตีความเรื่องการฝึกสมาธิอย่างมากก็คือ วัดพระธรรมกาย และสำนักฤทธิลังคัมภีร์

๓) การตีความเรื่อง “ปัญญา” สำนักพุทธทาสภิกขุให้ความสนใจการตีความคำสอน ซึ่งเน้นประเด็นทางปัญญา มาก เช่น ประเด็นเกี่ยวกับอนัตตา บุญ-บาป การตายแล้วเกิด เป็นต้น

การตีความคำสอนพระพุทธานุศาสนานาในประเด็นต่าง ๆ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ และยังไม่ได้มีผู้ศึกษากันมากนัก ด้วยเหตุนี้งานวิจัยนี้จึงมีความประสงค์ที่จะศึกษาเฉพาะการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธานุศาสนานาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นไป ทั้งธรรมยุติกนิกาย และมหานิกาย ในกลุ่มประชากรทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาส ที่สังกัดสำนักนั้น ๆ

วิธีการศึกษา

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาในแนวลึก (in-depth study) เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความคิดทางด้านการตีความพระพุทธานุศาสนานาเน้นด้านสมาธิ โดยการออกแบบสอบถามเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิ และการสอนสมาธิของพระสงฆ์ แม่ชี อุบาสก อุบาสิกาของสำนักสงฆ์ต่าง ๆ ทั่วประเทศโดยเลือกจากสำนักสงฆ์ที่มีชื่อเสียงในการปฏิบัติและการสอนสมาธิ ประมาณ ๕๐ แห่งๆ ละ ๑๕-๒๐ ชุด รวมทั้งสิ้นประมาณ ๘๐๐

ชุดนอกจากนี้มีการสังเกตการณ์ทางมานุษยวิทยาสำหรับผู้บริหารกิจการคณะสงฆ์ ตั้งแต่ระดับเจ้าคณะตำบลขึ้นไปจนถึงกรรมการมหาเถรสมาคม รวมทั้งคณะสงฆ์ผู้สอนในสำนักสงฆ์ต่างๆ จำนวนประมาณ ๑๐๐ รูป

การดำเนินการวิจัย จึงแบ่งออกเป็น ๒ ประการดังต่อไปนี้

๑. การวิจัยภาคเอกสาร คือ การศึกษาคำสอนจากพระไตรปิฎกและประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงทางพระพุทธานุศาสนานาในงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สถิติทางศาสนานาจากกรมการศาสนา มหาเถรสมาคม ตำรางานวิจัย ฯลฯ

๒. การวิจัยภาคสนาม ใช้กระบวนการวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพทางมานุษยศาสตร์ จิตวิทยา ศาสนา และกระบวนการวิจัยทางมานุษยวิทยา เครื่องมือที่ใช้เก็บข้อมูลประกอบด้วย ก). แบบสัมภาษณ์และสังเกตการณ์เรื่อง “วิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธานุศาสนานาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย” จำนวน ๘๐๐ ชุด ข). การบันทึกเทป นอกจากนี้ ยังมีการสังเกตการณ์ทางมานุษยวิทยาสำหรับบุคคลระดับผู้นำทางศาสนานา การพูดคุยสัมภาษณ์เกี่ยวกับโลกทรรศน์ส่วนตัวของพระสงฆ์ที่ปฏิบัติและสอนสมาธิ แม่ชี อุบาสก อุบาสิกา ตลอดจนการสังเกตพฤติกรรมและสัมพันธภาพของท่านเหล่านั้นกับสาธุชน

การเก็บข้อมูลใช้เวลารวมทั้งสิ้น ๓ ปี ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นการสัมภาษณ์บุคคลในสำนักสงฆ์หรือบุคคลสำคัญที่มีอิทธิพลต่อความคิดทางพระพุทธานุศาสนานา และข้อปฏิบัติต่อคนไทย รวมทั้งสิ้น ๕ ภาคในประเทศไทย ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก ภาคกลาง ภาคใต้ และภาคตะวันตก

ผลการศึกษา

การสอนและการฝึกอบรมสมาธิ นับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะสมาธิเป็นหนึ่งในคำสอนหลักของ

พระพุทธศาสนา แยกจากศีลและปัญญา ซึ่งจัดว่าเป็น ศูนย์กลางแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนา และเป็น หนึ่งในมรรคมีองค์แปดที่เรียกว่า “สัมมาสมาธิ” ซึ่งเป็น มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลางของพระพุทธศาสนา อันมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหา กำจัดทุกข์ให้แก่มนุษย์ สมาธิยังเป็นหนึ่งในไตรสิกขา ซึ่งเป็นหลักการศึกษา อบรมของพระพุทธศาสนา และยังมีบทบาทอีกมากใน คำสอนของพระพุทธศาสนา

คำว่า “สมาธิ” มีความหมายว่าความตั้งมั่นของ จิตหรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด ดังมีคำจำกัด ความของคำว่าสมาธิว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่ จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งหรือการมีจิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่าน ๑) จิตที่เป็นสมาธินั้นต้องมีลักษณะ ๓ ประการคือ ๑) ลักษณะบริสุทธิ์ ๒) ลักษณะตั้งมั่น ๓) ลักษณะควรแก่การงาน ดังนั้น เมื่อเราทำสมาธิได้ สำเร็จ จิตจะมีคุณสมบัติ ๓ ประการนี้คือ จิตจะบริสุทธิ์ จิตจะตั้งมั่น จิตจะควรแก่การงาน ๒) เมื่อกล่าวโดยสรุป สมาธิคือ การอบรมจิตใจให้สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในความเป็นจริง มนุษย์ต้องฝึกสมาธิโดยธรรมชาติ อยู่แล้วเช่น การอ่าน หรือการเขียนหนังสือ ก็ต้องใช้ สมาธิ จึงจะเขียนและอ่านได้ ดังนั้นในประเด็นนี้ อาจ จะกล่าวได้ว่า สมาธิก็คือ การฝึกอบรมจิต เพื่อให้มีความ สามารถในการทำงาน รวมทั้งให้เข้าใจและเห็นแจ้งใน ธรรมชาติของจิต รวมไปถึงธรรมชาติของสรรพสิ่งและ สรรพสัตว์ สมาธิจึงเป็นทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุความดี ะดับต่างๆ จนถึงระดับสูงสุดที่เรียกว่า “นิพพาน” ๓) แต่กระบวนการเข้าถึงนิพพาน รวมทั้งการตีความหมาย ของนิพพานของแต่ละสำนักอาจจะมี ความแตกต่างกัน ซึ่งอาจสรุปได้ว่ามีลักษณะของการตีความ ๒ ประการคือ นิพพานในลักษณะนามธรรมล้วน และนิพพานในลักษณะ รูปธรรม

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ทุกสำนักฝึกอบรมสมาธิ ต่างให้ความสำคัญต่อการฝึกอบรมสมาธิว่า เป็นการ

ปฏิบัติใน ๒ ลักษณะคือ ในทางหลักการและในทางวิธี การ หลักการคือ สมาธิเป็นคำสอนหลักของพระพุทธ ศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อื่นๆ ที่ระบุ อย่างแน่ชัดว่าการฝึกสมาธิเป็นการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงธรรม ส่วนวิธีการนั้นคือการคิดค้นหาเทคนิคและวิธีปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุผลสำเร็จในการปฏิบัติได้ ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยเทคนิคและวิธีปฏิบัติของ แต่ละสำนักนั้นพอจะจำแนกออกเป็นสายสำคัญๆ ได้ดัง ต่อไปนี้

๑. สายอานาปานสติ บางครั้งมีผู้นิยมเรียกว่า “สายพุทโธ” เพราะมีการพิจารณาลมหายใจเข้าออก และบริกรรมภาวนา “พุทโธ” การสอนสมาธิในสายนี้มี ผู้นิยมมากโดยทั่วไป โดยเฉพาะครูอาจารย์ผู้สอนที่มี ชื่อเสียงเป็นที่เชื่อถือคือ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็น ที่เคารพนับถือของชาวพุทธทั้งหลายมาช้านาน นอกจากนี้ รั้วศิษยานุศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ก็ยังปรากฏเป็นผู้มี คุณธรรมและมีชื่อเสียงหลายท่าน เช่น หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ หลวงปู่ขาวอนาลโย หลวงปู่ฝั้น อาจาโร หลวงปู่ เทศก์ เทสรังสี หลวงพ่อพุธ ฐานิโย พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน และหลวงพ่อดวงษ์ ฐิตธัมโม เป็นต้น อีกกลุ่มหนึ่งในแนวปฏิบัติเดียวกันของสายนี้ คือ กลุ่ม หลวงพ่อชา สุภทฺโท มีศิษยานุศิษย์ทั้งที่เป็นชาวไทยและ ชาวต่างประเทศที่มีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อย่างกว้างขวาง

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีการสอนให้ทำสมาธิตามแนว อานาปานสติก็คือกลุ่มท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งท่านได้ เคยย้ำว่า อานาปานสติเป็นวิธีตัดลงไปสู่ความว่างเปล่า การที่บุคคลสามารถดำเนินหรือปฏิบัติสมาธิภาวนาอย่าง ถูกต้องและสมบูรณ์แล้ว ย่อมสามารถเข้าถึงความ เป็นอันเดียวกับจุดหมายปลายทาง ทั้งนี้ท่านพุทธ ทาสได้เปรียบเทียบเป็นสำนวนน่าฟังว่า สมาธิภาวนา นั้นเปรียบเสมือน “ทาง ๗ เดียวสำหรับบุคคลผู้เดียว เดิน ไปสุด ๗ เดียว แล้วก็โดยไม่ต้องก้าวขา สักก้าวเดียว” ๔

๒. สายธุดงค์กรรมฐานอีสาน เป็นสายใหญ่ที่ยึด

แนวการสอนของพระอาจารย์มั่น โดยพื้นฐานแล้วเป็นสายอานาปานสติ พิจารณาลมหายใจเข้าออกนั่นเอง แต่มีลักษณะเป็นพระป่าออกธุดงค์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงสมควรจำแนกสายการปฏิบัติของการทำสมาธิสายนี้ตามลักษณะเด่นออกเป็นสายธุดงค์กรรมฐานอีสาน บูรพาจารย์ผู้มืบทบาทสำคัญในการบุกเบิกแนวทางการปฏิบัติสมาธิสายธุดงค์กรรมฐานอีสานคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ท่านได้สร้างลูกศิษย์เด่น ๆ ทั้งฝ่ายปริยัติธรรม และฝ่ายวิปัสสนาธุระเริ่มจาก หลวงปู่เสาร์ กันตสีโล ต่อมาหลวงปู่เสาร์ได้ลูกศิษย์เอกคือ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต หลวงพ่อพุทธฐานีโย หลวงปู่ดุลย์ อตุโล พระอาจารย์หลุย จันทสาโร ศิษย์ต่อมาเป็นสายพระอาจารย์มั่นทั้งสิ้น ได้แก่ หลวงปู่ฝั้น อาจาโร หลวงปู่ชอบ ฐานสโม หลวงพ่อชา สุภทฺโท หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี พระมหาบัว ญาณสัมปันโน และ หลวงปู่เหรียญ วรลาโภ เป็นต้น

คุณลักษณะสำคัญของพระธุดงค์กรรมฐานอีสานมีดังต่อไปนี้

๑. เป็นพระนักปฏิบัติกรรมฐานอย่างแน่วแน่มกกว่านักวิชาการปริยัติ
๒. อยู่เสนาสนะแบบ “วัดป่า” อยู่ตามป่าเขาลำเนาไพร เข้าหาความวิเวกของธรรมชาติ ชาวไทยจึงเรียกพระธุดงค์ อีกชื่อหนึ่งว่า “พระป่า”
๓. สายธรรมกาย ได้แก่ แนวการสอนตามแบบอย่างของหลวงพ่อวัดปากน้ำภาษีเจริญ (พระมงคลเทพมุนี) ซึ่งวัดและสำนักต่าง ๆ ยึดแนวการสอนมาถ่ายทอดในปัจจุบัน เช่น วัดพระธรรมกาย ปทุมธานี วัดหลวงพ่อสดธรรมกายาราม ราชบุรี เป็นต้น

วิชาธรรมกายเป็นแนวการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า วิธีปฏิบัติแนวนี้เชื่อกันว่าเป็นวิธีที่มีมาแต่โบราณแต่ได้สูญหายไปหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วประมาณ ๕๐๐ ปี^๕ การ

ทำสมาธิตามแนวธรรมกายนั้นไม่กังวลกับการกำหนดลมหายใจเข้าออกเหมือนสายอานาปานสติ เพราะการฝึกเจริญภาวนาตามแนวธรรมกาย อาศัยการเพ่งอาโลกกสิณคือ กสิณแห่งความสว่างเป็นเบื้องต้น เมื่อเกิดนิมิตเป็นทางสว่างแล้วจึงค่อยเจริญวิปัสสนาในภายหลัง

หลังจากที่หลวงพ่อวัดปากน้ำได้มรณภาพไปแล้ว ในยุคปัจจุบันยังมีคณะศิษยานุศิษย์ได้ดำเนินการเผยแผ่แนวปฏิบัติอยู่ เช่น คณะศิษยานุศิษย์วัดพระธรรมกาย จังหวัดปทุมธานี ซึ่งได้ดำเนินงานเผยแผ่ที่วัดปากน้ำแต่ต่อมาได้สร้างสำนักขึ้นใหม่ที่อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี อันเป็นที่ตั้งของวัดพระธรรมกายในปัจจุบันนี้

๕. สายวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ การสอนสมาธิสายวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า “วัดมหาธาตุฯ” นี้ บางครั้งนิยมเรียกว่า “สายยุบ-พอง” ซึ่งในประเทศไทยมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทำพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร การสอนสมาธิสายนี้เป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้โดยมีพระธรรมธีรราชมหารุณี (โชดก ญาณสิทธิ) เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ท่านได้ชื่อว่าเป็นผู้มืบทบาทสำคัญในการสอนแนววิธีปฏิบัติตามที่ท่านได้เคยไปศึกษามาจากประเทศพม่า

การปฏิบัติสมาธิสายวัดมหาธาตุฯ ที่มีการปฏิบัติตามนัยมหาสติปัฏฐานสูตรให้มีสติติดต่อกัน มีสติทุก ๆ อิริยาบถ ทุกอารมณ์ ผลอาจจะเกิดขึ้นเร็วหรือช้า ขึ้นอยู่กับวาสนาบารมีของแต่ละคน แต่หากมีวิริยะอุตสาหะมากก็จะพบสังขารธรรมมากยิ่งขึ้นเท่านั้น โดยในการฝึกปฏิบัติจะมีการเปลี่ยนอิริยาบถเป็นระยะ ๆ เช่น เดินจงกรม นั่ง ลุก ในทุก ๆ อิริยาบถจะมีการภาวนา โดยใช้คำว่า “หนอ” ประกอบคำภาวนา เช่น “ลุกหนอ” “เดินหนอ” “ยืนหนอ” เป็นต้น คำว่า “หนอ” นี้หมายถึง “สักแต่ว่า” เช่น “เห็นหนอ” ก็หมายถึง “สักแต่ว่าเห็น” หมายถึงว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นเพียงรูป ส่วนการรู้ขึ้นในใจนั้นเป็นนาม

เมื่อเห็นแล้วก็ไม่ได้อึดใจผูกพันเกาะเกี่ยวติดยึด และมีสติระลึกรู้ตลอดเวลา การปฏิบัติดังกล่าวเป็นการเอาสติไปกำหนดทุกอาการที่กระทำ หรืออยากจะทำ ๖

๕. สายประยุกต์ การปฏิบัติสมาธิด้วยแนวคำสอนแบบประยุกต์นั้น ได้จัดแยกไว้ต่างหาก เพราะว่า ผู้ปฏิบัติและสอนสมาธิแบบประยุกต์แต่ละกลุ่มนี้ มีการประยุกต์แนวการปฏิบัติแบบเก่ามาใช้จนเกิดการสังเคราะห์รูปแบบเป็นแนวใหม่ขึ้น ซึ่งมีลักษณะเด่นของแต่ละกลุ่มดังต่อไปนี้

๕.๑ การปฏิบัติสมาธิแนวสันตือโคก ซึ่งในที่นี้หมายถึง คณะปฏิบัติธรรมที่มีสมณะโพธิรักษ์ เป็นผู้นำ และเป็นผู้ถ่ายทอดแนวคำสอน แต่เดิมนั้น สำนักสันตือโคกเป็นสำนักที่ก่อตั้งขึ้นโดยสมณะโพธิรักษ์ ซึ่งขณะนั้นยังเป็น “พระโพธิรักษ์” ซึ่งในหมู่ศิษยานุศิษย์ หรือกลุ่มญาติธรรม เรียกว่า “พ่อท่าน” เพราะนอกจากท่านเป็นผู้ถ่ายทอดแนวการสอนแล้ว ยังเป็นผู้นำในการปฏิบัติเป็นแบบอย่างอีกด้วย แนวการสอนการปฏิบัติสมาธิสายสันตือโคกนั้นยึดตามแนวใน “จิตตาริสกสูตร” ซึ่งเน้นความสำคัญของสัมมาสมาธิว่า เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์อย่างแท้จริง และในการสร้างให้เกิดสัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นขั้นตอนสูงสุดตามแนวอธิบายของสำนักสันตือโคกนั้น จะต้องมิตีลเป็นพื้นฐาน ๗ และการปฏิบัติศีลจะต้องดำเนินไปทั้งกายวาจาใจ พร้อมกันทั้งหมด

๕.๒ การปฏิบัติสมาธิแนวอาจารย์พร รัตนสุวรรณ ซึ่งมีอาจารย์พร รัตนสุวรรณ แห่งศูนย์พัฒนาศาสนาจังหวัดเพชรบูรณ์เป็นผู้นำ ท่านเป็นอีกผู้หนึ่ง ซึ่งมีการสอนและการปฏิบัติสมาธิในแนวประยุกต์ ท่านผู้นี้มีผลงานการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก และได้พิมพ์เผยแพร่ผลงานของท่านอย่างกว้างขวางในหนังสือชื่อ คู่มือการฝึกอานาปานสติ และพุทธวิทยา เล่ม ๑ และเล่ม ๒ แนวทางการสอนสมาธิของอาจารย์พร รัตนสุวรรณนั้น ยึดหลักอานาปานสติ เป็นพื้นฐาน คือการใช้สติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก ท่านได้อธิบายไว้

ในหนังสือ คู่มือการฝึกอานาปานสมาธิว่า อานาปาน-สติสมาธิ แปลว่า สมาธิที่ประกอบด้วยสติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก ทั้งนี้สมาธิทุกอย่างจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยสติเป็นปัจจัยสำคัญ ถ้าขาดสติแล้ว สมาธิจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย และสตินั้นกำหนดอารมณ์ได้หลายอย่าง เช่น จะกำหนดที่กาย ที่เวทนา ที่จิต หรือที่ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ทั้งสิ้น ๘

๕.๓ การปฏิบัติสมาธิแนวหลวงพ่อกุศล จิตตสุโข หลวงพ่อกุศล จิตตสุโข แห่งสำนักปฏิบัติธรรมทับมิ่งขวัญ อำเภอเมือง จังหวัดเลย ได้คิดค้นและเผยแพร่แนวการทำสมาธิที่มีการกำหนดสติอยู่ที่อาการเคลื่อนไหวของร่างกาย ซึ่งมีการเปลี่ยนไปเป็นจังหวะ ไม่ต้องกำหนดอาการเข้าออกของลมหายใจ หรือใช้กลิ่นนิมิต วิธีทำสมาธิแนวนี้เริ่มได้รับความนิยมกันอย่างแพร่หลายในยุคหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นี้

แนวการสอนของหลวงพ่อกุศลมีหลักการโดยอ้างพระพุทธธรรมที่ว่า ให้มีสติรู้จักรการทำการพูด การคิด และให้มีสติรู้ในอิริยาบถต่างๆ ไม่ว่าจะยืน เดิน นั่ง นอน ฯลฯ การมีสติรู้ในอาการต่างๆ จะทำให้เกิดปัญญา สามารถพัฒนาปัญญาให้มีมากขึ้นได้ ซึ่งการรู้สึกตัวตามอาการเคลื่อนไหวนั้นถือว่าเป็นการเจริญสติ อันเป็นฐานของการเจริญสมาธิ เจริญปัญญา และจะทำให้ธาตุพุทธะในตัวบุคคลแตกตัวและแบ่งบานขึ้นพุทธะหรือโพธิจิตตามความหมายของหลวงพ่อกุศลนี้ เมื่อได้รับการกระตุ้นในระดับหนึ่ง จะตื่นขึ้นและผลิบาน จึงเรียกบุคคลนี้ว่า เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถกระทำได้ ๙

การสอนสมาธิสายหลวงพ่อกุศล จิตตสุโขนั้นเป็นแนวทางประยุกต์หลักการปฏิบัติมาจากแบบอานาปานสติ ส่วนการเดินจงกรม การเคลื่อนไหวกายให้มีสตินั้นคล้ายกับแนวการสอนสายวัดมหาธาตุฯ ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้ หลวงพ่อกุศลได้เคยศึกษาปฏิบัติมาก่อนแล้ว จึงได้คิดแนวของตนเอง เป็นการสังเคราะห์แนวปฏิบัติ

เพื่อให้เข้าถึงธรรม ซึ่งหลวงพ่อบอกกันว่า เข้าถึงได้เร็วขึ้น

ถึงแม้ว่าปัจจุบันหลวงพ่อบอกว่าได้มรดกภาพไปแล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ แต่วิธีปฏิบัติโดยการเจริญสติแบบเคลื่อนไหวของท่านนับเป็นวิธีหนึ่ง ซึ่งยังคงมีการเผยแพร่กันอย่างกว้างขวางในประเทศไทย

๕.๔ การปฏิบัติสมาธิแนวอาจารย์แนบ มหา-นිරานนธ์ โดยมีอาจารย์แนบ มหา-นिरานนธ์ แห่งสำนักปฏิบัติธรรมบุญญกัญจนาราม เมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เป็นผู้คิดค้นแนวการปฏิบัติสมาธิแบบประยุกต์ ซึ่งเน้นมหาสติปัฏฐานสูตร อันเป็นพระสูตรที่ยิ่งใหญ่ที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงปัญญาเบื้องสูง อันนำไปสู่ความพ้นทุกข์ แบ่งออกเป็น ๔ หมวดได้แก่ ๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นกายในกายเนื่องๆ ๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนื่องๆ ๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่องๆ และ ๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่องๆ^{๑๑}

มหาสติปัฏฐาน ๔ นี้ เป็นธรรมที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา แต่โดยทั่วไปเป็นปัจจุบันนี้ คนเราหมกมุ่นอยู่แต่ในเรื่องของวัตถุ ซึ่งเป็นการเพิ่มพูนกิเลส และเป็นเหตุให้ปัญหาที่จะเห็นธรรมอ่อนลง ด้วยเหตุนี้เองอาจารย์จึงเน้นเฉพาะหมวดที่ ๑ เท่านั้นคือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ท่านแนะนำให้ผู้ปฏิบัติใหม่ใช้การกำหนดรูป (กาย) เฉพาะอริยาบถ ๕ และอริยาบถย่อย ซึ่งเป็นการง่าย ในการปฏิบัติของผู้เริ่มฝึกปฏิบัติ เพราะรูปเป็นของหยาบเห็นได้ง่าย กายนั้นเรียกว่ารูป ส่วนใจนั้นเรียกว่านาม นามคือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ส่วนรูปคือสิ่งที่ถูกรู้ ผู้ปฏิบัติจะต้องมีความรู้สึกตัวอยู่ในรูปหรือนามที่เป็นอารมณ์ปัจจุบันอยู่ตลอดเวลา

๕.๕ การปฏิบัติสมาธิแนวดร.สิริ กรินชัย ยังมี การสอนการทำสมาธิในแนวประยุกต์ที่กำลังได้รับความนิยมกันมากอีกแห่งหนึ่งคือ การสอนโดยนางสิริ กรินชัย

หรือที่มีผู้นิยมเรียกท่านว่า “คุณแม่สิริ กรินชัย” หรือ “ดร.สิริ กรินชัย” เนื่องจากท่านได้รับพระราชทานปริญญา ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาจิตวิทยาจากมหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑

แนวทางการสอนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่ ดร.สิริ กรินชัยใช้คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานและธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานซึ่งได้กล่าวแล้วในแนวการปฏิบัติของอาจารย์แนบ มหา-นिरานนธ์ ทั้งสองสำนักนี้จึงต่างเน้นการเจริญสติปัฏฐาน ๔ แต่ดร.สิริ กรินชัยเน้นสติปัฏฐาน ๔ ทั้ง ๔ หมวด ในขณะที่แนวทางการปฏิบัติของอาจารย์แนบ มหา-นिरานนธ์เน้น เฉพาะหมวดที่ ๑ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐานคือ การพิจารณาอริยาบถ ๕ ยืน เดิน นั่ง นอน และอริยาบถย่อยเท่านั้น^{๑๒}

บทสรุปและวิเคราะห์

งานวิจัยนี้ได้เสนอวิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในประเทศไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นไป เริ่มต้นแต่คำสอนเรื่องสมาธิสายพระอาจารย์มั่น จนถึงสายของดร.สิริ กรินชัย และได้จำแนกสายการปฏิบัติสมาธิสำคัญๆ ออกเป็น ๕ สาย ได้แก่ ๑) สายอานาปานสติ ๒) สายจรตงคกรรมฐานอีสาน ๓) สายธรรมกาย ๔) สายวัดมหาธาตุและ ๕) สายประยุกต์ แนวการตีความการสอนและการปฏิบัติสมาธิของแต่ละสำนักนั้น มีทั้งลักษณะคล้ายคลึง และแตกต่างกันออกไป พอจะสรุปเป็นประเด็นเปรียบเทียบสำคัญๆ ได้ดังต่อไปนี้

๑. อารมณ์ของสมาธิ หมายถึงสิ่งที่จิตพิจารณา ในขณะเจริญสมาธิ ซึ่งแต่ละสำนักมีลักษณะแตกต่างกันออกไป ดังเช่น สายอานาปานสติ หรือ สายพุทโธ เริ่มด้วยการตั้งจิตให้ตรง พังจิตไปที่ลมหายใจเข้า-ออกเป็นอารมณ์ ส่วนสายวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ หรือสายยุบพอง นั้น เป็นการเอาสติมากำกับจิต พร้อมกับ

พิจารณาอาการเคลื่อนไหวของร่างกาย สายสันตือโคก เน้นเรื่องศีล เพราะเห็นว่าศีลเป็นพื้นฐานของสภาพสมาธิ และสายธรรมกายเป็นการเพ่งอาโลกกสิณ เมื่อเกิดนิมิต เป็นดวงสว่างแล้ว จึงค่อยเจริญวิปัสสนาในภายหลัง ฯลฯ เป็นต้น

๒. บทบาทของสมาธิในการปฏิบัติศาสนธรรม การศึกษาวิจัยพบว่า แม้จะมีการตีความ และเสนอแนวปฏิบัติที่ว่าด้วย “สมาธิ” โดยครูอาจารย์หลากหลายแนวทาง แต่การกระทำดังกล่าว ถือว่าเป็นสิ่งที่ควรศึกษา ผู้ปฏิบัติตามจะต้องเลือกเองว่า จะปฏิบัติสมาธิในแนวใดโดยพิจารณาให้ต้องแท้ถึงจุดมุ่งหมาย วิธีการตลอดจนแนวการปฏิบัติที่จะสามารถทำให้บรรลุเป้าหมายของแต่ละสำนักได้โดยสมบูรณ์ ทั้งนี้หากกล่าวโดยรวมแล้วจะเห็นได้ว่า แต่ละสำนักต่างเห็นความสำคัญของสมาธิด้วยกันทั้งสิ้น ต่างก็เห็นว่าการปฏิบัติสมาธินั้นก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ผู้ประพฤติปฏิบัติ บุคคลอื่น ตลอดจนถึงสังคมทั่วไป และยังมุ่งก่อให้เกิดประโยชน์ในภพชาติต่อไปอีกด้วย

๓. ผลของการปฏิบัติสมาธิ จากการวิจัยพบว่า ทุกสำนักต่างมีความคิดเห็นตรงกัน ผู้ปฏิบัติสมาธิจะ

ได้รับประโยชน์จากการปฏิบัติแม้เพียงระยะสั้นได้แก่ ประโยชน์ต่อตนเองทำให้สุขภาพร่างกายของผู้ปฏิบัติดีขึ้น อาการโรคร้ายไข้เจ็บ เช่น ปวดศีรษะ อาการเครียด ฯลฯ ลดลงเพราะการทำสมาธิทำให้ร่างกายผ่อนคลาย ปรับสมดุลในการทำหน้าที่ของอวัยวะต่างๆ การทำสมาธิยังส่งผลดีในระดับครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวเป็นผู้มีจิตใจเยือกเย็นหนักแน่น ไม่ถือเอาอารมณ์เป็นใหญ่ และสามารถควบคุมตนเองได้ ทำให้ครอบครัวมีความสงบสุข นอกจากนี้ ยังเป็นผลดีต่อประเทศชาติอีกด้วย เพราะเมื่อคนแต่ละคนในสังคมเป็นคนดีแล้ว ย่อมส่งผลดี แก่ประเทศชาติโดยส่วนรวมด้วย ปัญหาสังคมที่ร้ายแรงในระดับต่างๆ เช่น ปัญหาอาชญากรรม อบายมุข ปัญหายาเสพติด ฯลฯ ย่อมลดลงอย่างแน่นอน เพราะสมาชิกของสังคมเป็นผู้ประกอบด้วยศีลธรรมจรรยาที่ดี

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การทำสมาธิก่อให้เกิดผลดีหลายประการแก่ตนเองและสังคม รวมทั้งยังก่อให้เกิดประโยชน์เป็นจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือนิพพานอีกด้วย จึงสมควรที่จะส่งเสริมการปฏิบัติสมาธิให้แพร่หลายในสังคมไทยต่อไป

การอ้างอิง

๑. พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๘๒๕.
๒. พุทธทาสภิกขุ, การทำสมาธิและวิปัสสนาที่แท้จริง (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖).
๓. พระเทพเวที, อ้างแล้ว, หน้า ๘๓๓.
๔. พุทธทาสภิกขุ, สมาธิภาวนา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๐๓), หน้า ๑.
๕. เมตตา นันทิโกภิกขุ, ความรู้เรื่องธรรมกาย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาณคดี, ๒๕๓๑), หน้า ๒.
๖. พระธรรมธีรราชมหามุนี, หลักปฏิบัติสมณะ-วิปัสสนา (กรุงเทพมหานคร: กองทุนมูลนิธิพระธรรมธีรราชมหามุนี, ๒๕๓๑), หน้า ๑-๓ และ ๙๙.
๗. อภรณ์ พุกกะมาน, สมาธิพุทธ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิธรรมสันติ, ๒๕๐๓), หน้า ๑๓.
๘. พระ รัตนสุวรรณ, ชีวิตและผลงานของอาจารย์พร รัตนสุวรรณ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๖), หน้า ๔-๗.
๙. หลวงพ่อเทียน จิตตสุโข, ปกติ (กรุงเทพมหานคร: กลุ่มเทียนสว่างธรรม, ๒๕๓๒), หน้า ๑๓๗.
๑๐. คณะศิษย์ สำนักปฏิบัติธรรมบุญกัญจนารามมูลนิธิ, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เล่มหนึ่ง (กรุงเทพมหานคร: ไทยเจริญการพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๖-๑๘.
๑๑. การสัมภาษณ์นางสาววิฑูรย์ วรวิเศษ ณ สำนักปฏิบัติธรรมบุญกัญจนารามมูลนิธิ วันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๓๗.

สังคมแห่งการเรียนรู้ : สังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

วินธรรม อโศกตระกูล

สังคมสงฆ์มีลักษณะบางประการที่แตกต่างจากสังคมฆราวาส แต่ก็มีหลายประการที่สังคมสงฆ์เป็นตัวอย่างอันดีที่สังคมฆราวาสพึงปฏิบัติตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนามนุษย์ที่เป็นสมาชิกของสังคม ซึ่งเป็นเป้าหมายแรกสุดของสังคมสงฆ์ ดังจะเห็นได้จากคำตรัสของพระพุทธเจ้าในการให้อุปสมบทปัญจวัคคีย์ดังนี้ “เธอจงเป็นภิกษุมาเกิด ธรรมอันแรกกล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๑๙) และเมื่อภิกษุทั้งหลายปฏิบัติธรรมจนตนเองพ้นจากความทุกข์แล้ว เป้าหมายต่อไปก็คือ “พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์... สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีรูปคือกิเลสในจักรุน้อยมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรมย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี...” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๓๒) จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการพัฒนามนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ ทั้งนี้ พระพุทธเจ้าทรงสร้างระบบ

สังคมของภิกษุสงฆ์ ให้สงฆ์มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพระภิกษุซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ บทความนี้จะกล่าวถึงระบบสังคมสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ซึ่งเป็นตัวอย่างของสังคมเพื่อการเรียนรู้ที่ชัดเจน

กำเนิดสังคมสงฆ์

จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๔ มหาขันธกะ พระภิกษุที่อุปสมบทแล้วได้ศึกษาปฏิบัติธรรมจนกระทั่งบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ จะแยกกันไปประกาศธรรมตามรับสั่งของพระพุทธเจ้าที่ตรัสว่า “พวกเธออย่าไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์ บริสุทธ์...แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม” เมื่อแยกกันไปเช่นนี้สังคมสงฆ์จึงยังไม่เกิดขึ้น เท่าที่มีหลักฐานปรากฏ พระภิกษุอยู่รวมกันครั้งแรกเมื่อมีประชาชนกล่าวติเตียนพระภิกษุว่าจาริกไปตลอดปีเหยียบดินหญ้า และสัตว์เล็ก ๆ พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้พระภิกษุอยู่จำพรรษาในฤดูฝน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๒๒๔)

เมื่ออยู่จำพรรษาด้วยกันนานถึง ๓ เดือน พระพุทธเจ้า ก็ทรงกำหนดให้พระภิกษุปวารณากันในวันออกพรรษา กล่าวคือ ให้มีการประชุมสงฆ์แล้วพระภิกษุแต่ละรูปขอให้สงฆ์ว่ากล่าว หากได้เห็น ได้ฟัง หรือ แม้แค่สงสัยว่ามีพฤติกรรมใดไม่สมควรเพื่อพระภิกษุนั้นจะได้แก้ไขปรับปรุงต่อไป

เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้มีการปวารณากัน เนื่องจากทรงทราบว่ามิพระภิกษุบางกลุ่มจำพรรษาด้วยกันโดยไม่พูดกันเลย ต่างคนต่างทำหน้าที่ของตน แม้พระภิกษุเหล่านั้นจะอยู่ร่วมกันด้วยดีตลอดพรรษา โดยที่ทุกรูปปรับผิดชอบหน้าที่การงานไม่บกพร่อง พระพุทธเจ้า กลับทรงตำหนิ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๒๖๐) เหตุการณ์นี้ทำให้เห็นว่า พระพุทธเจ้ามิได้ทรงเน้นผลของงาน แต่ทรงให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุ และทรงส่งเสริมให้พระภิกษุที่อยู่ร่วมกันให้คำแนะนำที่มีประโยชน์ต่อกัน เป็นการพัฒนาร่วมกัน

นอกจากการปวารณาแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงมีวิธีการอีกหลายประการที่ส่งเสริมการพัฒนาพระภิกษุ ด้วยกระบวนการทางสังคม ซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

การบริหารปกครองในสังคมสงฆ์

สังคมสงฆ์นอกจากจะเกิดจากการอยู่ร่วมกันในระหว่างเข้าพรรษาแล้ว ยังมีพระภิกษุรวมกลุ่มกันอีกลักษณะหนึ่ง คือ การรวมกลุ่มกันตามจริต เช่น กลุ่มผู้มีศรัทธา กลุ่มผู้มีปัญญา กลุ่มผู้ศึกษามาก (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๑๖ หน้า ๑๕๒-๑๕๓) นอกจากนี้เมื่อมีพระภิกษุอุปสมบทมากขึ้น และมีผู้ที่อยู่ห่างไกลต้องการจะอุปสมบทพระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุที่บวชนานถึง ๑๐ พรรษาแล้ว ทำพิธีอุปสมบทรับผู้อื่นเข้ามาเป็นพระภิกษุได้ ผู้ที่ศรัทธาพระภิกษุรูปใด จึงไปอุปสมบทกับพระภิกษุรูปนั้น เช่น พระปุณณะ มันทานีบุตร ผู้เป็นเลิศในการแสดงธรรม พระมหาจักจณะ ผู้ชำนาญในการอธิบายธรรม พระ

อุบาลี มีความชำนาญในพระวินัย (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๐ หน้า ๒๔-๒๖) พระภิกษุเหล่านี้จะมีพระภิกษุมาศึกษาตามเป็นกลุ่มใหญ่ แต่ละกลุ่มจะมีอิสระในตนเอง แต่มีศีลและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เป็นกฎเกณฑ์ควบคุมความประพฤติเหมือนกัน

ศีล หมายถึง การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในกุศลธรรม การปฏิบัติตนในระเบียบ (วิสุทธิมคคสูตร นาม ปกรณ-วิเสสสูตร ปจโม ภาค, หน้า ๙) พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎกเล่ม ๙ หน้า ๕๙-๖๗ ว่าพระองค์และพระภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตามจลศีล มัชฌิมศีล และ มหาศีล แต่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงกำหนดโทษสำหรับพระภิกษุที่ละเมิดศีล ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะพระภิกษุรุ่นแรก ๆ เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามศีลทั้ง ๓ หมวดนั้น จนกระทั่งเมื่อมีพระภิกษุละเมิดศีลและประพฤติไม่เหมาะสม พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติวินัย กำหนดโทษสำหรับพระภิกษุที่ละเมิดศีลประพฤติไม่เหมาะสมนั้น

วินัย เป็นเครื่องมือในการอบรมกายและวาจาให้เรียบร้อย (สมนตปาสาทิกา นาม นวินยฎกถา : ปจโม ภาค, หน้า ๑๔) พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยที่ละเอียดเรียกว่า ลิกขาบท ตามปัญหาความประพฤติของพระภิกษุที่เกิดขึ้น เช่น ขณะที่สงฆ์ประชุมกันอยู่ พระภิกษุรูปหนึ่งลุกออกจากที่ประชุมสงฆ์โดยไม่ให้ฉันท์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติลิกขาบทว่า เมื่อสงฆ์ยังประชุมกันอยู่ พระภิกษุรูปใดลุกออกจากที่ประชุมสงฆ์โดยไม่ให้ฉันท์ เป็นปาจิตติย (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒ หน้า ๕๙๖)

วินัยของพระภิกษุมิทั้งหมด ๒๒๗ ข้อ ประกอบด้วยส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติส่วนตัว และส่วนที่เป็นหน้าที่ต่อส่วนรวมคือ สังคมสงฆ์ จากการศึกษาวินัยส่วนที่เป็นข้อปฏิบัติส่วนตัว จะเห็นว่า พระภิกษุที่ปฏิบัติตามวินัยจะเป็นผู้มีมารยาทเรียบร้อยงดงามชนิดที่เรียกได้ว่าเป็น “ผู้ดี” ไม่ว่าพระภิกษุนั้น ก่อนบวชจะเป็นคนในชนชั้นวรรณะใดก็ตาม เมื่อเข้าสู่สังคมสงฆ์แล้ว จะต้องได้รับ

การขัดเกลา เหมือนดอกไม้ที่ถูกนำมาร้อยเรียงกันเป็น พวงมาลัย โดยมีด้ายคือวินัยเป็นแกนกลางอันเดียวกัน

สำหรับวินัยส่วนที่เป็นหน้าที่ต่อส่วนรวม มีความ สำคัญมากต่อการพัฒนาสังคมสงฆ์ เพราะสังคมสงฆ์มี สมาชิกที่มีพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ กัน เป็นโอกาสที่จะได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน พระพุทธเจ้าทรง วางระบบการบริหารปกครองสงฆ์ที่เอื้ออย่างยิ่งต่อการ เรียนรู้ร่วมกัน โดยทรงกำหนดให้มีการประชุมสงฆ์ หรือ เรียกตามศัพท์ว่า สังฆกรรม สังฆกรรมมีหลายรูปแบบ ตามลักษณะของเรื่องที่น่าเข้าพิจารณาในที่ประชุมสงฆ์ ตั้งแต่การพิจารณารับคนเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุ การ งานต่าง ๆ การแก้ไขปัญหาของพระภิกษุ การลงโทษ พระภิกษุ การทบทวนวินัย ปวารณา ล้วนเป็นความ รับผิดชอบของพระภิกษุทุกรูปในแต่ละอารามที่จะต้องร่วม ประชุมทุกครั้ง ลักษณะการประชุมสงฆ์มี ๔ ลักษณะ คือ

๑. อปโลกนกรรม
๒. ญัตติกรรม
๓. ญัตติทุติยกรรม
๔. ญัตติจตุตถกรรม

อปโลกนกรรม คือ การกล่าวในที่ประชุมสงฆ์ เพื่อ แจ้งให้สงฆ์ทราบ หรือ เพื่อแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ เรื่องที่สงฆ์กำลังพิจารณา อปโลกนกรรมเป็นการแจ้ง เรื่องทั่ว ๆ ไป มิใช่เรื่องสำคัญ และไม่ใช่ว่าเรื่องที่จะ ต้องพิจารณาตัดสินใจ เช่น แจ้งเรื่องการปลงศพอัญญา- เดียรถีย์ที่มาขอบวช (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๑๑๗)

ญัตติกรรม เป็นการประกาศให้สงฆ์ทราบโดย ไม่ได้ขอมติสงฆ์ เช่นเดียวกับอปโลกนกรรม ต่างกันคือ อปโลกนกรรมมิได้กำหนดว่า ใครจะเป็นผู้แจ้งหรือ ประกาศ ส่วนญัตติกรรม พระพุทธเจ้าทรงกำหนดว่า พระภิกษุที่ประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรม ต้องเป็น ผู้ฉลาดผู้สามารถ ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการประชุมนั่นเอง

พระภิกษุผู้ดำเนินการประชุมจะต้องแจ้งแก่สงฆ์ว่า เกิด เรื่องอะไรขึ้น และจะทำอย่างไร โดยไม่ต้องให้สงฆ์วินิจฉัย เนื่องจากเป็นเรื่องปกติ เช่น ประกาศในที่ประชุมสงฆ์ว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ สงฆ์พึงทำอุโบสถ (พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๒๐๐)

ส่วนการประชุมอีก ๒ วิธี มีการขอมติของสงฆ์ คือ **ญัตติทุติยกรรม** และ **ญัตติจตุตถกรรม** ภิกษุผู้ฉลาด ผู้สามารถทำหน้าที่ดำเนินการประชุม แจ้งให้สงฆ์ทราบว่า จะทำสังฆกรรมเรื่องอะไร (สวดญัตติ) และขอให้สงฆ์ ทำความตกลงเกี่ยวกับเรื่องนั้นในที่ประชุมสงฆ์ (สวด อนุสาวนา) ญัตติทุติยกรรมสวดประกาศ ๒ ครั้ง คือ สวดญัตติ ๑ ครั้ง สวดอนุสาวนา ๑ ครั้ง ส่วนญัตติ จตุตถกรรมสวดประกาศ ๔ ครั้ง คือ สวดญัตติ ๑ ครั้ง และสวดอนุสาวนา ๓ ครั้ง

ญัตติทุติยกรรมมักใช้ในการขออนุญาตสงฆ์เพื่อ กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นเรื่องพื้น ๆ ในชีวิต ประจำวัน เช่น ขอแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์^๒ หรือ ขอให้สิ่งของที่พระพุทธเจ้าทรงห้ามไว้ด้วยเหตุจำเป็นบาง ประการ เช่น พระภิกษุอาพาธเวลาเดินต้องใช้ไม้เท้า แต่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ว่า ภิกษุรูปใดถือไม้เท้ากับ สนาหระกต้องอาบัติทุกกฏ พระภิกษุนั้นจึงต้องขออนุญาต ใช้ไม้เท้าต่อสงฆ์เรียกว่า ขอทณฑสมมติ (พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๗ หน้า ๔๓)

ญัตติจตุตถกรรม กระทำเมื่อการตัดสินใจของ สงฆ์เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ จะมีผลกระทบมากต่อผู้เกี่ยวข้อง เช่น การพิจารณารับบุคคลเข้ามาบวช (พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๗๘) การทำโทษ พระภิกษุ (กัมมัชขันธกะในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๖)

ในกรณีที่เกิดปัญหาขึ้นในสังคมสงฆ์^๓ สงฆ์จะ ประชุมกันเพื่อแก้ไขปัญหานั้น เรียกว่า อธิกรณสมณะ หรือ การระงับอธิกรณ์ การศึกษาเรื่องอธิกรณสมณะจะทำให้ เห็นชัดเจนว่า พระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์และทรงให้

สงฆ์ปกครองตนเองโดยหลักพระธรรมวินัย ไม่ทรงให้ความสำคัญแก่บุคคลหรือคณะบุคคลเป็นการเฉพาะ พระภิกษุทุกรูป^๕ มีหน้าที่รับผิดชอบต่อทุกปัญหาที่เกิดขึ้นในสังฆมณฑล

กล่าวโดยสรุป สังฆมณฑลมีศีลและวินัยเป็นแกนหลักในการดำรงชีวิตร่วมกันและการบริหารปกครองในแต่ละอาราวาส ใช้วิธีการประชุมพระภิกษุทุกรูปในอาราวาส ไม่เกี่ยวข้องกับพระภิกษุในอาราวาสอื่น อย่างไรก็ตาม พระภิกษุไม่จำเป็นต้องอยู่ประจำอาราวาสใดอาราวาสหนึ่ง และเมื่อเข้าไปอยู่ในอาราวาสใด ก็มีสิทธิ์เข้าร่วมประชุมสงฆ์ในอาราวาสนั้นได้ นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกเคยมีเหตุปรากฏว่ามีพระภิกษุในเมืองวัชชีประพาศิลละเมตวินัยพระภิกษุจากที่อื่นผ่านมา ได้ทราบเรื่องแล้ว แก้ไขปัญหาด้วยตนเองไม่ได้ จึงได้ไปขอความร่วมมือจากพระภิกษุในที่ต่างๆ ประชุมสงฆ์เพื่อพิจารณาเรื่องนี้ (สัตตสติกขันธกะ ในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๗) แสดงให้เห็นว่า พระภิกษุธรรมวาทิ^๕ มีความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังฆมณฑลอย่างจริงจัง

ผู้นำในสังฆมณฑล

แม้ว่าพระภิกษุทุกรูปในสังฆมณฑลจะมีสิทธิและหน้าที่เสมอกันในการบริหารปกครองสงฆ์ด้วยวิธีการประชุมสังฆกรรม แต่สังฆมณฑลก็เหมือนกับทุกสังฆมที่มีสมาชิกบางคนมีคุณสมบัติเด่นกว่าสมาชิกคนอื่น จึงเป็นผู้นำของสังฆมโดยธรรมชาติหรือ ตามบารมีของผู้นั้น

เนื่องจากการประชุมสงฆ์มีความสำคัญมากในการบริหารปกครองสงฆ์ พระภิกษุที่ทำหน้าที่ดำเนินการประชุมจึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญมาก พระไตรปิฎกมิได้กล่าวถึงบทบาทของผู้ดำเนินการประชุมในที่ประชุมสงฆ์ไว้มากไปกว่าการประกาศญัตติให้สงฆ์ทราบและถามความเห็นของสงฆ์ แต่จากการที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถเป็นผู้แจ้งญัตติและเปิดโอกาสให้พระภิกษุแสดงความคิดเห็น แสดงว่าจะต้องใช้ความสามารถไม่น้อย ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมให้พูดใน

ประเด็น และในเวลาอันสมควร การสรุปสาระสำคัญของผู้แสดงความคิดเห็น ให้ผู้เข้าประชุมเข้าใจได้ง่ายขึ้น ตลอดจนการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่อาจเกิดขึ้นได้ การประชุมจะดำเนินไปได้ดีและบรรลุวัตถุประสงค์ของการประชุมเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ดำเนินการประชุมในการประชุมสังฆกรรม จึงต้องมีพระภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถเป็นผู้ดำเนินการประชุม

บทบาทอีกประการหนึ่งของพระภิกษุผู้ฉลาดผู้สามารถ คือ การระงับอธิกรณ์ วิธีระงับอธิกรณ์วิธีหนึ่งคือ การใช้เสียงข้างมาก (เบญจยลิกา) พระพุทธเจ้าทรงแนะนำว่า การระงับอธิกรณ์ด้วยเบญจยลิกา ควรใช้ในที่ประชุมที่มีธรรมวาทิภิกษุมากกว่าอธรรมวาทิภิกษุ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๖ หน้า ๓๕๖) เพื่อให้ที่ประชุมสงฆ์ได้มติหรือข้อยุติที่เป็นธรรมตามหลักแห่งพระธรรมวินัย

สังฆมณฑลจะรักษาความเป็นธรรมในสังฆมอยู่ได้ ตราบเท่าที่จำนวนธรรมวาทิภิกษุมีจำนวนมากกว่าอธรรมวาทิภิกษุ ในที่ประชุมสงฆ์ จำเป็นจะต้องมีพระภิกษุที่กล่าวธรรม ดังในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒๘ หน้า ๑๐๑ กล่าวว่า “ในที่ประชุมใดไม่มีสัตตบุรุษ ที่ประชุมนั้นไม่ชื่อว่าสภา ขนเหล่าใดไม่พูดเป็นธรรม ขนเหล่านั้นไม่ชื่อว่าเป็นสัตตบุรุษ คนผู้ละระคะ โทสะโมหะได้แล้ว พูดเป็นธรรม นั้นแหละ ชื่อว่าสัตตบุรุษ”

นอกจากคุณสมบัติในด้านความสามารถและคุณธรรมดังกล่าวแล้ว พระภิกษุที่มีบทบาทเป็นผู้นำในสังฆมณฑลยังมีคุณสมบัติอื่น ๆ คือ มีความเป็นเลิศทางใดทางหนึ่ง เช่น วินัย จตุรงค์ ปัญญา ฤทธิ แสดงธรรม อธิบายขยายหัวข้อธรรม หรือ ด้านอื่น ๆ ก็จะมีบุคคลขอบวชในกลุ่มของพระภิกษุนั้น หรือ ถ้าบวชแล้ว ก็ติดตามไปอยู่ในกลุ่มนั้นได้ แม้จะไม่มีการตั้งหัวหน้ากลุ่มอย่างเป็นทางการ แต่เชื่อได้ว่า พระภิกษุที่มีคุณสมบัติเด่นเหล่านั้น ต้องได้รับความเชื่อถือเป็นพิเศษจากพระภิกษุอื่น ๆ เป็นผู้นำโดยธรรมและเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพระภิกษุอื่น ๆ ด้วย

การพัฒนาพระภิกษุ

นอกจากการพัฒนาด้วยการเรียนรู้ตามธรรมชาติแล้ว สังคมสงฆ์มีกิจกรรม ๒ ประการที่ทำให้พระภิกษุได้พัฒนาตนเอง คือ การทำอุโบสถ และปวารณา

การทำอุโบสถ

เหตุที่มีการทำอุโบสถในสังคมสงฆ์ เกิดจากพระเจ้าพิมพิสาร ได้ทูลพระพุทธเจ้าขอให้พระภิกษุสงฆ์ประชุมกันในวัน ๘ ค่ำ และ ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ เช่นเดียวกับปริพาชกที่ได้ประชุมกันแสดงธรรมให้ประชาชนฟัง พระพุทธเจ้า ทรงอนุญาตตามที่พระเจ้าพิมพิสารทูลขอ ต่อมาทรงกำหนดให้มีการสวดปาฏิโมกข์^๖ เพื่อทบทวนพระวินัยทุกกึ่งเดือน ในวัน ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ เรียกว่า การทำอุโบสถ ระหว่างที่สวดปาฏิโมกข์ พระภิกษุจะได้ทบทวนตนเอง หากปฏิบัติล่วงละเมิดวินัย ก็จะได้ปลงอาบัติและแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป การทำอุโบสถจึงเป็นการย้ำเตือนให้พระภิกษุมั่นคงในแนวทางการประพฤติปฏิบัติที่กำหนดไว้แล้ว

มีข้อความในพระไตรปิฎกที่แสดงถึงความสำคัญของการทำอุโบสถ คือ ครั้งหนึ่ง พระมหากัปปิณะเกิดความลังเลใจว่า ควรจะไปทำอุโบสถหรือไม่ พระพุทธเจ้าทรงทราบแล้ว ได้ตรัสแนะนำให้พระมหากัปปิณะเคารพสักการะอุโบสถและเข้าร่วมทำอุโบสถ แม้ตนเองจะบริสุทธิ์แล้วก็ตาม อีกตอนหนึ่ง พระมหากัสสปะเดินทางจากอันธกวินทวิหารไปพระนครราชคฤห์ เพื่อทำอุโบสถ ระหว่างทางต้องข้ามแม่น้ำ ถูกน้ำพัดจิวรเปียก แต่ก็ยังพยายามเดินทางด้วยความยากลำบากเพื่อให้ทันเข้าร่วมอุโบสถ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๑๗๒ และ ๑๗๗)

การทำอุโบสถเป็นแบบแผนการปฏิบัติร่วมกันของภิกษุสงฆ์ที่คอยกระตุ้นเตือนสำนึกของพระภิกษุอย่างสม่ำเสมอทุกบวช แม้พระภิกษุที่ไม่สนใจศึกษาพระวินัยก็จะรู้ได้จากบทฟังปาฏิโมกข์ในวันอุโบสถ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงบัญญัติว่า พระภิกษุจะอ้างว่าไม่รับบัญญัติใน

ปาฏิโมกข์ไม่ได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒ หน้า ๕๗๗) สำหรับพระอรหันต์ การเข้าร่วมทำอุโบสถนอกจากจะเป็นการช่วยรักษาพุทธประเพณีแล้ว ยังมีส่วนในการแนะนำภิกษุอื่น เมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวกับพระวินัยในที่ประชุมสงฆ์ด้วย

ตลอดเวลาของการเป็นพระภิกษุ การศึกษาปาฏิโมกข์เป็นสิ่งที่ต้องกระทำทุกบวช โดยศึกษาร่วมกันในที่ประชุมสงฆ์ พระภิกษุที่มีปัญหาเกี่ยวกับวินัยสามารถแจ้งสงฆ์ว่า ต้องการจะถามพระวินัยกับใคร แล้วจึงถามขึ้นในที่ประชุมสงฆ์ พระภิกษุที่ถูกถามก็จะแจ้งสงฆ์ว่าตนจะตอบแล้วจึงตอบ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๔ หน้า ๑๔๔-๑๔๕)

การศึกษาพระปาฏิโมกข์เป็นการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต ทั้งในส่วนที่เป็นภาคทฤษฎี คือ เนื้อความในพระปาฏิโมกข์ และภาคปฏิบัติ คือ การตรวจสอบการกระทำของตนทั้งทางกาย วาจา และใจ

ปวารณา

ปวารณา คือ การเสนอตัวให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนได้ โดยสงฆ์จะประชุมกันในวันออกพรรษาเพื่อแนะนำซึ่งกันและกันให้ประพฤติตนเหมาะสมตามพระวินัย

เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุปวารณากันในสงฆ์ก็เนื่องจากพระภิกษุที่อยู่ในโลกชนบทปรารถนาให้เกิดความพร้อมเพรียงกัน ปรงอดองกันไม่วิวาทกัน จึงตกลงกันว่าจะไม่ทักทายพูดจาปราศรัยกันตลอดพรรษา โดยต่างคนต่างทำหน้าที่ของตน ถ้าทำงานใดไม่ไหวก็ให้กำมือเรียกพระภิกษุรูปอื่นมาช่วย แต่ไม่ต้องพูดกัน และพระภิกษุเหล่านี้ก็อยู่ด้วยกันอย่างผาสุกตลอดพรรษา พระพุทธเจ้าทรงทราบเรื่องนี้แล้ว จึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุที่อยู่จำพรรษา ปวารณาให้โอกาสพระภิกษุที่อยู่ร่วมกันแนะนำตักเตือนการกระทำอันไม่สมควรที่ได้เห็น ได้ยิน หรือ สงสัย ผู้ปวารณาจะได้ปรับปรุงแก้ไขตนเองให้มีพฤติกรรมดีขึ้น

การที่พระภิกษุจะตำหนิพระภิกษุอื่นที่ปฏิบัติไม่เหมาะสม แม้ไม่ชวนปวาราณาทำได้ และพระภิกษุที่ได้รับคำบอกเล่าตักเตือน ต้องรับฟัง จะอ้างว่าจะไปตามพระภิกษุอื่น ผู้ฉลาดผู้ทรงวินัยไม่ได้ หากอ้างเช่นนั้นเพื่อที่จะได้ไม่ต้องเชื่อฟังผู้ที่แนะนำตักเตือน (โดยชอบธรรม) ต้องอาบัติปาจิตตีย์ และหากทำตนเช่นนี้เสมอ ถือว่าเป็นผู้ว่ายาก พระพุทธเจ้าทรงกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ว่ายากถึงกับให้สงฆ์สวดประกาศห้ามคือรณ ถ้ายังไม่เปลี่ยนแปลง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส^๓ และมาตรการสุดท้าย คือ ลงพรหมทัณฑ์ไม่พูดด้วย ไม่ว่าจะกล่าวใดๆ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๒ หน้า ๕๗๑, เล่ม ๑ หน้า ๗๒๔, เล่ม ๗ หน้า ๓๑๕)

การที่สงฆ์มีการแนะนำตักเตือนกัน และรับฟังคำแนะนำซึ่งกันและกัน แสดงว่าสังคมสงฆ์มีความเป็นอยู่ร่วมกันในฐานะกัลยาณมิตรที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน และชักนำกันให้ประพฤติปฏิบัติงานตามพระธรรมวินัย นอกจากนี้ยังแสดงถึงความรับผิดชอบซึ่งกันและกัน เป็นการปกครองกันเองในลักษณะของการให้การศึกษาทางธรรม เพื่อส่งเสริมซึ่งกันและกันให้เป็นธรรมวาทีภิกษุ ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญที่จะทำให้การปกครองบริหารสงฆ์ด้วยการประชุมสังฆกรรมเป็นไปโดยธรรม

การปวาราณาเป็นวิธีการศึกษาอีกลักษณะหนึ่งในสังคมสงฆ์ โดยที่การปวาราณาจะช่วยสร้างลักษณะนิสัยของพระภิกษุให้เป็นผู้ยินดีรับฟังคำแนะนำของผู้อื่น และพร้อมที่จะแก้ไขตนเองเพื่อการขัดเกลากิเลสของตน การปวาราณาเป็นวิธีการฝึกฝนซึ่งกันและกัน พระภิกษุที่กล่าวปวาราณาต้องฝึกฝนตนที่จะแสดงความอ่อนน้อมยอมรับฟังคำแนะนำด้วยความเคารพ ทำให้ผู้อื่นเกิดความเมตตายินดีให้คำแนะนำ ในขณะที่เดียวกันพระภิกษุที่จะแนะนำหวังดีการกระทำของพระภิกษุที่ปวาราณาจะได้ฝึกฝนในการแนะนำผู้อื่นให้เขายอมรับได้ ทั้งนี้จะต้องกระทำบนพื้นฐานของปัญญาและกรุณา ปัญญา คือ รู้สิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล รู้เหตุที่ทำให้เกิดอกุศลกรรม รู้ความดับอกุศลกรรม และรู้วิธีปฏิบัติเพื่อดับอกุศลกรรม

นั่น กรุณาคือความยินดีที่จะช่วยเหลือผู้อื่นให้เจริญในกุศลธรรม

การทำอุโบสถและปวาราณาเป็นกระบวนการพัฒนาพระภิกษุ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการสร้างความสำเร็จมั่นคงแก่สถาบันสงฆ์ โดยอาศัยหลักธรรมประการหนึ่งคือ อปริหานิยธรรม

เหตุที่ทำให้สังคมสงฆ์ไม่เสื่อม (อปริหานิยธรรม)

ดังได้กล่าวแล้วว่า สังคมสงฆ์ไม่มีผู้นำที่มีสิทธิหรืออำนาจเหนือพระภิกษุอื่น ๆ ถ้าจะถือว่า พระภิกษุที่มีคุณธรรมและความสามารถพิเศษ เป็นที่เคารพนับถือของพระภิกษุอื่น เป็นผู้นำสงฆ์ ก็เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ แต่ในส่วนการบริหารปกครองพระภิกษุทุกรูปต้องมีความรับผิดชอบร่วมกันโดยเข้าร่วมประชุมสงฆ์ และสังคมสงฆ์สืบทอดมาได้ถึงปัจจุบันก็ด้วยการประชุมนั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำพระภิกษุว่า ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อมเป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียวคือ อปริหานิยธรรม ๗ ประการ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๑๐ ข้อ ๗๐) คือ

๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์

๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ

๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบัญญัติ ไม่ล้มล้างสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้

๔. เคารพนับถือและรับฟังพระภิกษุผู้ใหญ่เป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก

๕. ไม่ลุอำนาจตัณหาหรือความอยากที่เกิดขึ้น

๖. ยินดีในเสนาสนะป่า

๗. ตั้งสติระลึกไว้ในใจว่า เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลงาม ซึ่งยังไม่มาขอให้มา ที่มาแล้ว ขอให้อยู่ผาสุก

ธรรม ๗ ประการนี้จะขอลำดับเฉพาะ ๒ ประการแรก คือ หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ และพร้อมเพรียงกัน

ประชุม พร้อมเพรียงกันเล็กประชุม พร้อมเพรียงกันทำ
กิจที่สงฆ์จะต้องทำ ซึ่งเป็นสิ่งที่สังคมาอื่นก็นำไปใช้ได้

การประชุมสงฆ์สมัยพุทธกาลมีลักษณะพิเศษ คือ
พระภิกษุซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมาสงฆ์มีสิทธิ์แสดงความคิด
เห็นและร่วมตัดสินใจในการทำงานทุกอย่างของสงฆ์โดย
อิสระ ทำให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบในสังคมา
สงฆ์ และพระภิกษุที่เข้าร่วมประชุมก็ได้เรียนรู้ประสบการณ์
ร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมซึ่ง
กันและกันให้เจริญพัฒนาไปถึงเป้าหมายสูงสุดของตนเอง
รวมทั้งเอื้อต่อความมั่นคงของสังคมาสงฆ์ด้วย ดังนั้น
ด้วยวิธีการประชุมสงฆ์ สังคมาสงฆ์จึงเป็นสังคมาแห่งการ
เรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพยิ่ง

สังคมาสงฆ์ : ตัวอย่างสังคมาแห่งการเรียนรู้

สังคมาสงฆ์สมัยพุทธกาล เป็นสังคมาแห่งการเรียนรู้
ซึ่งน่าจะถือเป็นแนวทางตัวอย่างในการบริหารงานองค์กร
ต่างๆ ในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เป็นเพราะสังคมาสงฆ์
สามารถสร้างความรู้สึกมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และ
พัฒนาสังคมาสงฆ์ควบคู่ไปกับการพัฒนาตนเองของพระ
ภิกษุทุกรูป ทั้งนี้เนื่องจากสังคมาสงฆ์มีลักษณะต่อไปนี้

ประการแรก สังคมาสงฆ์สมัยพุทธกาลไม่มีการวาง
รูปแบบการบริหารปกครองหรือกำหนดตำแหน่งผู้บริหาร
ปกครอง แต่เป็นการร่วมกันทำหน้าที่ของพระภิกษุผู้อยู่
ร่วมกันในอาวาสหนึ่ง ในลักษณะที่พระภิกษุทั้งหมดมี
สิทธิเท่าเทียมกัน ความเป็นผู้นำของพระภิกษุที่รับหน้าที่
ต่างๆ อยู่ที่คุณสมบัติทางธรรม ซึ่งได้รับการยอมรับ
ตามธรรมอย่างเป็นธรรมชาติ โดยมีพระธรรมวินัยเป็น
แกนหลักที่ทำให้สังคมาสงฆ์ทั้งหมดแม้จะอยู่ต่างอาวาส
ก็มีลักษณะร่วมกันเป็นเอกภาพ

ประการที่สอง จุดประสงค์ของกระบวนการบริหาร
ปกครองสงฆ์ ที่เป็นไปเพื่อรักษาพระธรรมวินัยให้ยั่งยืน
มีคุณประโยชน์ในวงกว้าง คือ จะยังผลที่เป็นความสุข
ความเจริญในการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกในสังคมาสงฆ์
เกื้อกูลให้พระภิกษุแต่ละรูปปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้น

ทุกข์ดับกิเลสได้โดยสะดวก และยังสร้างความเลื่อมใส
ศรัทธาแก่พุทธบริษัท เป็นการเผยแผ่และธำรงพระพุทธ
ศาสนาไว้ในหมู่ชนชาวโลกด้วย

ประการที่สาม วิธีการบริหารปกครองสงฆ์สมัย
พุทธกาล โดยการประชุมสงฆ์ร่วมกันพิจารณา วินิจฉัย
ตัดสินใจ และดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ตลอดจน
ร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ล้วนมีจุดมุ่งหมาย
ให้พระภิกษุเป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบเป็นพระภิกษุ
ธรรมวาที

ประการที่สี่ กระบวนการสร้างธรรมวาทีภิกษุ เป็น
กระบวนการให้การศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิตที่มีประสิทธิภาพ
ยิ่ง และมีการติดตามผลอย่างใกล้ชิด ในลักษณะของ
การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ในที่ประชุมสงฆ์
นั่นเอง

การสร้างสังคมาให้เป็นสังคมาแห่งการเรียนรู้ เริ่มได้
ตั้งแต่ระดับครอบครัวทีเดียว โดยที่ผู้ใหญ่ในบ้านเปิด
โอกาสให้เด็กหรือผู้อ่อนอาวุโสกว่าได้เปิดเผยความต้องการ
ของตนและแสดงความคิดเห็นต่อกิจกรรมต่างๆ ของ
ครอบครัว ซึ่งเป็นโอกาสดีที่ผู้ใหญ่จะได้พุดคุยและชัก
นำให้หนีห่างจากความต้องการและความคิดที่ไม่เหมาะสม
ไปสู่ความต้องการและความคิดเห็นใหม่ๆ ที่เหมาะสมกว่า
ความคิดเห็นบางประการที่ไม่สอดคล้องกับความคิดเห็น
ของผู้ใหญ่ แต่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหาย ผู้ใหญ่ก็อาจ
จะคล้อยตามความคิดเห็นของเด็กได้บ้าง เพื่อเป็นการ
เรียนรู้ร่วมกัน และเด็กมีความตระหนักในคุณค่าของ
ตนเองต่อความดำรงอยู่และการพัฒนาครอบครัว

ในลักษณะเดียวกัน สถาบันสังคมา หน่วยงาน และ
องค์กรต่างๆ ก็สามารถใช้กระบวนการเดียวกันนี้ ทั้ง
ในการพัฒนาบุคลากร และพัฒนาสถาบัน หน่วยงาน
องค์กรทุกระดับได้เป็นอย่างดี

จากแนวทางการประชุมสงฆ์ที่ได้อาศัยธรรมวาที
ภิกษุ และ ต้องมีรากฐานของพระธรรมวินัยเป็นแกนอยู่
จะเห็นว่า สังคมาแห่งการเรียนรู้ตามแนวคิดในพระไตรปิฎก

มิใช่สังคมประชาธิปไตยที่คล้อยตามเสียงข้างมาก โดย แต่สังคมสงฆ์มีกระบวนการที่มีประสิทธิภาพในการ
ไม่คำนึงถึงความถูกต้อง อีกทั้งมิใช่สังคมที่ให้ความ กล่อมเกลาพระภิกษุให้พัฒนาความรู้ ความคิด และ
สำคัญต่อความถูกต้องจนละเลยความคิดเห็นส่วนบุคคล ความประพฤติไปพร้อม ๆ กัน และร่วมกันในหมู่สงฆ์

หมายเหตุและการอ้างอิง

๑. แสดงความยินยอมให้สงฆ์ดำเนินการได้ในเวลาที่ตนไม่ได้อยู่ในที่ประชุมสงฆ์ พระภิกษุผู้ให้ฉันตะแล้ว ต้องยอมรับมติของสงฆ์ ผู้ใดให้ฉันตะแล้วกล่าวติสงฆ์ภายหลัง ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม ๒ หน้า ๕๙๖).
๒. พระภิกษุที่รับหน้าที่ทำงานของส่วนรวม เช่น ภณฑาคาริก ทำหน้าที่รักษาเรือนคลังเก็บพัสดุของสงฆ์ ภัตตาคาริก ทำหน้าที่แจกอาหาร หรือ กำหนดพระภิกษุไปฉันตามที่มีผู้มานิมนต์ เสนาสนบัญญัติปาปะ ทำหน้าที่ จัดเสนาสนะให้พระภิกษุ อารามิก เปสกะ ทำหน้าที่มอบหมายงานให้คนวัด
๓. ดูรายละเอียดเรื่องปัญหาในสังคมสงฆ์สมัยพุทธกาลได้ในบทที่ ๒ วินธรรม อโศกตระกูล, *อิทธิพลกับการปกครองสงฆ์*, วิทยาลัยนพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
๔. ยกเว้นพระภิกษุที่มีความมิดติดตัว อยู่ในระหว่างต้องโทษ เรียกว่า อยู่กรรม หรือ อยู่ปริวาส จนกว่าจะอยู่กรรมครบตามที่สงฆ์กำหนด ซึ่งถือว่าพ้นโทษ กลับเป็นภิกษุผู้บริสุทธิ์ดั้งเดิม เรียกว่า ปกตัตตภิกษุ
๕. พระภิกษุที่มีความเห็นเป็นธรรม กล่าวเป็นธรรม ปฏิบัติถูกต้องตามธรรม
๖. ส่วนหนึ่งของวินัย วินัยของสงฆ์แบ่งเป็น ๒ หมวด คือ วิภังค์และขันธกะ วิภังค์ประกอบด้วย ปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ ปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ อนียตะ ๒ เสขยวัตร ๗๕ และ อธิกรณสมณะ ๗ รวม ๒๒๗ ลิกขาบท เรียกว่า ปาฏิโมกข์ ส่วนลิกขาบทในขันธกะ เรียกว่า ลิกขาบทนอกปาฏิโมกข์
๗. เป็นความผิดร้ายแรงรองจากปาราชิก พระภิกษุที่ทำความผิดถึงขนาดต้องอาบัติปาราชิก จะพ้นจากความเป็นภิกษุทันที และผู้ที่ต้องอาบัติสังฆาทิเสส จะต้องอยู่กรรม หรือ อยู่ปริวาส ต้องถูกตัดสิทธิ์ต่าง ๆ ของความเป็นภิกษุ หรือ มีฐานะต่ำกว่าภิกษุผู้บริสุทธิ์ตลอดระยะเวลาที่อยู่กรรม

บรรณานุกรม

- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่ม ๑-๒๔. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕. (เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี)
- วินธรรม อโศกตระกูล. *อิทธิพลกับการปกครองสงฆ์*. วิทยาลัยนพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี - สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- วิสุทธิมคคคต นาม ปกรณวิเสสคต ปจโม ภาค. อภุชเม วาเร. สยามรฎุจสุสราษธานี : มหามฎุราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- สมนตปาสาทิกา นาม วินยฎุภคคา (ปจโม ภาค) มหาวิกฎุคคณณนา. อภุชเม วาเร. สยามรฎุจสุส ราษธานี : มหามฎุราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- Peter M. Senge, *The Fifth Discipline : the Art and Practice of the Learning Organization*, London : Century Business, 1990.

อัตราค่าสมาชิกวารสารพุทธศาสนศึกษา

๑ ปี	๓ ฉบับ	๖๐ บาท
๒ ปี	๖ ฉบับ	๑๒๐ บาท
๕ ปี	๑๕ ฉบับ	๓๐๐ บาท

ผู้สนใจสมัครเป็นสมาชิก กรุณาแจ้งความจำนงมาที่ ดร.ประทุม อังกูรโรหิต วารสารพุทธศาสนศึกษา ชั้น ๑๓ อาคารบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐ อนาคตจัดส่ง ดร.ประทุม อังกูรโรหิต ปณ.จุฬาลงกรณ์

วารสารพุทธศาสนศึกษา เป็นวารสารวิชาการทางพุทธศาสนา ราย ๔ เดือน กำหนดออกเดือนมกราคม - พฤษภาคม - สิงหาคม ราคาจำหน่ายปลีกเล่มละ ๒๐ บาท หากหาซื้อไม่ได้จากร้านหนังสือทั่วไป กรุณาติดต่อที่ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร้านมหาจุฬารัตนาคาร ท่าพระจันทร์ และร้านหนังสือของมหาวิทยาลัย บางลำพู

ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยมาเป็นเวลาช้านานนับพันปี มีอิทธิพลต่อ วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความรู้สึกนึกคิดของคนไทยอย่างแนบแน่น และลึกซึ้ง เรามองพระพุทธศาสนาได้สองด้าน คือ ด้านหลักวิชา และด้านปฏิบัติ ทางด้านปฏิบัตินั้นมีสถาบันสงฆ์ซึ่งได้ทำการสืบทอดและเผยแผ่พุทธธรรมภาคปฏิบัติแก่คนทั่วไปได้เป็นอย่างดี นับได้ว่าประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติพุทธธรรมที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งในโลก ปัจจุบันมีชาวต่างประเทศสนใจมาปฏิบัติพุทธธรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ

การศึกษาพระพุทธศาสนาทางด้านหลักวิชาในประเทศไทยนั้นได้เริ่มกันมาช้านานแล้ว แต่ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาในด้านนี้ของเราก้าวหน้ายิ่งกว่าที่ทำการในอื่น ๆ ทั้ง ๆ ที่พระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญที่สุดหลักหนึ่งของสังคมไทย ในประเทศทางตะวันตก และในลังกา พม่า อินเดีย และที่อื่น ๆ การศึกษาและวิเคราะห์พุทธธรรมเป็นไปอย่างกว้างขวาง และมีผู้พยายามมองปัญหาต่างๆ ของโลกและของสังคมจากมุมของพุทธธรรมมากขึ้น ในเมืองไทยก็เริ่มกันบ้างแล้ว แต่บรรยากาศยังไม่เป็นที่น่าพอใจเท่าที่ควร

อนึ่ง แม้พระพุทธศาสนาจะเป็นรากฐานของสังคมไทยมาช้านาน แต่การศึกษาทางสังคมเกี่ยวกับพฤติกรรมและความเชื่อที่เกิดขึ้นจริงในหมู่ชาวพุทธยังไม่กว้างขวางนัก พฤติกรรมและความเชื่อทางศาสนาของชาวพุทธมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมและความเชื่อทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม วัฒนธรรม แต่การศึกษาเรื่องเหล่านี้ยังไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร ทั้ง ๆ ที่การเข้าใจเรื่องเหล่านี้ให้ประโยชน์อย่างมากในการเข้าใจและพัฒนาสังคมไทย

ด้วยเหตุนี้จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจึงได้จัดตั้งศูนย์พุทธศาสนศึกษาขึ้นเพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าและเผยแผ่องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ตลอดจนเป็นศูนย์กลางของสารนิเทศและการศึกษาวิจัยใน ด้านนี้ทั้งในระดับชาติและระดับสากล

ศูนย์นี้มีจุดประสงค์คือ เพื่อก่อให้เกิดความตื่นตัวในการศึกษาวิจัยพระพุทธศาสนาทั้งในระดับชาติ และระดับสากล เป็นแหล่งเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในระดับสากล ส่งเสริมการวิจัยพระพุทธศาสนาทั้งด้านหลักวิชาและด้านพฤติกรรมทางสังคม เป็นศูนย์กลางระดมความคิดเพื่อหาแนวทางประยุกต์พระพุทธศาสนาเข้ากับปัญหาของสังคมและของมวลมนุษย และเป็นศูนย์เผยแผ่พุทธธรรมด้านวิชาการให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้นทั้งในระดับชาติและระดับสากล